

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

*Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису*

СИДОРЕНКО АНАТОЛІЙ ОЛЕКСАНДРОВИЧ

УДК 349.3:[364.3:355.08-055.5/7]

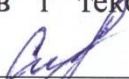
ДИСЕРТАЦІЯ

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ЧЛЕНІВ СІМЕЙ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

081 «Право»

08 «Право»

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело А. О. Сидоренко

Науковий керівник –
Серета Олена Григорівна
доктор юридичних наук, професор

Харків – 2024

АНОТАЦІЯ

Сидоренко А. О. Соціальний захист членів сімей військовослужбовців.
– Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України, м. Харків, 2024.

Дисертацію присвячено розгляду соціального захисту членів сімей військовослужбовців. У роботі окреслено розуміння поняття та сутності соціального захисту членів сімей військовослужбовців, як одного із важливих напрямків соціальної політики держави, яка має своїм спрямуванням створення умов для соціального захисту членів сім'ї військовослужбовця, що визначається специфікою військової служби, виконує особливе завдання, яке полягає в наданні можливостей для нормальної життєдіяльності особистості, має конкретну мету та ціль, у тому числі й відновлення фізичних і психічних сил таких осіб, створення всіх необхідних умов для їх подальшого нормального життя та є важливим чинником підвищення рівня боєздатності кожного конкретного військовослужбовця. Наголошено на відсутності в чинному законодавстві України конкретного та чіткого визначення та розуміння поняття «соціальний захист членів сімей військовослужбовців», його завдань та мети. Визначено основні принципи соціального захисту членів сімей військовослужбовців, що є необхідним для правильно зрозуміння сутності законодавства про соціальне забезпечення та соціальний захист такої категорії осіб. У контексті дослідження виділено й охарактеризовано основні принципи, які мають бути покладено в основу соціального захисту членів сімей військовослужбовців.

Детально досліджено систему нормативно-правових актів у сфері здійснення соціального захисту членів сімей військовослужбовців. Зроблено

висновок про те, що регулювання соціального захисту членів сімей військовослужбовців буде ефективним виключно в тому випадку, коли буде забезпечено відповідну правову регламентацію регулювання таких суспільних відносин та їх відповідне нормативно-правове та законодавче закріплення. Особливе значення у системі нормативно-правових актів виділено міжнародним актам, законам України та підзаконним нормативно правовим актам. На сьогодні більшість із досліджених документів не враховують нинішній рівень життя і затрат, на противагу зарубіжним країнам, де цьому питанню приділяється велика увага. Прогалиною українського законодавства називаємо відсутність чіткого визначення та закріплення поняття «соціальний захист членів сімей військовослужбовців», а також завдань такого захисту.

Дисертантом названо й основні підстави та умови соціального захисту членів сімей військовослужбовців. Зроблено висновок про те, що розуміння умов є досить оціночним поняттям та може охоплювати досить різні ситуації, які тим чи іншим чином, можуть зумовлювати настання права на отримання соціального захисту, тому, чіткого переліку умов отримання соціального захисту членів сімей військовослужбовців в сучасних умовах назвати не можна. Запропоновано під поняттям «умови соціального захисту членів сімей військовослужбовців» розуміти всі ті чинники, які впливають на своєчасність та повноту здійснення реального соціального захисту членів сімей військовослужбовців, а також ті чинники, які мають бути визначені та враховані при здійсненні державної політики у сфері реалізації соціального захисту членів сімей військовослужбовців та які реально впливають на формування державної політики у сфері такого захисту, а також без яких неможливо забезпечити реальний соціальний захист членів сім'ї військовослужбовця. До умов соціального захисту членів сімей військовослужбовців дисертантом віднесено: 1) наявність відповідного законодавства у вказаній сфері, його стабільність, динамізм та мобільність; 2) соціальну зумовленість законів; 3) безумовність здійснення соціального

захисту членів сімей військовослужбовців; 4) чітке розуміння чинників, які впливають на формування соціальної політики у сфері соціального захисту членів сімей військовослужбовців; 5) здійснення соціального моніторингу захисту прав членів сімей військовослужбовців на постійній основі; б) створення ефективного механізму соціального захисту та соціального забезпечення членів сімей військовослужбовців уповноваженими на це органами, органами місцевого самоврядування та державою в цілому; 7) індивідуальний (адресний) підхід до кожного отримувача соціального захисту з числа членів сім'ї військовослужбовців; 8) наявність відповідного фінансування соціальних програм та соціального захисту членів сім'ї військовослужбовців. Дисертантом виділено основні підстави соціального захисту членів сімей військовослужбовців.

Соціальні гарантії членів сімей військовослужбовців запропоновано розуміти як визначені у чинному законодавстві та підкріплені належною фінансовою базою соціально-забезпечувальні показники, які проявляються як відповідні конструкції суб'єктивних прав у сфері соціального забезпечення, кількісні й якісні характеристики соціальних виплат, допомог, пільг, переваг, що розроблені з урахуванням фактичного стану суспільних відносин та відповідно до вимог міжнародних стандартів з метою забезпечення гідного рівня життя членів сімей військовослужбовців. Виділено та детально проаналізовано основні соціальні гарантії, які поширюються на членів сім'ї військовослужбовця, а саме: 1) матеріальне забезпечення; 2) гарантії у медичній сфері та у сфері оздоровлення; 3) гарантії у сфері здійснення психологічної допомоги; 4) гарантія у сфері репродукції; 5) гарантії для членів сім'ї військовослужбовці у сфері працевлаштування; 6) гарантії у сфері освіти, навчання пільги у навчальних закладах та дошкільних закладах; 7) гарантії правового супроводу членів сімей військовослужбовця; 8) гарантії у сфері пенсійного забезпечення; 9) гарантії у сфері житлового забезпечення; 10) гарантії членів сім'ї військовослужбовця в інформаційній сфері.

На основі аналізу зарубіжного досвіду соціальних гарантій військовослужбовців та членів їх сімей внесено ряд пропозицій щодо удосконалення законодавства у сфері здійснення соціального захисту членів сімей військовослужбовців, які доцільно було б запровадити й для соціального захисту членів сімей українських військовослужбовців. Основними є: чіткість нормативно-правової бази у питаннях захисту членів сімей військовослужбовців; здійснення соціальної підтримки членів сімей військовослужбовців через урядові програми та створенням конкретних спеціалізованих центрів; створення відповідних центрів для надання підтримки членам сім'ї військовослужбовців; покладення обов'язків щодо здійснення заходів із соціальної підтримки членів сімей військовослужбовців на конкретних посадових осіб, в тому числі й військових омбудсменів; реалізація програм соціальної підтримки членів сімей військовослужбовців із залученням міжнародних організацій та установ: розширення пільг, компенсацій та інших видів допомог тощо.

У дисертації розглянуто та проаналізовано основні проблеми реалізації соціального захисту членів сімей військовослужбовців. Однією із проблем названо неврегульованість на законодавчому рівні питання усунення від отримання допомоги та соціального захисту певних категорій осіб, зокрема біологічного батька, який не був позбавлений батьківських прав, але не приймав участі у вихованні та житті військовослужбовця, а також питання отримання права на соціальний захист та отримання грошової допомоги у випадку загибелі військовослужбовця для мачухи чи вітчима, які фактично виховували дитину до його повноліття і надалі, дбали про нього життєзабезпечення та благополуччя, проте не реалізували своє право на усиновлення/удочеріння. Окремою проблемою також названо й те, що на сьогодні члени сім'ї військовослужбовців не виділені в окрему правову категорію осіб, які потребують соціального захисту, а також неможливість побудови ефективної системи соціального захисту членів

військовослужбовців у період дії воєнного стану на тих принципах засадах та тих нормах законодавства, які приймалися та діяли у мирний час. Загалом виділено 8 блоків основних проблем соціального захисту членів сімей військовослужбовців.

На основі проаналізованих проблем, дисертантом виділено перспективні шляхи вирішення проблем правового регулювання соціального захисту членів сімей військовослужбовців та удосконалення теоретичних та практичних аспектів такого соціального захисту. Серед досліджених напрямків важливе місце приділено необхідності внесення змін до законів України та інших нормативно-правових актів за різними напрямками, серед яких удосконалення законодавства з питань посилення соціального захисту членів сімей військовослужбовців; приведення рівня матеріального та інших видів забезпечення у відповідність із встановленими для них законодавством правами і свободами. Оскільки соціальний захист як і військовослужбовців, так і членів їх сімей, підтримання їх життя на належному рівні, є частиною соціальної політики держави, яка відповідальна за добробут, розвиток і безпеку своїх громадян наголошено на важливості створення інституту військового омбудсмена для формування реального та неупередженого забезпечення соціального захисту членів сімей військовослужбовця. Особливе місце відведено й реалізації програм соціальної підтримки членів сімей військових на регіональному та місцевому рівні.

Ключові слова: соціальний захист, військовослужбовець, члени сім'ї військовослужбовця, соціальне забезпечення, гарантії соціального захисту, матеріальне забезпечення, соціальні послуги, соціальна допомога, соціальна підтримка, реабілітація.

SUMMARY

Sydorenko A.O. Social protection of family members of military personnel. – Qualification scientific work on the rights of the manuscript.

Thesis for the philosophy doctor degree in specialty 081 «Law». – Yaroslav Mudryi National Law University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2024.

The dissertation is dedicated to examining the social protection of military personnel's family members. The study outlines the concept and essence of social protection for military personnel's family members as a crucial aspect of the state's social policy. This policy aims to create conditions for the social protection of military personnel's family members, which is determined by the specific nature of military service. It has a special task of providing opportunities for the normal functioning of individuals, with specific goals and objectives, including the restoration of physical and mental strength of these individuals, and creating all necessary conditions for their further normal life. This is an important factor in enhancing the combat readiness of each individual military service member. The dissertation emphasizes the lack of a specific and clear definition and understanding of the concept of "social protection of military personnel's family members," its tasks, and objectives in the current legislation of Ukraine. The main principles of social protection for military personnel's family members are identified, which are essential for correctly understanding the essence of the legislation on social security and social protection of this category of persons. The research highlights and characterizes the main principles that should be the foundation for the social protection of military personnel's family members.

The system of regulatory legal acts in the field of social protection for military personnel's family members has been thoroughly investigated in the dissertation. It has been concluded that the regulation of social protection for military personnel's family members will be effective only if appropriate legal regulation of these social relations and their corresponding normative-legal and legislative establishment are ensured. Special emphasis is placed on international acts, laws of Ukraine, and subordinate normative legal acts within the system of regulatory legal acts.

Currently, most of the studied documents do not consider the current standard of living and expenses, in contrast to foreign countries where this issue receives significant attention. A major gap in Ukrainian legislation is the absence of a clear definition and establishment of the concept of "social protection for military personnel's family members," as well as the objectives of such protection. The dissertation identifies the main grounds and conditions for the social protection of military personnel's family members. It concludes that the understanding of conditions is quite evaluative and can encompass various situations that may, in one way or another, give rise to the right to receive social protection. Therefore, a clear list of conditions for receiving social protection for military personnel's family members cannot be defined under current circumstances. The term "conditions for social protection of military personnel's family members" is proposed to encompass all factors that influence the timeliness and completeness of actual social protection for military personnel's family members, as well as those factors that should be identified and considered when implementing state policy in the field of social protection for military personnel's family members. These factors significantly impact the formation of state policy in this area and are essential for ensuring real social protection for military personnel's family members. The conditions for the social protection of military personnel's family members identified by the author:

- 1) The existence of relevant legislation in this field, along with its stability, dynamism, and flexibility;
- 2) social relevance of the laws;
- 3) unconditional implementation of social protection for military personnel's family members;
- 4) A clear understanding of the factors influencing the formation of social policy in the field of social protection for military personnel's family members;
- 5) The continuous social monitoring of the protection of the rights of military personnel's family members;
- 6) The creation of an effective mechanism for social protection and social security for military personnel's family members by authorized bodies, local governments, and the state as a whole;
- 7) An individualized (targeted) approach to each recipient of social protection among military personnel's family members;
- 8)

The availability of appropriate funding for social programs and social protection for military personnel's family members. The author in the dissertation also highlights the main grounds for the social protection of military personnel's family members.

It is proposed to understand social guarantees for members of military servicemen's families as social security indicators defined in current legislation and supported by an appropriate financial base, which are manifested as corresponding constructions of subjective rights in the field of social security, quantitative and qualitative characteristics of social payments, benefits, advantages that developed taking into account the actual state of social relations and in accordance with the requirements of international standards in order to ensure a decent standard of living for members of military servicemen's families. The main social guarantees that apply to family members of a serviceman are highlighted and analyzed in detail, namely: 1) material support; 2) guarantees in the medical field and in the field of rehabilitation; 3) guarantees in the field of psychological assistance; 4) guarantee in the field of reproduction; 5) guarantees for family members of military personnel in the field of employment; 6) guarantees in the field of education, training benefits in educational institutions and preschool institutions; 7) guarantees of legal support for family members of servicemen; 8) guarantees in the field of pension provision; 9) guarantees in the field of housing provision; 10) guarantees of family members of a military serviceman in the information sphere.

Based on the analysis of the foreign experience of social guarantees for military personnel and their family members, a number of proposals have been made to improve the legislation in the field of social protection of military personnel's family members, which would be appropriate to introduce for the social protection of Ukrainian military personnel's family members as well. The main ones are: the clarity of the normative and legal framework in matters of protection of family members of military personnel; implementation of social support for family members of military personnel through government programs and the creation of specific specialized centers; creation of appropriate centers to provide support to

family members of military personnel; assignment of responsibilities for the implementation of measures for social support of family members of military personnel to specific officials, including military ombudsmen; implementation of social support programs for members of families of military personnel with the involvement of international organizations and institutions: expansion of benefits, compensations and other types of assistance, etc.

In the dissertation the author examines and analyzes the main problems in the implementation of social protection for military personnel's family members. One of the issues identified is the lack of legislative regulation regarding the exclusion of certain categories of individuals from receiving assistance and social protection. This includes cases such as a biological father who was not deprived of parental rights but did not participate in the upbringing and life of the military service member, as well as issues related to granting the right to social protection and receiving financial assistance in the case of the military member's death to a stepmother or stepfather who actually raised the child to adulthood and beyond, took care of their well-being, but did not formalize their right to adoption. Another problem highlighted is that currently, military personnel's family members are not designated as a separate legal category of individuals requiring social protection. Additionally, there is the challenge of building an effective system of social protection for military personnel's family members during martial law based on the principles and norms of legislation established in peacetime. Overall, eight main problem blocks of social protection for military personnel's family members have been identified.

Based on the analyzed issues, the author highlights prospective solutions for the legal regulation of social protection for military personnel's family members and the improvement of theoretical and practical aspects of such social protection. Among the explored directions, significant emphasis is placed on the need to amend the laws of Ukraine and other normative-legal acts in various areas. This includes improving legislation to strengthen the social protection of military personnel's

family members and aligning the level of material and other types of support with the rights and freedoms established for them by law. Since social protection for both military personnel and their family members, maintaining their standard of living at an appropriate level, is part of the state's social policy responsible for the well-being, development, and security of its citizens, the importance of creating the institute of a military ombudsman is emphasized. This is crucial for ensuring real and impartial social protection for military personnel's family members. Special attention is also given to the implementation of social support programs for military families at regional and local levels.

Key words: social protection, military service member, military personnel's family members, social security, social protection guarantees, material support, social services, social assistance, social support, rehabilitation.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких відображені основні результати дослідження:

1. Сидоренко А. О. Соціальний захист членів сімей військовослужбовців в Україні: проблеми та шляхи їх вирішення. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 6. С. 151–155.

2. Sydorenko A. O. Legal regulation of social protection of military family members: experience of foreign countries. *The scientific heritage*. 2022. № 107(107). P. 70–73.

3. Сидоренко А. О. До питання медичного забезпечення членів сімей військовослужбовців в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 3. С. 194–198.

4. Сидоренко О. А. До питання соціальних гарантій членів сімей військовослужбовців у сфері соціального захисту. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія “Право”*. 2023. Вип. 79(1). С. 343–347.

Наукові праці, в яких засвідчено апробацію матеріалів дослідження:

1. Сидоренко А. О. До питання соціального захисту членів сімей військовослужбовців в Україні. *Сталий розвиток суспільства та держави: сучасні виклики та напрямки розвитку* : матеріали Всеукр. наук. конф. молодих вчених (м. Одеса, 18 листоп. 2022 р.) / за ред. : М. Р. Аракеляна, К. І. Спасової. Одеса, 2022. С. 180–183.

2. Сидоренко А. О. Соціальний захист членів сімей військовослужбовців: нормативно-правове забезпечення. *Правове забезпечення соціальної сфери* : матеріали XIII міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 28 квіт. 2023 р.) / за заг. ред. Г.І. Чанишевої ; Нац. ун-т «Одеська юрид. академія». Одеса : Фенікс, 2023. С. 280–283.

3. Сидоренко А. О. Щодо сутності соціального захисту членів сімей військовослужбовців. *Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень* : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 трав. 2023 р.) / за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса : Вид-во «Юридика», 2023. Т. 1. С. 525–527.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	3
ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА	
ХАРАКТЕРИСТИКА СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ	
ЧЛЕНІВ СІМЕЙ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ.....	14
1.1. Поняття та сутність соціального захисту	
членів сімей військовослужбовців.....	14
1.2. Принципи та нормативна база соціального захисту	
членів сімей військовослужбовців.....	36
Висновки до розділу 1.....	67
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО	
РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ	
ЧЛЕНІВ СІМЕЙ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ.....	71
2.1. Підстави та умови соціального захисту членів сімей	
військовослужбовців.....	71
2.2. Гарантії захисту права членів сімей військовослужбовців	
на соціальний захист	95
Висновки до розділу 2.....	125
РОЗДІЛ 3. ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО	
РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ	
ЧЛЕНІВ СІМЕЙ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ.....	128
3.1 Правове регулювання соціального захисту	
членів сімей військовослужбовців у зарубіжних державах.....	128
3.2 Проблеми правового регулювання соціального захисту	
членів сімей військовослужбовців в Україні та шляхи їх вирішення.....	157
Висновки до розділу 3.....	178
ВИСНОВКИ.....	183
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	191
ДОДАТКИ	

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

АТО – антитерористична операція

ВРУ – Верховна Рада України

ВС – Верховний Суд

ГО – громадська організація

ЖК України – Житловий кодекс України

ЄС – Європейський Союз

ЗСУ – Збройні сили України

ЗУ – Закон України

КАС ВС – Касаційний адміністративний суд Верховного Суду

КЦС ВС – Касаційний цивільний суд Верховного Суду

КМУ – Кабінет Міністрів України

КСУ – Конституційний Суд України

МО України – Міністерство оборони України

МОЗ України – Міністерство охорони здоров'я України

МВС – Міністерство внутрішніх справ

НАТО – Північноатлантичний альянс

ООН – Організація Об'єднаних Націй

ООС – Операція Об'єднаних сил

ПТСР – посттравматичні стресові розлади

СК України – Сімейний кодекс України

США – Сполучені Штати Америки

ТЦК – Територіальний центр комплектування та соціальної підтримки

ЦК України – Цивільний кодекс України

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Соціальний захист є ключовим правом кожного громадянина, кожної людини, а тому й рух соціальної та правової держави має спрямовуватися на справедливу підтримку соціально незахищених верств населення, осіб, які потребують такої підтримки незалежно від виникнення тих чи інших негативних ситуацій у житті. Актуалізація проблеми соціального захисту значно загострилася із військовою агресією по відношенню до нашої держави, а проблеми у сфері соціального захисту значно зросли. І це пов'язано не тільки з економічними проблемами в Україні, а й з тим, що соціального захисту стало потребувати все більше осіб, серед яких ключове місце займають власне самі військовослужбовці та члени їх сімей. У контексті дослідження саме наведених вище суб'єктів соціального захисту наголосимо на тому, що інтереси військовослужбовців на сьогодні не визначені виключно їхніми власними потребами та запитамі, а є більш глибокими та більш глобальними. Звичайно, що питання підвищення рівня соціального захисту військовослужбовців стоїть наразі чи не на найпершому місці в нашому суспільстві. І одним із ключових чинників такого соціального захисту є розроблення та впровадження активної політики соціального захисту та соціального забезпечення членів сімей військовослужбовців. Тому й практична реалізація державних соціальних програм соціального захисту передбачає врахування аспектів поглибленого соціального захисту членів сім'ї військовослужбовця.

Питання соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей у своїх роботах досліджували такі вчені як: В. М. Андріїв, Г. О. Барабаш, В. С. Венедіктов, В. В. Жернаков, М. І. Іншин, А. Л. Клименко, В. Л. Костюк, О. В. Москаленко, С. П. Пасіка, С. М. Прилипко, О. І. Процевський, О. П. Сайнецький, Л. М. Сіньова, О. Г. Середа, А. М. Слюсар, Б. І. Сташків, О. В.

Тищенко, І. Ю. Хомич, Н. М. Хуторян, Г. І. Чанишева, О. С. Щукін, М. М. Шумило, Л. П. Шумна, Г. О. Яковлева, О. М. Ярошенко та ін. Втім указані науковці протягом усієї незалежності України більше досліджували загальні питання надання соціальних гарантій військовослужбовцям та їх соціального забезпечення. Беззаперечно, вченими здійснено суттєвий внесок у розвиток науки права соціального забезпечення, водночас на сьогодні бракує досліджень саме соціальних гарантій членів сімей військовослужбовців, а особливо в умовах воєнного стану. Вважаємо, що комплексного дослідження саме соціального захисту членів сімей військовослужбовців як окремої категорії осіб, відокремлених від військовослужбовця не було здійснено, що є досить важливим в умовах удосконалення системи соціального захисту власне самих військовослужбовців, посилення соціальних гарантій для тих осіб, які з ним проживають та перебувають у родинних чи сімейних стосунках. Окремо наголосимо на тому, що єдиної думки щодо аспектів здійснення соціального захисту членів сімей військовослужбовців не має, як бракує й єдиної думки щодо їх законодавчого чи нормативно-правового закріплення.

Проблема соціальної підтримки та соціального захисту членів сімей військовослужбовців зростає досить швидко. Загалом основними проблемами соціального захисту членів сімей військовослужбовців варто назвати: невизначеність та неточність розуміння поняття «член сім'ї військовослужбовців»; члени сім'ї військовослужбовців не виділені в окрему категорію осіб, які потребують соціального захисту; неможливість побудови ефективної системи соціального захисту членів сімей військовослужбовців у період дії воєнного стану на тих засадах та нормах законодавства, які приймалися та діяли в мирний час; недостатній рівень аналізу стану соціального захисту членів сімей військовослужбовців тощо. З огляду на викладене є реальна потреба в поглибленому та більш предметному дослідженні соціального захисту членів сімей військовослужбовців, визначення прогалин законодавства в указаній сфері.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Роботу виконано на кафедрі трудового права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого в межах планів наукових досліджень та цільової комплексної програми Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого «Проблеми вдосконалення правового регулювання відносин у сфері праці та соціального захисту» (номер державної реєстрації 0111U000960). Крім того, тема дослідження спрямована на виконання Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року, схвалених Указом Президента України від 30.09.2019 р. № 722/2019 та пов'язана з підготовкою змін до національного законодавства та безпосередньо стосується Національної стратегії у сфері прав людини, затвердженої Указом Президента України від 24 березня 2021 р. № 119/2021. Також робота спирається на акти Національної академії правових наук України, зокрема Пріоритетні напрямки фундаментальних та прикладних наукових досліджень у галузі права, визначені Стратегією Національної академії правових наук України на 2021–2025 рр., що затверджена постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 26 березня 2021 р. № 12-21 тощо.

Мета й завдання дослідження. *Метою* дослідження є отримання наукових результатів у вигляді наукових висновків щодо визначення правової природи та правового регулювання соціального захисту членів сімей військовослужбовців, виявлення проблемних аспектів нормотворчості та правозастосування у вказаній сфері, а також надання обґрунтованих пропозицій і рекомендацій для їх вирішення.

Для досягнення окресленої мети були поставлені такі дослідницькі завдання:

- з'ясувати зміст поняття та сутність соціального захисту членів сімей військовослужбовців;
- визначити й охарактеризувати принципи та розкрити нормативну базу соціального захисту членів сімей військовослужбовців;

- виокремити підстави й умови соціального захисту членів сімей військовослужбовців;
- визначити та розглянути гарантії захисту права членів сімей військовослужбовців на соціальний захист;
- охарактеризувати правове регулювання соціального захисту членів сімей військовослужбовців у зарубіжних державах;
- окреслити проблеми правового регулювання соціального захисту членів сімей військовослужбовців в Україні та запропонувати шляхи їх вирішення.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у процесі реалізації соціального захисту та соціальних гарантій членів сімей військовослужбовців.

Предметом дослідження є соціальний захист членів сімей військовослужбовців.

Методи дослідження. Методологія дисертаційного дослідження базується на сукупності методів і прийомів наукового пізнання загальнонаукового та спеціального характеру, що дозволило сформулювати цілісне та комплексне уявлення про сутність поняття «соціальний захист членів сімей військовослужбовців» та дослідження соціального захисту та соціальних гарантій членів сімей військовослужбовців.

За допомогою *діалектичного методу* здійснено дослідження членів сімей військовослужбовців як суб'єктів отримання соціального захисту, а також поглиблено розуміння поняття та сутності соціального захисту членів сімей військовослужбовців (підрозділ 1.1). *Логіко-семантичний метод та метод системно-структурного аналізу* застосовано в ході дослідження принципів та нормативної бази соціального захисту членів сімей військовослужбовців (підрозділ 1.2). За допомогою *методів абстрагування й узагальнення* поглиблено розуміння підстав та умов соціального захисту членів сімей військовослужбовців (підрозділ 2.1.). *Методи класифікації,*

групування, системно-функціональний застосовано при дослідженні окремих гарантій захисту права членів сімей військовослужбовців на соціальний захист (підрозділ 2.2). *Порівняльно-правовий метод* використано під час аналізу зарубіжного досвіду правового регулювання соціального захисту членів сімей військовослужбовців (підрозділ 3.1.). Використання *формально-логічного методу* надало змогу виявити проблеми правового регулювання соціального захисту членів сімей військовослужбовців в Україні та визначити шляхи їх вирішення (підрозділ 3.2). Перелічені методи використано у взаємозв'язку та взаємозалежності, що дозволило сформулювати цілісну методологічну базу, а також забезпечило повноту й об'єктивність зроблених висновків.

Нормативну та емпіричну базу роботи склали Конституція України, закони та підзаконні нормативно-правові акти, якими регулюються питання соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей, низка міжнародних актів у сфері соціального захисту, окремі законодавчі акти зарубіжних держав, а також практика їх застосування.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є першою у вітчизняній доктрині соціального права комплексною науковою працею, в якій на підставі критичного ознайомлення з доробком фахівців у відповідній царині, опрацювання міжнародних соціальних стандартів, аналізу національного і зарубіжного законодавства розкрито теоретично-прикладні засади соціального захисту членів сімей військовослужбовців. Це, у свою чергу, дозволило обґрунтувати низку нових теоретичних положень, опрацювати практичні рекомендації і пропозиції з питань, що піддалися вивченню і запропонувати авторський погляд на організаційні форми соціального захисту розглядуваної категорії суб'єктів права та відповідний правовий механізм їх реалізації. Новизна поданого на захист рукопису відбивається в нижченаведених положеннях, висновках і пропозиціях:

уперше:

виділено та комплексно охарактеризовано сутність соціального захисту членів сімей військовослужбовців, що виражається в такому: 1) це важлива складова соціальної держави, та її соціальної політики в цілому; 2) є одним із різновидів соціального захисту населення в цілому, та державної соціальної підтримки; 3) розглядається як функція держави у сфері соціального захисту; 4) аспекти та напрямки соціального захисту членів сімей військовослужбовців визначається специфікою військової служби; 5) особливе завдання здійснення соціального захисту членів сімей військовослужбовців – забезпечення можливостей для нормальної життєдіяльності та подальшого втілення планів кожною особою; 6) особлива мета соціального захисту членів сімей військовослужбовців – забезпечення умов для реалізації соціальних гарантій, передбачених законодавством України; 7) це різновид соціально-захисної діяльності держави, яка спрямована на запобігання негативних наслідків по відношенню до членів сім'ї військовослужбовця; 8) соціальний захист членів сімей військовослужбовця розглядається як важливий чинник підвищення рівня боєздатності кожного конкретного військовослужбовця; 9) особливий суб'єкт отримання соціального захисту – члени сім'ї військовослужбовця, з якими мають проводити роботу, та в якого виникає право на отримання соціального захисту, соціального забезпечення пільг та відповідних державних гарантій;

зазначено про доцільність в умовах воєнного стану перегляду основних принципів, які мають бути покладені в основу соціального захисту військовослужбовців, серед яких мають бути сформовані принципові положення забезпечення здійснення соціального захисту не тільки самого військовослужбовця, а й членів його сім'ї, як окремих суб'єктів соціального захисту;

систематизовано основні умови соціального захисту членів сімей військовослужбовців, а саме: 1) наявність відповідного законодавства в указаній сфері, його стабільність, динамізм і мобільність; 2) соціальна

зумовленість законів; 3) безумовність здійснення соціального захисту членів сімей військовослужбовців; 4) чітке розуміння чинників, які впливають на формування соціальної політики у сфері соціального захисту членів сімей військовослужбовців; 5) здійснення соціального моніторингу захисту прав членів сімей військовослужбовців на постійній основі; 6) створення ефективного механізму соціального захисту та соціального забезпечення членів сімей військовослужбовців уповноваженими на це органами, органами місцевого самоврядування та державою загалом; 7) індивідуальний (адресний) підхід до кожного отримувача соціального захисту з числа членів сім'ї військовослужбовців; 8) наявність відповідного фінансування соціальних програм та соціального захисту членів сім'ї військовослужбовців;

на основі досвіду Ізраїлю обґрунтовано важливість упровадження в національну систему соціального захисту батьків військовослужбовця, який загинув чи пропав безвісти, допомоги батькам із лікуванням безпліддя, якщо вони хочуть мати ще одну дитину або оплату послуг сурогатної матері, а для вагітних дружин військовослужбовця – надання доплат на період вагітності з сьомого місяці вагітності й до кінця вагітності в чітко визначеній сумі, наприклад, у розмірі прожиткового мінімуму для непрацездатних осіб;

удосконалено:

категоріально-понятійний апарат щодо термінологічного розуміння сутності поняття «соціальний захист членів сімей військовослужбовців» як один із важливих напрямків соціальної політики держави, яка має своїм спрямуванням створення умов для соціального захисту членів сім'ї військовослужбовця, що визначається специфікою військової служби, виконує особливе завдання, яке полягає в наданні можливостей для нормальної життєдіяльності особистості, має конкретну мету та ціль, у тому числі й відновлення фізичних і психічних сил таких осіб, створення всіх необхідних умов для їх подальшого нормального життя та є важливим чинником підвищення рівня боєздатності кожного конкретного

військовослужбовця;

підхід до визначення членів сім'ї військовослужбовця як суб'єкта отримання соціальних гарантій та соціального захисту в Україні, шляхом виділення їх в окрему категорію осіб, які підпадають під категорію соціально вразливих осіб. Адже як окрема категорія осіб, які підлягають соціальному захисту члени сім'ї військовослужбовців фактично не виділені, а їх розгляд здійснюється виключно в контексті з конкретним військовослужбовцем, з яким вони перебувають у складі сім'ї;

пропозиції щодо вдосконалення законодавства у сфері соціального захисту членів сімей військовослужбовців та прийняття окремого закону щодо соціального захисту членів сімей військовослужбовців;

підхід до визначення підстав здійснення соціального захисту членів сімей військовослужбовців;

набули подальшого розвитку:

обґрунтування необхідності чіткого визначення та закріплення поняття «соціальний захист членів сімей військовослужбовців» на законодавчому рівні;

пропозиції щодо розширення трудових гарантій для членів сімей, які доглядають за непрацездатною особою з числа колишніх військовослужбовців, які отримали інвалідність у зв'язку з своєю професійною діяльністю та потребують постійного догляду, а також щодо врегулювання питання усунення від отримання соціального захисту певних категорій осіб, які законодавством мають на це право;

пропозиції, сформовані на основі досвіду США, Хорватії, Канади, Австралії, Кореї, Ізраїлю, Великобританії в питаннях посилення соціального захисту членів сімей військовослужбовців, зокрема щодо впровадження конкретних посадових осіб, які вповноважені на здійснення заходів із соціальної підтримки членів сімей військовослужбовців у тому числі й військових омбудсменів, реалізації програм соціальної підтримки членів сімей

військовослужбовців із залученням міжнародних організацій та установ, неурядових і благодійних організації тощо.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані в дисертації пропозиції й висновки можуть бути використані:

– у науково-дослідній роботі – для розвитку положень науки соціального права з метою поглиблення подальших досліджень проблем, які виникають щодо визначення та закріплення аспектів соціального захисту членів сімей військовослужбовців;

– у нормотворчій діяльності – у процесі прийняття нових та підготовки змін і доповнень до чинних нормативно-правових актів, які закріплюють соціальних захист та конкретні соціальні гарантії членів сімей військовослужбовців;

у правозастосуванні – для вдосконалення практичної діяльності органів державної влади, уповноважених на забезпечення та реалізацію державної політики щодо встановлення та реалізацію соціального захисту членів сімей військовослужбовців.

– в освітньому процесі – під час підготовки методичних розробок, підручників та навчальних посібників з дисципліни «Право соціального забезпечення», «Соціальне забезпечення», «Військове право» тощо.

Апробація результатів дисертації. Результати, що розкривають основні положення дисертаційного дослідження, сформульовані пропозиції та висновки було оприлюднено на трьох міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях, а саме: «Сталий розвиток суспільства та держави: сучасні виклики та напрямки розвитку» (м. Одеса, 18 листоп. 2022 р.); «Правове забезпечення соціальної сфери» (м. Одеса, 28 квіт. 2023 р.); «Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень» (м. Одеса, 19 трав. 2023 р.).

Структура та обсяг дисертації. Наукова робота складається з переліку умовних позначень, вступу, 3-х розділів, які об'єднують 6 підрозділів, висновків, списку використаних джерел (216 найменувань), а також додатків. Загальний обсяг дисертації становить 228 сторінок. Обсяг основного тексту – 177 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ЧЛЕНІВ СІМЕЙ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

1.1. Поняття та сутність соціального захисту членів сімей військовослужбовців

На сьогодні слово «військовослужбовець» систематизує в собі силу та впевненість у майбутньому, впевненість у тому, що наша держава отримає таку довгоочікувану перемогу у війні з російською федерацією, залишиться незламною, незалежною, самостійною, а в подальшому перспективною, квітучою, мальовничою та по справжньому демократичною. Довіра суспільства до військовослужбовців на сьогодні є досить сильною та, напевно, чи не найбільшою за роки незалежності України. І це є певним мотиваційним чинником для кожного військовослужбовця, кожного військового, який боронить нашу державу, оскільки кожен з військовослужбовців прагне не зрадити довіру своїх рідних, друзів, колег, знайомих, а отже й суспільства в цілому». За результатами соціологічного опитування Центру Разумкова отримано наступні результати, за яких найбільшу довіру суспільства серед державних і суспільних інститутів мають Збройні сили України – їм довіряють 95 % респондентів [1].

Розуміючи важливість та значення військовослужбовців у сучасних умовах, слід акцентувати увагу й на зворотному боці їх роботи... Це постійна небезпека, ризик, загроза для їх життя та здоров'я, розуміння того, що кожна година, кожна хвилина може принести негатив, втрату здоров'я, психологічний стрес та інші наслідки, які можуть підірвати фізичне та психологічне благополуччя людини. Варто наголосити й на тому, що військовослужбовець завжди характеризується більш вищим ризиком загибелі порівняно з іншими громадянами, при потраплянні в полон, на жаль, вони

мають нижчий ризик вийти з полону живими та неушкодженими, ризик застосування різноманітних фізичних катувань та застосування до них психологічного насильства також є значно вищим у порівнянні із цивільним населенням. Погодимось із Сайнецьким О. П., який військовослужбовців розглядає як осіб, умови життя яких суттєво відрізняються від умов життя інших осіб [2, с. 207]. Усе це пов'язано із покладеним на військовослужбовця конституційним обов'язком щодо захисту Батьківщини, розумінням того що він є носієм певної інформації, яка може бути використана проти нього, та своєї держави загалом.

Характеризуючи військову службу в цілому Пасіка С. П. відносить її до особливого виду державної служби та виокремлює її характерні риси: «1) постійна небезпека; 2) регламентація умов життя та побуту; 3) підвищений рівень відповідальності; 4) обмеження окремих прав в порівнянні із цивільними особами; 4) коменсаційна складова - відповідне соціальне забезпечення під час проходження військової служби і після» [3, с. 162]. Загалом ми погоджуємося із наведеними рисами, важливістю та складністю проходження служби військовослужбовцями, їх ризиком для життя та здоров'я, необхідністю чіткого дотримання дисципліни та нормативно-правових актів, які регламентують їх діяльність.

Водночас слід зазначити, що, на превеликий жаль, військовослужбовців не завжди розглядали як важливу частину нашого демократичного суспільства. Так, досліджуючи історичне функціонування військовослужбовців в Україні Коропатнік І. М. зазначає про такі негативні наслідки: «нераціональне відчуження військового майна, неефективна кадрова політика по відношенню до військовослужбовців,, довготривалий процес зниження боєздатності збройних сил, зменшення рівня соціально-правового захисту військовослужбовців» [4, с. 7]. Питання ж соціального захисту як власне військовослужбовців, так і членів їх сімей протягом досить тривалого часу залишалося на одній із останніх позицій забезпечення

військовослужбовців, а це впливало й на мотивацію військовослужбовців, їх ставлення до професійної діяльності, визначало довіру до держави в цілому, підвищувало рівень самоповаги військовослужбовців до себе, зменшувало привабливість військової служби по відношенню до молоді тощо.

Ураховуючи низку вищенаведених факторів можемо констатувати одне – держава на загальнонаціональному рівні має забезпечити належний рівень соціального захисту кожного військовослужбовця. При цьому до категорії населення, які потребують особливого соціального захисту слід віднести не тільки військовослужбовців, а й членів їх сімей. Оскільки досить довго не приділялося належної уваги не тільки питанню соціального захисту військовослужбовців, а й членах їх сім'ї, які, до речі, взагалі не розглядалися, а отже й не було конкретних напрямків соціальної роботи із такою категорією осіб.

У своїх наукових дослідженнях за 2018 рік Шолудько Ю. О. й Потопахіна О. М. акцентували увагу на недостатності соціального захисту військовослужбовців. Зокрема, зазначали, про розуміння військовослужбовців як соціально вразливої категорії населення, що виражається у відсутності певних гарантій їх роботи та виконання покладених на них завдань та функцій, а також відповідної компенсаційної складової їх роботи з боку держави. Вчені наголошували на неспроможності держави здійснити соціальне забезпечення та соціальний захист військовослужбовців, що обумовлено різними факторами, в тому числі соціально-економічними та не розумінням важливості функціонування Збройних Сил України в цілому [5, с. 56].

Сьогодні у зв'язку з повномасштабним вторгненням росії до України певна активна політика в напрямку підвищення рівня соціального захисту та соціального забезпечення військовослужбовців уже здійснюється, процеси розвитку соціального захисту активізуються, обговорюється ряд проблем, які виникають у процесі здійснення соціального захисту та соціального забезпечення військовослужбовців. Погодимось із думкою Сахній А. В., яка

зазначає, що «певне переформатування розуміння важливості військової служби після загострення подій в Україні у 2022 році. Військова служба набула нових рис, в тому числі й у питанні її важливості та ролі, що виразилось у посиленні нормативно-правової бази, яка регулює питання військової служби, зміцненні правовідносин рівності чоловіків та жінок під час доступу та проходженні військової служби, удосконаленні регулювання проходження військової служби іноземцями а особами без громадянства» [6, с. 375]. Разом із тим найбільш болючим питанням усе ж залишається соціальний захист військовослужбовців, які, як стверджує Савицький В.І., потребують уваги, і допомоги, і захисту. Вчений наголошує «на проблемі загострення соціальних проблем членів родин військових та осіб з числа колишніх військовослужбовців, що звільнені з військової служби, говорить про важливість подальшого розвитку та вдосконалення системи соціальної роботи щодо вказаної проблематики» [7, с. 1].

Загалом питання соціального захисту військовослужбовців було актуальним завжди, проте ця проблема потребує подальшого вивчення та дослідження, а також перегляду системи такого соціального захисту та соціального забезпечення. Досліджуючи питання соціального захисту військовослужбовців Пасіка С.П. стверджує про «необхідність посилення соціальних гарантій по відношенню до військовослужбовців та членів їх сімей, шляхом реорганізації їх соціального захисту та посилення їх соціальних гарантій» [3, с. 165]. Вважаємо, що особливо актуальним є визначення соціальної політики саме стосовно членів сім'ї військовослужбовця, оскільки це ті особи, які найбільш тісно пов'язані з військовослужбовцем, становлять досить впливову та левову частину їх суспільного життя.

Загалом соціальний захист членів сімей військовослужбовців доречно розпочати із короткого окреслення розуміння понять «соціальний захист» як загального, та «соціальний захист військовослужбовців». Передусім зазначимо про різноманітність соціального захисту військовослужбовців

відносно інших членів суспільства, що обумовлено їх правовим статусом та особливостями проходження служби, способом їх життя. Перш за все звернімося до розуміння поняття «соціальний захист» як соціальної та правової категорії. Так, Рошканюк В. М. соціальний захист визначає як «діяльність держави та суспільства, що реалізується шляхом вжиття правових, економічних та організаційних заходів і спрямована на досягнення соціально прийняттого рівня життя особи, а також на усунення чи зменшення впливу негативних наслідків, яких зазнає особа при настанні соціального ризику» [8, с. 110]. У свою чергу Бориченко К.В. визначає право на соціальний захист як «закріплену національними та міжнародними нормативно-правовими актами, договірними актами міру можливої поведінки, спрямовану на задоволення інтересу щодо отримання комплексу матеріальних благ та/або нематеріальних заходів для подолання чи пом'якшення несприятливих наслідків соціальних ризиків шляхом реалізації обов'язків соціально зобов'язаними суб'єктами всіх форм власності та господарювання» [9, с. 308]. Отже, соціальний захист розглядається як певний напрямок держави у сфері забезпечення соціального буття та соціального благополуччя певної категорії людей, які вважаються частиною сім'ї військовослужбовця.

У науковій літературі поняття «соціальний захист» розглядається, як у широку, так і вузькому розуміннях. Так, Гончаров А. розглядає «соціальний захист у широкому розумінні, як систему організаційно-правових та економічних заходів щодо забезпечення соціальних прав людини та громадянина в державі, а у вузькому – як систему спеціальних заходів щодо захисту окремих категорій працівників і населення з огляду на особливості їх професійного та соціального статусу» [10, с. 129]. У свою чергу Жук О. Б. «соціальний захист» у вузькому розумінні розглядає «як певну систему, що представлена соціальним страхуванням, соціальним забезпеченням та соціальними стандартами й гарантіями, а у широкому – «як систему соціальних та економічних прав, обов'язків і гарантій, законодавчо

закріплених державою і реалізованих її соціальною політикою з метою надання кожному члену суспільства максимально повно реалізувати себе, свої здібності через забезпечення гідного рівня життя та соціальної справедливості» [11, с. 2]. Як зазначає Яригіна Є. П. соціальний захист – це «сукупність економічних, соціальних і правових заходів, які здійснюються державними органами, громадськими організаціями, підприємствами, установами на різних рівнях, спрямовуються на запобігання зубожінню населення в період структурної економічної й політичної переорієнтації суспільства та забезпечують йому гарантії нормальної життєдіяльності» [12, с. 34-35].

Вважаємо розгляд соціального захисту членів сім'ї військовослужбовця доцільно розглядати виключно в широкому розумінні, оскільки питання соціального захисту не має обмежуватися виключно певними соціальними гарантіями та пільгами, а має в себе включати й низку важливих соціальних прав і гарантій, на які певні особи мають право, право на соціальне забезпечення, соціальне страхування, матеріальне забезпечення тощо. Все це підпадає виключно під термінологічне розуміння соціального захисту в широкому розумінні, застосування якого саме до членів сім'ї військовослужбовців є більш доречним, з огляду на суб'єктів такого захисту.

Досліджуючи поняття «соціальний захист», поряд з ним досить часто використовуються й такі як «соціальне забезпечення», «соціальні гарантії» тощо. Деякі вчені здійснюють співвідношення вказаних понять, хоча більшість наполягає на їх відмінностях та різному тлумаченні. Зокрема, про розрізнення вказаних понять у своїх наукових працях зазначають Рабінович П. М. і Панкевич О. З., які вважають термін «соціальне забезпечення» більш вдалим, ніж «соціальний захист», «соціальний захист – це тимчасова подія, а соціальне забезпечення – тривала» [13, с. 105]. Як зазначає Копетюк М. І., «на відміну від соціального забезпечення, соціальний захист включає й інші соціальні гарантії, що покликані створити умови для нормального життя та

розвитку людини, підтримання стану соціальної безпеки та соціальної захищеності її життя та здоров'я, а також не допустити негативних наслідків у суспільстві й забезпечити соціальну справедливість» [14, с. 68].

Щодо розуміння поняття «соціальний захист» та «соціальне забезпечення», то як зазначає Пасіка С. П., «до військовослужбовців та членів їх сімей доцільно застосовувати термін «соціальне забезпечення», а «соціальний захист» – до осіб, звільнених з військової служби, таких, що втратили спроможність самостійно забезпечувати себе та свою сім'ю на належному рівні» [15, с. 14]. В цілому ми можемо погодитися із тим, що соціальне забезпечення є термін більш доречний для застосування до діючих військовослужбовців, а соціальний захист до військовослужбовців, які вже звільнилися із військової служби з різних підстав. Стосовно ж членів сім'ї військовослужбовців, то тут більш доцільним є застосування терміну «соціальний захист», оскільки родина військовослужбовців за будь-яких обставин має бути всебічно захищена.

Не поглиблюючись у детальну регламентацію понять «соціальне забезпечення» та «соціальний захист», як категорій, які застосовуються для підтримання соціального статусу членів сімей військовослужбовців зазначимо, що наразі не приділяється належної уваги питанню посилення соціального захисту членів сімей військовослужбовців. Водночас взаємозв'язок між військовою службою та сім'єю у військовослужбовців є досить тісним. Крім того, ці дві категорії мають взаємний вплив одна на одну. Погодимся із Капської А. Й. і Олексюк Н. С., на думку яких «між сім'єю та військовою службою є досить тісний взаємозв'язок: для більшості військовослужбовців сім'я служить компенсуючим чинником у професійній діяльності й відіграє роль емоційного притулку» [16, с. 5].

Дійсно, взаємозв'язок між сім'єю та військовою службою досить міцний і взаємообумовлений. Досліджуючи це питання, варто погодитися із думкою Дідик Н. Ф., яка розглядає принципи побудови взаємовідносин між

подружжям військовослужбовця на прикладі організації взаємовідносин у відрядженні військовослужбовця. Так, автор стверджує, що «якщо у подружжя до відрядження були нормальні стосунки, вони стають підтримувальним чинником для військових. Зазвичай у таких військовослужбовців актуалізується лише хвилювання за здоров'я рідних, поведінку дітей у школі та матеріальне забезпечення родини. Про всі ці моменти подружжя спілкується телефоном і, залежно від обставин, у чоловіка або виникають хвилювання, сум, дезорієнтація, розпач (оскільки він нічого не може зробити, аби зарадити посталій удома проблемі), або він спокійний, оскільки вдома все гаразд» [17, с. 74-75]. Звичайно, факторів, які впливають на формування нормальних сімейних стосунків на відстані є досить багато, і більшість залежить саме від організації сімейного життя між подружжям, рівнем їх довіри один до одного, відповідним рівнем стресостійкості по відношенню до тих проблем, які виникають у їх побутовому житті. І саме для зменшення такого рівня стресостійкості має певним чином реагувати держава, її органи, органи місцевого самоврядування, місцеві органи влади з метою зменшення кількості побутових питань, які мають вирішувати члени сім'ї військовослужбовця в самотійному порядку в період відсутності військовослужбовця, що пов'язано із виконанням функцій з оборони нашої держави. Все це й досягається відповідним рівнем соціального захисту та соціального забезпечення з боку держави та її органів щодо членів сім'ї військовослужбовця. Варто наголосити на тому, що ми не говоримо про те, що держава має перебрати на себе функцію повного та неупередженого піклування про членів сім'ї військовослужбовця, проте остання має створити всі необхідні умови для того, щоб члени сім'ї військового відчували належний рівень підтримки у важливий для них період життя.

З іншої сторони також необхідно висловити й точку зору М. І. Карпенка, який вбачає певний негативний вплив у правовідносинах, які можуть виникнути в сім'ї військовослужбовців. І хоча вчений зазначає про строкову

службу, проте фактично вказані правовідносини та проблеми можна перенести й на взаємовідносини між членами сім'ї військовослужбовців загалом. Зокрема, науковець звертає увагу на досвід певних нестатутних відносин, можливе формування істотного криміногенного пласту соціальних відносин, які військовослужбовці можуть у подальшому переносити на свої сім'ї й оточення, виховуючи своїх дітей з урахуванням наявного, не зовсім позитивного досвіду [18, с. 64]. Тобто наголошується на необхідності роботи саме із військовослужбовцем, який повертається в сім'ю, а не безпосередньо із членами сім'ї військового. І така робота із військовослужбовцем є необхідною для налагодження нормальних і комфортних взаємовідносин у сім'ї. Отже, можемо говорити про те, що суть соціальної роботи може спрямовуватися не виключно на власне членів сім'ї військовослужбовця, а й на самого військовослужбовця. І таке положення речей буде влаштовувати, у першу чергу, членів сім'ї військовослужбовця, оскільки він отримуватиме професійну допомогу, адаптуватиметься до нормальних умов життя, в яких проживав раніше, а відтак і члени сім'ї перебуватимуть у безпеці та в нормальному психологічному стані. Отже, з наведеного можемо зробити висновок про те, що соціальний захист членів сім'ї військовослужбовця може виражатися й у забезпеченні соціального захисту самого військовослужбовця, що передбачає надання йому відповідної та своєчасної соціальної допомоги, у тому числі й із соціально-психологічним контекстом.

Загалом слід зазначити, що соціальний захист військовослужбовців та членів їх сімей є прямим обов'язком держави з урахуванням особливостей їх професійної діяльності, важливим елементом їх трудової діяльності. Такий захист має реалізовуватися на постійній основі та повинен мати системний і систематичний характер та реалізовуватися впродовж усієї служби особи та в окремих випадках після звільнення. Крім того соціальний захист військовослужбовців має поширюватися і на членів їх сімей.

Переходячи до безпосереднього розгляду власне поняття «соціальний захист членів сімей військовослужбовців» зазначимо, що ЗУ «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20.12.1991 № 2011-ХІІ «визначає основні засади державної політики у сфері соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей, встановлює єдину систему їх соціального та правового захисту, гарантує військовослужбовцям та членам їх сімей в економічній, соціальній, політичній сферах сприятливі умови для реалізації їх конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни та регулює відносини у цій галузі. Цим же Законом окремо наголошено на певних особливостях щодо реалізації тих прав та свобод, які визначені для людини і громадянина» [19]. Проте наведений вище профільний Закон не надає конкретного визначення поняття «соціальний захист членів сім'ї військовослужбовця», а лише чітко закріплює термін «соціальний захист військовослужбовців» як діяльність (функція) держави, спрямована на встановлення системи правових і соціальних гарантій, що забезпечують реалізацію конституційних прав і свобод, задоволення матеріальних і духовних потреб військовослужбовців відповідно до особливого виду їх службової діяльності, статусу в суспільстві, підтримання соціальної стабільності у військовому середовищі. Це право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, у старості, а також в інших випадках, передбачених законом» [19].

Соціальний захист військовослужбовців Павленко В. С. пропонує розуміти «через розуміння військової служби як особливого виду службової діяльності та статусу в суспільстві, а отже й особливій діяльності держави, що спрямована на підтримання соціальної стабільності у військовому середовищі через запровадження відповідної системи правових та соціальних гарантій» [20, с. 133]. У свою чергу Умаєв Б. Б. соціальний захист військовослужбовців і працівників СБУ розглядає як «різновид загального соціального захисту

населення та розуміє його як систему соціальних, правових, економічних та організаційних заходів, які визначаються та закріплюються на конституційному рівні, спрямовані на забезпечення соціально-економічного благополуччя військовослужбовців і працівників СБУ, які працюють та соціальних гарантій для тих, хто опинився у складних життєвих обставинах унаслідок трудової діяльності або без такої» [21, с. 250]. На думку Андрейчук С. К., Морушко О. О. й Гасяк М. С., соціальний захист військовослужбовців слід розглядати крізь призму здійснення підтримки та відновлення їхнього морального та фізичного стану, що забезпечується державою» [22, с. 76].

У науковій літературі питання соціального захисту членів сімей військовослужбовців також не є достатньо дослідженим, хоча з плином часу набуває своєї актуальності. Так, виходячи з норм Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» можемо припустити, що під соціальним захистом членів сімей військовослужбовців варто розуміти систему заходів з надання пільг, компенсацій, гарантій, інших видів матеріального забезпечення в передбачених законом випадках. Питання соціального захисту в науковій спільноті, на жаль, не є досить популярним і достатньо обговорюваним. На сьогодні досить незначна кількість науковців взагалі займалися питанням визначення соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей.

Так, Крачун А. А. до особливостей системи соціального захисту в ЗСУ відносить: «1) поширюється не тільки на особу військовослужбовця, але і на соціальне забезпечення членів його сім'ї, і продовжується і після відправки його в запас (відставку); 2) спрямована на стимулювання добросовісної служби та компенсацію законодавчого обмеження ряду їх загальнодержавних прав та свобод; 3) закріплено законодавчо норм права на загальнонаціональному та місцевих рівнях; 4) фінансується виключно за рахунок коштів бюджету; 5) забезпечується головним чином за рахунок грошової допомоги» [23, с. 10-11]. Джус О. А., Золотарьов М. К. та інші

роблять припущення що «соціальний та правовий захист членів сімей військовослужбовців слід розуміти як діяльність держави, яка спрямована на встановлення системи правових і соціальних гарантій, що забезпечують реалізацію конституційних прав і свобод, задоволення матеріальних і духовних потреб членів сімей військовослужбовців відповідно до особливого виду їх правового статусу в суспільстві» [24, с. 6].

На наш погляд, соціальний та правовий захист членів сімей військовослужбовців слід розглядати як «діяльність держави, яка спрямована на встановлення системи правових і соціальних гарантій, що забезпечують реалізацію конституційних прав і свобод, задоволення матеріальних і духовних потреб членів сімей військовослужбовців відповідно до особливого виду їх правового статусу в суспільстві. Це право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, у старості, а також в інших випадках, передбачених законом» [25, с. 153]. Оскільки в наведених визначеннях соціальний захист розглядається, з нашої точки, зору досить односторонньо, оскільки більш спрямований на надання певної матеріальної допомоги, що виражається у грошовому еквіваленті за конкретних життєвих обставин (старості, втрати годувальника, втрати працездатності, безробіття тощо), водночас нівелюються інші важливі питання соціального захисту членів сім'ї військовослужбовця, зокрема питання психологічної підтримки у період перебування члена сім'ї – військовослужбовця на військовій службі, на бойових завданнях, у полоні, при визнанні особи як безвісно відсутньої, надання різноманітної правової допомоги членам сім'ї загиблих чи зниклих безвісти військовослужбовців.

Зазначимо, що особливо важливим на сьогодні не просто створити ефективні системи та механізми захисту членів сімей військовослужбовців, а й розуміти необхідність здійснення їх соціального захисту. Тобто членів сімей військовослужбовців варто в певній мірі розглядати як осіб, які підпадають під

категорію соціально вразливих. Відзначимо, що як окрема категорія осіб, які підлягають соціальному захисту, члени сімей військовослужбовців фактично не виділені, а їх розгляд здійснюється виключно в контексті із конкретним військовослужбовцем, з яким вони перебувають у складі сім'ї. До певного часу така позиція, на нашу думку, влаштовувала як законодавця, так і власне членів сім'ї військовослужбовця. Зокрема, для законодавця не потрібно було конкретизувати аспекти соціального захисту членів сім'ї військовослужбовця, закріплювати їх права та соціальні гарантії не тільки більш детально, а й, наприклад, в окремому законі чи статтях профільного закону стосовно військовослужбовців.

Стосовно ж членів сімей військовослужбовців, то загалом на практиці виникало ряд проблемних питань щодо здійснення їх соціального захисту, проте вони вирішувалися виключно наявними нормами соціального законодавства та не виходили за межі регулювання соціального права в цілому. Із повномасштабним вторгненням ситуація змінилась, нажаль, не в бік покращення. З кожним днем кількість членів сімей військовослужбовців, які потребують захисту, на жаль, зростає, оскільки багато наших захисників зникає безвісти та гине. Тому важливим сьогодні є формування цілеспрямованої, ефективної та прозорої політики соціального захисту членів сімей військовослужбовців. Це є важливим для підтримання не тільки власне членів сім'ї військовослужбовця, а й самого військовослужбовця. Погодимося із думкою Крачун А. А., що «соціальна захищеність військовослужбовців та членів їх сімей стала важливою складовою зміцнення морально-психологічного стану особового складу Збройних сил України, що зрештою виявляється в підвищенні їх боєготовності та боєздатності» [23, с. 7].

Вважаємо, що розуміння того, що соціальний захист членів сім'ї військовослужбовця є пріоритетним власне для самого військовослужбовця, його внутрішнього спокою, впевненості в тому, що за його відсутності його сім'я буде отримувати необхідну допомогу в разі необхідності, вирішувати їх

соціально-побутові проблеми тощо. У вказаному аспекті варто згадати позицію Тихого В. П., який зазначає, що «людина перебуває в безпеці, коли її права і свободи захищені. Інакше кажучи, саме права і свободи людини та їх гарантії і забезпечують її безпеку. Адже вони притаманні її природі, без них вона не може існувати як людська істота» [26, с. 37].

Серед основних ознак соціального захисту членів сімей військовослужбовців слід назвати: 1) урахування умов і ситуацій, що сприяють виникненню юридичних фактів для здійснення соціального захисту членів сімей військовослужбовців; 2) наявність спеціального законодавства, яке визначає особливості соціального захисту даної категорії осіб; 3) державна політика щодо соціального захисту військовослужбовців має враховувати також соціальний захист членів їх сімей; 4) даний соціальний захист включає в себе пільги, гарантії, а також інші види матеріального забезпечення [27, с. 526]. Соціальний захист членів сім'ї військовослужбовців є постійним, тобто розпочинається із прийняттям на службу військовослужбовця та діють упродовж несення його всієї служби, а також після його звільнення, а в певних випадках – довічно.

Загалом сутність соціального захисту членів сімей військовослужбовців виражається в наступному:

1) соціальний захист членів сімей військовослужбовців – це важлива складова соціальної держави та її соціальної політики в цілому. Досліджуючи питання соціального захисту Москаленко В. В. зазначає, що «соціальний захист – центральна складова соціальної держави, це практика, засіб втілення гуманістичної формули соціальної держави, є одним із завдань соціальної політики поряд із забезпеченням зайнятості населення, охорони здоров'я, якісної освіти, наданням житла і комунальних послуг» [28, с. 44]. Погодимося із думкою Умаєва Б. Б., що «особливо важливо здійснювати захист окремої категорії населення, яка має певні особливості в своїй професійній діяльності, тобто військовослужбовців та членів їх сімей» [21, с. 249].

Розуміння необхідності здійснення соціального захисту членів сімей військовослужбовців є одним із перших і необхідних кроків для подальшого здійснення соціальної політики в указаній сфері, розроблення відповідних напрямків соціальної підтримки та соціального захисту й виділення вказаного напрямку в окрему цілеспрямовану діяльність органів влади. Члени сімей військовослужбовців мають право на соціальний захист, що регламентовано як Конституцією України [29], так і профільними законами, а тому їх варто розглядати як важливих суб'єктів, на яких має поширюватися соціальний захист. Загалом «соціальна політика є складовою внутрішньої політики держави, що має специфічні особливості, такі як гуманістичне спрямування, орієнтованість на розвиток людини. Соціальна політика держави реалізується через соціальні програми, які базуються на законодавчо-нормативній базі країни. Її мета – забезпечення позитивних соціальних змін і соціального розвитку суспільства на основі соціальної справедливості, соціальної рівноправності, соціального захисту людей» [30, с. 3, 5];

2) соціальний захист членів сімей військовослужбовців є одним із різновидів соціального захисту населення в цілому та державної соціальної підтримки. Соціальний захист членів сімей військовослужбовців на сьогодні не виділений в окремий вид соціального захисту, а тому здійснення захисту таких осіб відбувається в тісному взаємозв'язку із соціальним захистом військовослужбовця. Звичайно ж така позиція, на нашу думку, є не досить доцільною. У даному аспекті ми можемо вести мову про надання соціальної підтримки саме членам сім'ї військовослужбовця. Наразі, як ми вже зазначали, чинне законодавство України не містить визначення поняття «соціальний захист членів сімей військовослужбовців», а лише вказує, що «державою гарантується військовослужбовцям та членам їх сімей соціальний і правовий захист відповідно до законів та прийнятих відповідно до них нормативно-правових актів». Вважаємо соціальний захист членів сімей військовослужбовців необхідно розглядати як окремий вид соціального

захисту, мета якого надання соціальної захищеності членам сім'ї військовослужбовця. І таке розуміння соціального захисту членів сімей військовослужбовців варто здійснювати із розуміння важливості виділення їх в окрему категорію осіб, які потребують соціальної підтримки з боку держави та її органів. Водночас ще раз акцентуємо увагу, що нині соціальний захист членів сім'ї військовослужбовців не є достатньо виділеним різновидом соціального захисту населення, що, беззаперечно, суттєво впливає на рівень розроблення й реалізацію соціальних програм і соціальних напрямків роботи по відношенню до цієї категорії осіб.

Як зазначає Сімкіна О. В., «соціальний захист є не тільки невід'ємною складовою соціальної політики будь-якої держави. Він виступає беззаперечною вимогою цивілізаційного існування на достатньо високому рівні кожного без винятку суспільства» [31]. Цілком підтримуємо наведене твердження вченої та наголосимо ще раз – питання підвищення рівня соціального захисту членів сімей військового є одним із пріоритетних напрямків соціальної політики в сучасних умовах суспільного життя;

3) соціальний захист членів сімей військовослужбовців варто розглядати як функцію держави у сфері соціального захисту. Зокрема, у своїх дослідженнях Приходько С. розглядає соціальний захист саме як функцію держави [32, с. 22-26]. Такої ж думки й Гончаренко Л. О., який також розглядав такий захист як функцію держави, що зводиться до реалізації пільг, гарантій і компенсацій щодо військовослужбовців та членів їх сімей, а також створення умов для їх нормальної життєдіяльності в суспільстві [33, с. 9]. Подібна думка виловлена й Р. І. Марзовецьким, який зазначає, що «соціальний захист військовослужбовців, осіб, звільнених з військової служби та членів їх сімей є функцією держави та передбачає: 1) реалізацію їх прав, пільг, гарантій, виплати компенсацій органами державної влади, органами місцевого самоврядування та військового управління; 2) вдосконалення механізмів та інститутів соціального захисту; 3) охорону здоров'я, життя та інші заходи,

спрямовані на створення умов життя та діяльності, що відповідають характеру військової служби та ролі в суспільстві» [34, с. 441]. Фактично, соціальна спрямованість щодо членів сімей військовослужбовців спрямована на формування ефективних для них умов життя, задоволення їх матеріальних, духовних і соціальних потреб, формування в них позитивного уявлення про соціальні заходи, які можуть бути до них застосовані;

4) аспекти та напрямки соціального захисту членів сімей військовослужбовців визначаються специфікою військової служби. У цьому контексті ми не будемо акцентувати увагу виключно на тому, що військова служба є подібною за певними ознаками до державної, проте зазначимо, що вони різняться між собою як за своїм призначенням, так і особливостями її проходження й організації побуту. Як влучно зазначає Корж Ф., «військова служба в силу свого специфічного призначення, принципів функціонування, характеру вимог до кандидатів для вступу на військову службу, правового регулювання військово-службових відносин, установлених повноважень і обов'язків, відповідальності, визначення обмежень і заборон має певні відмінності порівняно з іншими видами державної служби» [35, с. 7].

Відзначимо, що відмінності в проходженні служби військовослужбовцями часто суттєво впливають і на членів сім'ї військовослужбовця, оскільки уклад життя, побут і діяльність військовослужбовців не тільки детально регламентуються нормами законів і підзаконних нормативно-правових актів, а й можуть часто змінюватися у зв'язку з особливостями військової служби. Це можуть бути переїзди не тільки в певному населеному пункті, а й до іншого. Відтак питання їх соціального захисту не є ідентичним щодо інших категорій осіб, які теж отримують відповідний соціальний захист від держави, оскільки має враховувати специфіку того, що формування політики у сфері соціального захисту членів сім'ї військовослужбовця здійснюється із урахуванням певних факторів, які визначаються особою військовослужбовця, особливостями проходження ним

служби тощо. Наприклад, особливості проходження служби військовослужбовцем у тому чи іншому регіоні країни може впливати на працевлаштування його дружини, на доступ дітей до дошкільних навчальних закладів, організації навчального процесу тощо. Іншим прикладом варто назвати направлення військовослужбовця для проходження служби в інший населений пункт, де йому має бути надано певне житло. Якщо ж він переїздить зі своєю сім'єю, то це вже має бути інше житло, придатне для їх проживання (відокремленим, відповідати нормам для проживання). До речі, на законодавчому рівні передбачено такий обов'язок щодо забезпечення військовослужбовців та членів їх сімей відповідним службовим приміщенням, що відповідає вимогам житлового законодавства;

5) особливе завдання здійснення соціального захисту членів сімей військовослужбовців. До завдань соціального захисту членів сімей військовослужбовців слід віднести: створення сприятливих соціально-економічних та трудових умов; забезпечення належного матеріального забезпечення, оздоровлення; проведення соціально-орієнтовної житлової політики, охорони здоров'я, освіти, материнства й дитинства [25, с. 153]. Тобто має бути здійснена певна компенсація для членів сімей військовослужбовців за специфічні умови їх життя та праці;

б) особлива мета соціального захисту членів сімей військовослужбовців. Досить широку мету соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей називають Бейкун А. Л. і Клачко А. О., які «грошове забезпечення, надання службового житла, забезпечення пенсіями, різними виплатами, санотарно-курортне лікування розглядають як добробут військовослужбовців, що проходять службу в Збройних силах України» [36, с. 93].

Крім того, метою соціального захисту військовослужбовців є підвищення привабливості та престижності військової служби в Збройних Силах України, оскільки вважаємо, що рівень соціальної захищеності як власне самого військовослужбовця, так і членів його сім'ї часто стає досить

вагомим критерієм для вибору військової служби. На сьогодні продовжується державна соціальна політика щодо створення комфортних умов проходження військової служби щодо заохочення громадян України до проходження військової служби за контрактом, поліпшення соціального й правового захисту військовослужбовців і членів їх сімей. І, відзначимо, що належний рівень соціального захисту та соціального забезпечення, беззаперечно, впливає на рівень престижності військової служби та формування довіри до неї.

Інші вчені соціальний захист членів сімей військовослужбовців розглядають крізь призму забезпечення національної безпеки держави в цілому. Зокрема така думка висловлена й Григоренком Є. І., який зазначає, що «забезпечення національної безпеки України перебуває в кореляційній залежності від реалізації прв військовослужбовці та їх забезпечення збоку держави» [37, с. 70]. Така думка має право на своє існування, і в цілому ми її підтримуємо. Продовжуючи думку вченого, вважаємо, що чим вищим є рівень соціального захисту військовослужбовців і членів їх сімей тим ефективніше військовослужбовець здійснює свою роботу, оскільки в такому випадку він є мотивованим і соціально захищеним. Належний рівень соціального захисту та відповідного матеріального забезпечення є важливим чинником сумлінного несення військової служби, а отже й зменшення ризику неправомірних дій військовослужбовців, які безпосередньо чи опосередковано пов'язані з несенням військової служби, доступом до військової таємниці, зброї, боєприпасів тощо.

Здійснення заходів щодо соціального захисту та соціального забезпечення членів сімей військовослужбовців розглядається також як один із напрямків утворення іміджу ЗСУ. Зокрема, така думка висловлена Даниловим В. В., який зазначає, що «основними іміджоутворюючими факторами Збройних Сил України (ЗСУ) є: інформаційно-комунікативна діяльність держави і Міністерства оборони України у сфері формування

позитивного іміджу армії; миротворча діяльність ЗСУ; поліпшення фінансування оборонної сфери; посилення соціального забезпечення військовослужбовців; оснащення новітньою зброєю й військовою технікою (ОВТ)» [38, с. 92]. Наразі ж питання соціального захисту членів сімей військовослужбовців стоїть досить гостро, а в окремих аспектах є одним із ключових факторів навіть вибору професії військового;

7) різновид соціально-захисної діяльності держави, яка спрямована на запобігання негативних наслідків стосовно членів сімей військовослужбовців. Так, О. Єрмоловська соціальний захист розглядає як «систему відносин між індивідом і суспільством з приводу розв'язання протиріч між негативними соціальними наслідками та становленням ринкової організації виробництва, реальними можливостями людини адаптуватися до них» [39, с. 13];

8) соціальний захист членів сімей військовослужбовців також варто розглядати як важливий чинник підвищення рівня боєздатності кожного із військовослужбовців. На перший погляд, не завжди є помітним прямий зв'язок між виконанням військовослужбовцем своїх функцій і соціальним захистом членів його сім'ї, проте він не просто існує, а й є досить тісним. Так, достатньо часто військовослужбовці, які приступають до виконання службово-бойових завдань на довготривалий термін, мають бути впевнені в захисті своєї сім'ї, у тому числі й випадку їх поранення, полону чи загибелі. Тобто у випадку їх відсутності родина буде почувати себе соціально захищеною. І якщо виникнуть якісь питання, то буде приділено достатньо уваги його сім'ї з боку держави та органів місцевого самоврядування. Цілком погоджуємося з думкою Бєлай С. В. і Васищева В. С., що «недостатня увага до основних питань соціального захисту саме сімей військовослужбовців, негативно впливає на морально-психологічний стан військовослужбовців і як наслідок – зниження боєздатності підрозділів» [40, с. 25];

9) особливий суб'єкт отримання соціального захисту – члени сім'ї військовослужбовця, в якого виникає право на отримання соціального захисту,

соціального забезпечення, пільг і відповідних державних гарантій. Водночас зазначимо, що не всі члени сімей військовослужбовців можуть отримувати визначені на законодавчому рівні соціальні гарантії, відповідний соціальний захист та матеріальне забезпечення. Так, у частині 2 ст. 3 ЗУ «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» закріплено, що «дія цього Закону не поширюється на членів сімей військовослужбовців, військовозобов'язаних та резервістів, які загинули чи померли під час проходження військової служби (зборів), проходження служби в резерві внаслідок вчинення ними кримінального чи адміністративного правопорушення, або якщо загибель (смерть) військовослужбовця, військовозобов'язаного чи резервіста сталася внаслідок вчинення ними дій у стані алкогольного, наркотичного або токсичного сп'яніння, чи є наслідком навмисного заподіяння собі військовослужбовцем, військовозобов'язаним чи резервістом тілесного ушкодження» [19]. Така позиція законодавця в черговий раз підтверджує про тісний зв'язок між несенням служби військовослужбовця, його соціальним статусом, соціальним захистом та соціальним захистом членів його сім'ї;

10) головна ціль здійснення соціальної роботи стосовно членів сімей військовослужбовців – відновлення фізичних і психічних сил таких осіб, створення всіх необхідних умов для їх подальшого нормального життя. Погодимось із думкою Андреевої Т. С. і Суліцконого В. В., що «під час воєнних дій, військовослужбовці та члени їхньої сім'ї зіштовхуються з проблемами іншого порядку: загибель під час бойових дій; отримання поранень різного ступеня складнощів; інвалідність; втрата працездатності; жінки залишаються удовою, а діти – сиротами тощо» [41, с. 379]. Вважаємо, що соціальний захист членів сімей військовослужбовців має бути спрямований на формування сильної особистості, яка може жити й функціонувати в складних соціально-економічних умовах.

Соціальний захист членів сімей військовослужбовців варто розглядати як один із важливих напрямків соціальної політики держави, яка має своїм спрямуванням створення умов для соціального захисту членів сімей військовослужбовців, що визначається специфікою військової служби, виконує особливе завдання, яке полягає в наданні можливостей для нормальної життєдіяльності особистості, має конкретну мету, у тому числі й відновлення фізичних і психічних сил таких осіб, створення всіх необхідних умов для їх подальшого нормального життя та є важливим чинником підвищення рівня боєздатності кожного конкретного військовослужбовця [42, с. 183].

Як висновок, зазначимо, що на сьогодні необхідним є чітке розуміння, що є соціальним захистом членів сімей військовослужбовців як важливої та необхідної частини їх соціального захисту. Соціальна політика держави має бути спрямована не на те, щоб створити із члена сім'ї військового певного конкретного пасивного отримувача соціального захисту від держави та її органів, а особу, яка стане активним учасником суспільного життя, при цьому отримуючи відповідну соціальну підтримку з боку держави. така політика держави має бути спрямована на формування сильної особистості, самостійної, ініціативної, здатної самостійно організовувати своє власне життя в складних соціально-економічних умовах.

1.2. Принципи та нормативна база соціального захисту членів сімей військовослужбовців

Ефективність соціального захисту членів сімей військовослужбовців буде здійснюватися виключно в тому випадку, коли буде забезпечено послідовність такого захисту, коли буде досягнуто відповідного балансу інтересів військовослужбовця та держави. Ми звикли до того, що соціальний захист в цілому має бути спрямований власне на особу, яка його потребує, а

не на іншу особу, яка перебуває поруч з конкретною людиною. Тому й розуміння соціального захисту було, на нашу думку, дещо звуженим, не розкритим в повному обсязі. Війна змусила нас дещо по-іншому подивитися на важливість соціального захисту не тільки конкретної людини, а й власне певної спільноти людей, які за тих чи інших обставин опинилися в тяжких для себе умовах. Це і внутрішньо переміщені особи, і особи, які мешкають на територіях, що постійно піддаються ворожим обстрілам, знаходяться у зоні бойових дій та у прикордонних територіях, і осіб, які втратили своє майно. Водночас майже зовсім уваги не приділяється так званим «тиловим» сім'ям, які проживають у відносній безпеці, проте не мають свого внутрішнього спокою, оскільки є членами сімей військовослужбовців, які боронять нашу землю в різних гарячих місцях лінії фронту.

Отже, з урахуванням вищенаведеного мають бути забезпечені оновлені підходи до розуміння того, що має охоплюватися поняттям соціального захисту військовослужбовців. Одним із напрямків є перегляд основних принципів, які мають бути покладені в основу соціального захисту військовослужбовців, серед яких мають бути сформовані принципові положення забезпечення здійснення соціального захисту не тільки його самого, а й членів його сім'ї, як окремих суб'єктів соціального захисту. Тобто на сьогодні є необхідність поступового перегляду тих принципів, які мають бути покладені в основу формування політики, спрямованої не на самого військовослужбовця, а й на членів його родини. Хоча наразі ця думка вже не є новою та безперспективною, оскільки сучасна політика держави вже спрямована на необхідність вирішення питань у сфері соціального захисту членів сімей військовослужбовців, як однієї із важливих складових соціального захисту військовослужбовця та підвищення рівня його обороноздатності.

Відзначимо, що відповідно до ст. 17 Конституції України «держава забезпечує соціальний захист громадян України, які перебувають на службі у

Збройних силах України та в інших військових формуваннях, а також членам їх сімей» [43]. Формування, визначеного на конституційному рівні, соціального захисту здійснюється на основі відповідних принципів, які мають бути покладені в основу формування соціальної політики та соціального захисту. Принципи соціального захисту є необхідними для формування певної стратегії здійснення соціального захисту та соціального забезпечення тієї чи іншої категорії осіб, розуміння основної політики держави в указаній сфері. Окреслення чітких принципів соціального захисту членів сімей військовослужбовців допоможе правильно зрозуміти сутність законодавства про соціальне забезпечення та соціальний захист такої категорії осіб, визначити основні напрямки роботи щодо здійснення такого захисту, виявити певні прогалини та слабкі місця нормативно-правового регулювання у вказаній сфері.

Як зазначають автори підручнику «Загальна теорія держави і права» за редакцією Цвіка М. В. й Петришина О. В., «значення принципів у праві полягає в тому, що вони: 1) володіють властивістю вищої імперативності, універсальності, загальнозначимості, є стійкими й стабільнішими протягом невизначено тривалого часу; 2) спрямовують розвиток і функціонування всієї правової системи; 3) зумовлюють напрями правотворчої, правозастосовної та іншої юридичної діяльності; 4) виступають найважливішим критерієм законності дій громадян, посадових осіб та інших суб'єктів права; 5) сприяють подоланню прогалин у праві; 6) впливають на рівень правосвідомості у суспільстві» [44, с. 198]. Отже, призначення правових принципів полягає в забезпеченні єдності правотворчості, правореалізації й правопорядку в питаннях здійснення соціального захисту членів сімей військовослужбовців.

Досліджуючи питання ролі та значення принципів соціального захисту, заслуговуючою на увагу є думка Анпілогової Б. Ю., що принципи соціального захисту: «уточнюють зміст загально-правових принципів у контексті сфери соціального захисту та соціальної сфери буття індивіда, суспільства та

держави та виступають основними засадничими ідеями створення, дії та вдосконалення дії цього механізму». Вчена наголошує, що «ці засадничі ідеї дозволяють відповідному юридичному механізму діяти та розвиватися з урахуванням мети соціального права загалом, та мети соціального захисту зокрема, а саме в якості окремого виду юридичних механізмів, охоплених режимом дії соціального права України» [45, с. 272]. Загалом ми підтримуємо наведену позицію дослідниці та вважаємо, що соціальний захист членів сімей військовослужбовців має базуватися на чітких нормах і засадах, деталізація яких уже буде здійснена у відповідних законах і нормативно-правових актах, соціальних програмах тощо.

Як стверджує Клименко А. Л., «принципи виступають як провідні ідеї для законодавця, оскільки вони – це основа для формулювання однакового застосування норм права та за допомогою принципів забезпечується здійснення однакового правового регулювання та впливу на суспільні відносини» [46, с. 113]. Водночас Яковлев О. А., переконаний, що «роль принципів полягає в спрямованості правового регулювання соціального захисту на те, щоб забезпечити гідний рівень реалізації соціальних прав кожного в усіх сферах їх соціального життя. Ці принципи є не тільки основними засадами, на яких ґрунтується вся система такого забезпечення, а й становлять його сутність, пронизуючи всі його елементи» [47, с. 105].

Загальна структура принципів соціального захисту становить собою певну їх класифікацію. Так, Сташків Б. І. пропонує таку класифікацію галузевих принципів соціального захисту: «1) належність права на соціальне забезпечення до основних прав і свобод людини; 2) установлення соціального забезпечення в усіх випадках настання соціально значимих обставин; 3) створення фондів соціального забезпечення на засадах поєднання соціальної солідарності та соціального індивідуалізму; 4) всезагальність, всебічність і доступність соціального забезпечення; 5) диференціація умов і норм соціального забезпечення; 6) мінімальний обсяг соціального забезпечення - не

нижче реального прожиткового мінімуму або соціальних стандартів, установлених у країні; 7) гарантованість передбачених законодавством видів соціального забезпечення» [48, с. 329].

У свою чергу Суходольська Н. П. пропонує виділяти такі принципи соціального захисту щодо специфіки нашої країни як: «1) принцип загальності; 2) рівності в отриманні соціальної допомоги не залежно від віку та статі; 3) всебічності форм і видів соціального захисту; 4) доступності отримання соціальних гарантій; 5) адресності; 6) страхування, який включатиме страхові внески під час здійснення трудової діяльності; 7) визнання соціального захисту пріоритетним напрямом діяльності суспільства й держави; 8) законодавче визначення основних державних соціальних гарантій» [49, с. 15-16].

Переходячи безпосередньо до розгляду питання соціально-правового захисту військовослужбовців Збройних Сил України та їх сімей цілком підтримуємо позицію Андреївої Т. С. і Суліцького В. В., що «такий захист військовослужбовців побудований на основі таких принципів: принцип законності та прав людини; принцип незалежності; принцип державного підходу до завдань, що реалізуються в соціально-правовій діяльності з військовослужбовцями та їх сім'ями; принцип зв'язку змісту соціально-педагогічної діяльності з конкретними умовами життєдіяльності сім'ї; принцип особистісного підходу; принцип диференційованого й індивідуального підходу; принцип соціокультурної спрямованості; принцип універсальності; принцип клієнтоцентризму; принцип родинноцентризму; принцип опори на власні сили; принципи конфіденційності та толерантності» [41, с. 379-380]. Отже, питання соціального захисту членів сім'ї військовослужбовця не знаходиться на останньому місці, а є одним із важливих критеріїв визначення соціального захисту та соціального піклування з боку держави стосовно військовослужбовців. Хоча зазначені науковці поки, що не

відокремлюють членів сім'ї військовослужбовця в якості окремого суб'єкта соціального захисту невіддільного від самого військовослужбовця.

Водночас деякі вчені, розуміючи значення належного соціального захисту членів сім'ї військовослужбовця, пропонують не тільки більш поглиблено досліджувати такий захист, а й розглядати його як певний принцип. З цього приводу наведемо позицію Корольова С. С., на думку якого «співвідношення особистих інтересів військовослужбовців з інтересами держави та співвідношення рівня соціальної захищеності та реальними можливостями держави має бути покладено в основу системи соціального захисту військовослужбовців» [50, с. 265].

Як бачимо, соціальний захист членів сімей військовослужбовців окремими вченими розглядається як принцип соціального захисту військовослужбовців. Отже, можемо зробити висновок, що принцип соціального захисту членів сімей військовослужбовців варто розглядати як один із ключових принципів формування соціального захисту військовослужбовців загалом.

Детальне дослідження та визначення основних принципів соціального захисту членів сімей військовослужбовців є важливим і необхідним для забезпечення єдиного формулювання норми в процесі нормотворчості, враховуючи те, що вони виступають своєрідним орієнтиром для розробки законодавства, висвітлюють вектори його майбутнього вдосконалення. Відтак при визначенні принципів соціального захисту членів сімей військовослужбовців варто керуватися як загальними принципами соціального захисту, так і принципами соціального захисту військовослужбовців. Проте не виключенням є й виділення в окрему групу принципів соціального захисту членів сімей військовослужбовців.

Так, серед основних принципів соціального захисту членів сімей військовослужбовців варто виокремити наступні:

1) принцип законності та верховенства права. Як зазначає Чепульченко Т. О., «верховенство права, що є фундаментальним принципом правової держави, зумовлює й інші принципи, зокрема підпорядкування закону самої держави та її органів, посадових осіб, інших організацій, громадян» [51, с. 186]. У правовідносинах щодо здійснення соціального захисту членів сімей військовослужбовців питання верховенства права є досить значимим, оскільки створює певну межу між діяльністю органів державної влади та тими правами, якими наділені певні особи, як природніми, так і набутими;

2) принцип соціальної справедливості. Як зауважує Сташків Б. І., що «соціальна справедливість як моральна категорія частіше розглядається в філософському плані ніж у правовому. Ядром принципу соціальної справедливості завжди виступає ідея компромісу між учасниками суспільних відносин щодо способів вирішення соціальних конфліктів. Урахування інтересів усіх сторін, досягнення порозуміння зі спірних питань і своєчасне їх розв'язання становить серцевину принципу соціальної справедливості» [48, с. 327]. Даний принцип саме у правовідносинах із реалізації державної соціальної політики стосовно членів сімей військовослужбовців є досить складним в аспектах реалізації, оскільки враховуючи ризик, який притаманний військовослужбовцям у сучасних умовах, визначити чітку та неупереджену межу між соціальною справедливістю членів сімей військовослужбовців та іншими соціально незахищеними категоріями осіб.

Відтак принцип соціальної справедливості має виражати особистісну характеристику членів сім'ї військовослужбовця, тобто держава має зосередити свою підтримку не тільки на ті категорії осіб, які є соціально незахищеними, а й на ті, які загалом можуть і не відноситися до категорії соціально незахищених, проте мати певні соціальні проблеми. Тобто мається на увазі те, що не кожного із членів сімей військовослужбовців можна віднести до категорії соціально незахищених, проте досить часто саме такі категорії осіб потребують соціального захисту та соціальної підтримки, як грошової

(пенсії, соціальні допомоги, пільги), натуральної (продукти харчування, речі, працевлаштування тощо), так і отримання послуг певного соціально-побутового характеру (медичне обслуговування, пільговий проїзд, санаторно-курортне лікування тощо);

3) принцип гуманізму. Як зазначено в філософському енциклопедичному словнику, гуманізм – це «фундаментальний принцип права, що означає визнання цінності людини, повагу до його гідності, забезпечення необхідних умов і можливості дотримання її прав і свобод, прагнення до її блага як до мети суспільного прогресу» [52, с. 27]. За загальним правилом цей принцип означає визнання людини найвищою цінністю, захист її гідності й громадянських прав, створення умов для вільного й всебічного вияву здібностей кожного. Його дотримання стосовно членів сімей військовослужбовців є не просто проявом розвитку дійсно соціальної держави із високим розвитком соціальної спрямованості, моральності та людяності, а й розуміння того, що ці особи вже пройшли певні випробування у своєму житті, тому потребують гідного відношення до себе, у тому числі й розуміння їх проблем як органами влади, органами місцевого самоврядування, так і пересічними громадянами.

Принцип гуманізму спрямований не тільки на розуміння людини як найвищої соціальної цінності, а й сприяє створенню умов для гуманного й справедливого ставлення до такої категорії осіб, створення всіх необхідних умов для їх нормальної адаптації в суспільстві після, наприклад, певних негативних подій і життєвих обставин. Як зазначають Гнатчук О. С., Шестакова К. Ю. й Яремчук С. С., «використання принципів гуманізму в соціальній роботі допоможуть особистості швидше адаптуватися в суспільстві, навчитися розв'язувати власні проблеми, віднайти шляхи самореалізації, налагодити соціальні зв'язки, зайняти активну громадянську позицію. Сутність гуманістичних принципів у соціальній роботі в пошуку таких життєвих істин, що об'єднують і становлять основу соціальної роботи»

[53, с. 194]. Особливо гостро питання розвитку принципу гуманізму та його реалізації саме в напрямку адаптаційної роботи постає стосовно тих сімей, де військовослужбовець загинув чи пропав безвісти. У рамках зазначеного принципу має бути дотримана всебічна підтримка особи, вчинені дії для її соціально адаптації в нових для неї умовах життя;

4) принцип диференціації умов та рівня соціального захисту, який полягає в установленні особливих умов для здійснення соціального захисту саме членів сімей військовослужбовців як окремих категорій осіб, які потребують такого захисту. Цей принцип забезпечує більш індивідуальний підхід до розуміння соціального захисту тієї чи іншої категорії осіб, визначає, які саме заходи соціального захисту варто застосувати та в якій мірі тощо. Зазначимо, що в більшості випадків питання соціального захисту застосовуються до соціально-незахищених категорій осіб, які за своїм віком, фізичними, психологічними та іншими особливостями його потребують. Соціальний захист членів сімей військовослужбовців загалом і базується на принципах такого захисту, використовує ті ж форми та методи тощо. Втім розглядаючи сім'ї військовослужбовців як правову категорію диференціація в здійсненні такого захисту існує, а отже має бути врахована під час реалізації політики у сфері соціального захисту щодо вказаної категорії осіб;

5) принцип динамічності. Це є досить значимий принцип стосовно соціального захисту членів сімей військовослужбовців, оскільки на сьогодні ми можемо спостерігати тенденцію до зміни видів і форм соціального захисту, враховуючи певні зміни в соціальній політиці нашої держави, розуміння того, що є більш важливим у питанні соціального захисту саме у конкретний період часу. Принцип динамічності дозволяє крокувати поруч із розвитком суспільних відносин у соціальній сфері, з розвитком держави в цілому, шляхом здійснення певної реакції на конкретні ситуації в державі та конкретні правовідносини. В Україні принцип динамізму щодо соціального захисту членів сімей військовослужбовців є розвинутим не просто теоретично, а саме

на практиці, про що свідчить ряд важливих змін у питаннях соціального захисту членів сімей військовослужбовців на законодавчому рівні. Окремо варто зазначити, що принцип динамічності виражається й в активному впровадженні певних місцевих програм соціального захисту членів сімей військовослужбовців, які доповнюють державні програми та державну соціальну підтримку, але вже на місцевому чи локальному рівні;

б) принцип достатності та повноти соціального захисту. Відповідно до розвитку соціальної та правової держави кожен громадянин України має право на соціальне забезпечення та на достатній життєвий рівень. Відтак держава має забезпечувати достатній рівень соціального забезпечення членам сімей військовослужбовців згідно з їх конкретними потребами в певний період часу. Принцип достатності означає, в першу чергу, те, що держава має забезпечити належний рівень фінансування соціальних гарантій та соціальної підтримки членів сімей військовослужбовців, тобто на рівні, який є достатнім для життя сім'ї з урахуванням їх потреб і запитів;

7) принцип всебічності соціального захисту членів сімей військовослужбовців. Даний принцип можна охарактеризувати як надання всебічної та різносторонньої допомоги членам сімей військовослужбовців, починаючи від матеріальної та соціальної допомоги, закінчуючи наданням певної психологічної, юридичної допомоги, допомоги при настанні певних соціальних ризиків тощо. З метою реалізації принципу всебічності соціального захисту членів сімей військовослужбовців мають бути досліджені всі взаємозв'язки, які передували визнанню членів сімей військовослужбовців такими, які потребують соціального захисту. Це є необхідним для правильного формування напрямків соціального захисту, розуміння найбільш нагальних і найбільш актуальних проблем членів сімей військовослужбовців у конкретний період часу. Всебічно має бути розглянута й досліджена ситуація, в яку потрапили особи, сформовані напрямки реалізації соціальної допомоги.

Принцип всебічності соціального захисту членів сімей військовослужбовців також можна охарактеризувати як застосування всіх можливих заходів соціального захисту та соціального забезпечення, які визначені чинним законодавством для надання допомоги членам сімей військовослужбовців, створення всіх умов для їх нормального та гідного життя. Даний принцип спрямований на дослідження розуміння соціального захисту членів сімей військовослужбовців як категорії осіб, на які впливають не тільки певні суб'єктивні чинники, а й інші правові явища, враховуючи політичні, соціально-економічні, глобалізаційні тощо. Фактично, завдяки принципу всебічності формується різноаспектність не тільки власне самого соціального захисту членів сімей військовослужбовців, а й тих конкретних умов, в яких формується такий соціальний захист;

8) принцип неупередженості (безсторонності) соціального захисту. Даний принцип спрямований на те, що під час реалізації соціального захисту стосовно членів сімей військовослужбовців важливо дотримуватися позиції, відповідно до якої органи державної влади повинні однаково ставитися до всіх суб'єктів з числа членів сімей військовослужбовців при реалізації державної соціальної політики в указаній сфері, надавати їм рівні можливості в реалізації свого права на соціальний захист, не розглядати тих чи інших членів сімей військовослужбовців як таких, які мають певне привілейоване становище, а також органи влади чи посадові особи не повинні мати жодної особистої зацікавленості щодо надання чи не надання певного соціального захисту тим чи іншим членам сімей військовослужбовця в конкретній справі. Фактично принцип неупередженості означає як особистий, так і об'єктивний нейтралітет щодо здійснення соціального захисту членів сімей військовослужбовців, а надання чи не надання такого захисту має відбуватися в чіткій послідовності до норм законодавства, дослідженні суб'єктивних та об'єктивних аспектів і елементів правовідносин, які виникають;

9) принцип невідворотності соціального захисту та соціальної допомоги. У даному випадку ми маємо розуміти, що основи соціального захисту визначаються відповідними законами та іншими нормативно-правовими актами, і соціальні гарантії, пільги та соціальний захист в цілому не може зменшуватися в практичному аспекті при внесенні змін, доповнень чи скасування норм, які регулюють аспекти соціального захисту членів сімей військовослужбовців. Тобто мається на увазі, що рівень соціального захисту членів сімей військовослужбовців не може зменшуватися чи скорочуватися. Про вказаний принцип у сфері соціального захисту загалом слід говорити, аналізуючи норми ст. 22 Конституції України, яка чітко закріплює норму про неможливість зменшення соціального захисту та соціального забезпечення, а саме: «конституційні права і свободи гарантуються та не можуть бути скасовані. При прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод» [29];

10) принцип заборони дискримінації. Даний принцип закріплено в ЗУ «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин» від 12.07.2018 № 2505-VIII, який означає, що «будь-яка дискримінація осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, та їхніх близьких родичів і членів сім'ї за ознакою раси, кольору шкіри, статі, віросповідання, політичних чи інших поглядів, національного чи соціального походження, належності до будь-якої соціальної групи, території походження чи зникнення, економічного чи соціального становища, сексуальної орієнтації, фізичних можливостей чи за іншими ознаками забороняється» [54];

11) принцип наукової й економічної обґрунтованості. Так, Балтачєєва Н. А. принцип наукової обґрунтованості в системі соціального захисту пропонує розуміти «як принцип, в основу якого покладено позитивний вітчизняний і міжнародний досвід, та який покладено в основу соціальних технологій і стандартів» [55, с. 30-31]. На наш погляд, у системі соціального захисту членів сімей військовослужбовців принцип наукової й економічної обґрунтованості

варто розуміти як чітке розуміння того, що потребує як сім'я військовослужбовця в цілому, так і кожен її окремий член. Економічна обґрунтованість виражається в тому, що ті соціальні виплати, ті пільги та соціальна допомога, яка може надаватися членам сім'ї військовослужбовця мають відповідати економічній ситуації в країні, а також задовольняти основні потреби людини, відповідати їм;

12) принцип дотримання найкращих інтересів членів сімей військовослужбовців. Досліджуючи цей принцип, наведемо одну із тез Залужного В. Ф., а саме: «найціннішим ресурсом Збройних Сил України були й залишаються люди, військовослужбовці, тому пріоритетними цінностями сучасного українського суспільства, залишаються зафіксовані в Конституції України цінності свободи, демократії, рівності, поваги до прав людини і основних свобод» [56, с. 87]. Виходячи з цієї тези, робимо висновок, що в контексті соціального захисту військовослужбовців питання щодо соціального захисту членів їх сімей є особливо актуальним, про що вже неодноразово наголошувалося в цьому дослідженні.

Наведений принцип, на нашу думку, означає, що в питаннях соціального захисту членів сімей військовослужбовців досить важливою є відповідна підготовка вповноважених на здійснення такого захисту органів влади та їх посадових осіб, органів місцевого самоврядування, громадських та благодійних організацій, окремих громадян, які надають соціальні послуги до можливості реалізації такого захисту. Вказані органи та особи відіграють особливу роль у забезпеченні доступності, повноти, належності здійснення такого захисту, яке орієнтоване саме на сім'ю військовослужбовця, враховує категорії отримувачів соціального захисту (батьки військовослужбовця, його діти, дружина чи чоловік тощо). При цьому має бути наданий такий захист із боку держави, який би відповідав інтересам членів сім'ї військовослужбовців, забезпечував дотримання їх найкращих інтересів. І це загалом можна здійснити шляхом дотримання відповідного балансу між нормами

законодавства у сфері соціального захисту членів сімей військовослужбовців, справедливого розподілу соціальних благ у сфері конкуруючих інтересів членів сімей військовослужбовця з дотриманням найкращих інтересів таких осіб;

13) принцип забезпечення участі членів сімей військовослужбовців у процесах прийняття рішень та їх урахування при здійсненні соціального захисту. Даний принцип говорить про важливість налагодження зворотного зв'язку між наданням соціального захисту та реальною необхідністю конкретного соціального захисту, враховуючи очікування та потреби членів сімей військовослужбовців. Важливо не просто надати соціальний захист, а той, який є потрібним на даний момент. Досить часто соціальний захист супроводжується наданням відповідного грошового забезпечення, соціальних пільг чи інших матеріальних ресурсів, у той час як член сім'ї військовослужбовця потребує певної психологічної допомоги чи консультації правового чи іншого характеру;

14) принцип урахування міжнародного нормативно-правового регулювання соціального захисту членів сімей військовослужбовців. Це є досить важливим принципом, оскільки, як ми вже зазначали, рух України спрямований на впровадження європейських стандартів соціального захисту та принципів соціального захисту, які впровадженні в країнах НАТО. Мовиться, зокрема, як про загальні принципи соціального захисту, закріплені в ключових міжнародних актах з прав людини (Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 [57], Конвенція про права дитини від 20.11.1989 [58], Конвенція про права осіб з інвалідністю від 13.12.2006 [59], Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966 [60], Міжнародний пакт про соціальні, економічні та культурні права від 16.12.1966 [61] тощо), так і принципи, що стосуються захисту військовослужбовців (Женевська конвенція про поліпшення участі поранених і хворих у діючих арміях від 12.08.1949 [62]; Женевська конвенція про поліпшення участі поранених, хворих та осіб, які

зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі від 12.08.1948 [63]; Женевська конвенція про поводження з військовополоненим від 12.08.1948 [64]). Ці Конвенції ми згадали не просто так, а тому, що соціальний захист військовослужбовців позитивно впливає й на соціальний захист членів їх сімей, які у випадку негативних ситуацій можуть розраховувати на підтримку з боку держави та її органів, особливо в період воєнного конфлікту;

15) принцип фінансово-правового захисту членів сімей військовослужбовців. Сутність цього принципу, на нашу думку, полягає в тому, що видатки, які потрібні державі для реалізації соціального захисту членів сімей військовослужбовців мають бути здійснені із Державного бюджету України, а тому мають бути безпосередньо закладені до нього. Погодимось із думкою Крет Ю. М., що «національна система соціального захисту на цей час має міжгалузевий характер і забезпечується шляхом реалізації соціальної політики держави, яка охоплює систему державного соціального страхування, соціальні стандарти та державні соціальні гарантії, соціальні виплати та особливі соціальні права, як у військовослужбовців. На сьогодні є тенденція залежності соціального захисту від наявних фінансових ресурсів» [65, с. 197].

Для належного фінансового забезпечення соціального захисту членів сімей військовослужбовців необхідним є вчинення певних заходів на рівні держави, а саме:

1) виділення достатніх коштів на фінансування соціальних потреб членів сімей військовослужбовців. Слід наголосити, що соціальний захист членів сімей військовослужбовців характеризується тим, що фінансування здійснюється в основному як на користь самих військовослужбовців, так і членів їх сімей. Наразі ж ураховуючи, що членів сімей військовослужбовців пропонують розглядати як окрему категорію осіб, які потребують соціального захисту, то й питання фінансування такого захисту варто переглянути в частині виділення їх як окремої категорії отримувачів. З цього слідує й

виділення окремого фінансування на цілі соціального захисту членів сімей військовослужбовця;

2) достатнє фінансування соціальних потреб у рамках здійснення соціального захисту членів сімей військовослужбовців;

3) індивідуальних підхід до кожного отримувача соціального захисту та соціальної допомоги з числа членів сім'ї військовослужбовця;

4) доступності, своєчасності й повноти здійснення фінансових операції, спрямованих на реалізацію державної політики у сфері соціального захисту членів сімей військовослужбовців.

Таким чином, окрім загально-правових і загальних принципів соціального захисту, необхідним є виділення та дослідження тих засад, які притаманні саме для соціального захисту членів сімей військовослужбовців. Вважаємо, що чітке виділення власне принципів соціального захисту членів сімей військовослужбовців є важливим кроком для формування подальшої державної політики у сфері здійснення соціального захисту даної категорії осіб. Принципи визначають основні засади формування подальшої державної політики, а отже чим чіткіше вони визначені й сформульовані, тим краще буде здійснюватися реалізація державної політики щодо соціального захисту членів сімей військовослужбовців.

Досліджуючи особливості соціального захисту членів сімей військовослужбовців Бєлай С. В. і Васищев В. С., законодавство у сфері соціального захисту, поділяють на дві основні групи: «загальне, яке регулює соціальний захист конкретного соціального прошарку осіб у суспільстві та спеціальне, тобто це акти, які регламентують питання соціального захисту військовослужбовців, нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України, міністерств, місцевих органів влади, спрямованих на вирішення соціальних потреб та проблем військових тощо» [40, с. 26]. Подібна думка висловлена й Пінчук Р. С. і Письменною О. П., які також «визнають дві групи законів та інших нормативно-правових актів, які регламентують проблеми соціального

захисту: загальні закони та спеціальні законодавчі акти та підзаконні акти щодо соціальног захисту військовослужбовців» [66, с. 85].

Вважаємо регулювання соціального захисту членів сімей військовослужбовців буде ефективним виключно в тому випадку, коли буде здійснено відповідну правову регламентацію таких суспільних відносин та їх відповідне нормативно-правове закріплення. Відтак, досліджуючи нормативно-правову базу соціального захисту членів сімей військовослужбовців, недостатньо лише вести мову про закріплення їх прав, свобод, соціальних гарантій, соціальних пільг і різноманітних допомог. Варто більш глибоко формувати уявлення про соціальний захист членів сім'ї військового та включати в його структуру також і різноманітний нематеріальний захист, що полягає в праві на отримання інформації, допомоги психологічної, адресної та іншої, що має нематеріальний зміст. І це, беззаперечно, має бути закріплено та детально регламентовано у відповідних нормативно-правових актах. Так, право на інформацію, на соціальну підтримку, на психологічну допомогу в сучасних умовах життя відіграє досить суттєву роль, а тому має бути належним чином регламентовано й закріплено.

Далі наведемо та проаналізуємо основні нормативно-правові акти у сфері соціального захисту членів сімей військовослужбовців за їх юридичною силою.

1. Конституція України має найвищу юридичну силу, а її норми є нормами прямої дії, якими гарантується захист конституційних прав і свобод людини та громадянина, у тому числі, соціальний захист військовослужбовців. Так, згідно зі ст. 46 «громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом». Крім того, Основний Закон визначає гарантії соціального захисту військовослужбовців: «держава забезпечує соціальний захист громадян

України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їх сімей» [29]. Тобто Конституцією визначено найбільш загальні положення, які стосуються соціального захисту особистості, військовослужбовців та членів її сімей загалом, проте це загальні й основоположні норми, деталізація яких здійснюється, передусім, у законодавстві про соціальний захист та спеціалізованих актах стосовно військовослужбовців. Як зазначає Павленко В. С., «саме конституційні положення є правовою основою для інших законодавчих актів щодо соціального захисту військовослужбовців» [20, с. 132]. Отже, основою для соціального захисту членів сімей військовослужбовців, як і будь-яких інших осіб у нашій державі є Конституція України.

2. Міжнародно-правові документи у сфері здійснення захисту членів сімей військовослужбовців, до яких слід віднести ті, що стосуються як міжнародного захисту особи, як соціальної цінності, так і безпосередньо військовослужбовців та членів їх сімей. Так, серед загальних актів прийнято називати: Загальну декларацію прав людини [58], Міжнародний пакт про громадські і політичні права [60], Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права [61], Конвенцію про захист прав людини й основних свобод [67] та ін. Ці міжнародні акти закріплюють загальні права людини, які не можуть бути порушені. Так, у Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод закріплено право особи на здійснення правового захисту шляхом використання всіх національних засобів, у тому числі й шляхом звернення зі скаргою до відповідних міжнародних судових установ чи органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна (ст. 55 Конституції України) [67]. Одним із таких органів є Європейський суд з прав людини, рішення якого є обов'язковими для держав-учасниць Конвенції. Зазначимо, що досить часто члени сім'ї військовослужбовця мають доводити свої права й законні інтереси в судовому порядку, в тому числі й після

використання всіх національних засобів правового захисту саме шляхом звернення до Європейського суду з прав людини.

Важливим актом також є й Декларація про права дитини від 20.11.1959, прийнята ООН, яка має за мету здійснення захисту прав дитини. Зокрема, Декларацією «проголошується мета - забезпечити дітям щасливе дитинство та користування передбаченими нею правами й свободами для їхнього особистого блага та блага суспільства» [68]. Тобто цим документом закріплюються основоположні права та свободи стосовно дітей, у тому числі й ті права, які тісно пов'язані з виконанням батьками обов'язків щодо дітей. Окремою нормою на суспільство та органи публічної влади покладено обов'язок щодо здійснення особливого піклування про дітей, які не мають сім'ї, та про дітей, які не мають достатніх засобів існування.

Спеціальними актами у сфері здійснення захисту членів сімей військовослужбовців загалом варто називати всі міжнародні акти, що стосуються правового регулювання прав та свобод військовослужбовців, оскільки вони тим чи іншим чином передбачають і захист прав членів сім'ї та часто стосуються реалізації основних суб'єктивних прав особи. Зокрема, одним із прикладів закріплення таких прав є право на отримання інформації для членів сім'ї військовослужбовця про місце його перебування, право на спілкування із військовослужбовцем, який перебуває в полоні, право на повне, прозоре й об'єктивне дослідження всіх обставин зникнення військовослужбовця тощо. Як приклад, наведемо ті положення, що містяться в Женевській конвенції про поводження з військовополоненими від 12.08.1949, прийнятій ООН [64].

З першого погляду можемо припустити думку, що норми цієї Конвенції стосуються виключно військовополонених, тобто осіб, які потрапили в полон до супротивника й належать до однієї з таких категорій осіб, які передбачені вказаною Конвенцією, а саме ст. 4. Водночас її аналіз говорить про інше. Так, у ст. 70 закріплено право направити своїй родині поштову картку з

інформацією про взяття в полон, про стан свого здоров'я та поштову адресу. При цьому ст. 71 деталізує закріплене в ст. 70 право військовополоненого «як надсилати, так і одержувати листи й поштові картки, що фактично означає його право на спілкування з його близькими та рідними, в тому числі й шляхом надсилання телеграм у випадку нагальної потреби». Отже, можемо говорити про право родини на отримання інформації про своїх рідних військовослужбовців та право на спілкування з ними в період їх перебування в полоні. Статтею 72 Конвенції також закріплено право військовополонених «одержувати поштою чи будь-якими іншими способами посилки, як індивідуальні та колективні» [64].

Іншим міжнародним документом слід назвати Конвенцію про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях від 12.08.1949, прийняту ООН, де також закріплено право на інформацію для родини про пораненого, хворого або померлого військовослужбовця. Так, частиною 4 ст. 16 закріплено, що «сторони конфлікту готують та надсилають одна одній через бюро свідоцтва про смерть або належним чином засвідчені переліки померлих, а також заповіти й інші документи, що є важливими для найближчих родичів, гроші та взагалі всі предмети, виявлені на померлому, які мають об'єктивну або суб'єктивну цінність» [62].

Згідно статті 9 Конституції України «чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України» [29]. ЗУ «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20.12.1991 № 2011-ХІІ закріплено положення, відповідно до якого застосуванню підлягають міжнародні норми, якщо вони встановлюють більш високі норми щодо соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей» [19].

На сьогодні впровадження міжнародних норм та стандартів особливо гостро постає саме щодо реалізації питань у сфері міжнародного гуманітарного права. Враховуючи значущість дотримання норм міжнародного

гуманітарного права на всій території України, КМУ було прийнято постанову від 12.09.2023 № 975 «Питання визначення повноважень деяких органів у сфері дотримання норм міжнародного гуманітарного права на всій території України», якою на МВС було покладено забезпечення комунікації з близькими родичами осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, та членами їх сімей, надання їм у межах, визначених законодавством, інформації про стан розшуку та його результати, надання психологічної допомоги близьким родичам та членам сімей зазначених осіб [69].

3. Закони України, на рівні яких встановлюються та закріплюються соціальні гарантії для певних категорій осіб, військовослужбовців, а також членів їх сімей. Зазначимо, що питання соціального захисту членів сімей військовослужбовців врегульовано як загальними актами, які включають у себе систему соціального захисту в Україні в цілому та спрямовані на вирішення питань, що стосуються соціального захисту кожного члена суспільства. Зокрема, до них віднесимо: Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 14.01.1998 № 16/98-ВР [70], ЗУ «Про прожитковий мінімум» від 15.07.1999 № 966-XIV [71], «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» від 05.10.2000 № 2017-III [72], «Про соціальні послуги» від 17.01.2019 № 2671-VIII [73], «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09.07.2003 № 1058-IV [74] та ін.

Основним законом у сфері соціального захисту членів сімей військовослужбовців є ЗУ «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20.12.1991 № 2011-XII. Звертаючи увагу на дату його прийняття погоджуємося із думкою Автушенко І. Б., що «держава приділяла багато уваги питанню соціально-правової захищеності військовослужбовців ЗСУ та членів їх сімей із перших днів створення української армії, що було обумовлено значними проблемами щодо комплектування війська кваліфікованим та якісно підготовленим особовим

складом» [75, с. 124]. Основним положенням Закону, на нашу думку, є норми статті 2, відповідно до якої «ніхто не вправі обмежувати військовослужбовців та членів їх сімей у правах і свободах, визначених законодавством України».

Іншим важливим законодавчим актом варто назвати ЗУ «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» від 22.10.1993 № 3551-ХІІ, яким членам сім'ї загиблого (померлого) також передбачено ряд важливих пільг і гарантій. Так, статтями 10, 10¹ та 15 закріплено положення, відповідно до якого на загиблих (померлих) ветеранів війни, сім'ї загиблих (померлих) Захисників і Захисниць України поширюються пільги, передбачені статтею 15 цього закону [76].

Ще одним не менш значимим є ЗУ «Про соціальний і правовий захист осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, та членів їхніх сімей» від 26.01.2022 № 2010-ІХ, де визначено основи соціального і правового захисту осіб, стосовно яких установлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, а також членів їхніх сімей [77]. Також зазначено про створення Єдиного реєстру осіб, стосовно яких установлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України з метою адміністрування потреб таких осіб, членів сімей таких осіб».

Також варто назвати й ЗУ «Про державні гарантії соціального захисту військовослужбовців, які звільняються із служби у зв'язку з реформуванням Збройних Сил України, та членів їхніх сімей» від 15.06.2004 № 1763-ІV, яким закріплено поширення певних гарантій на членів сімей військовослужбовців, які загинули чи померли або пропали безвісти в період звільнення в запас чи відставку у зв'язку з реформуванням ЗСУ, а саме: виплати грошової допомоги; оплати вартості проїзду й перевезення багажу до нового місця проживання в межах України; права на пенсійне забезпечення; права на користування закладами охорони здоров'я МО України; права на забезпечення житлом осіб

відповідно до ЗУ «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» тощо [78].

Особливого значення на сьогодні набув також ЗУ «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин» від 12.07.2018 № 2505-VIII, який по перше «визначає правовий статус таких осіб і по-друге, регламентовано права близьких родичів та членів сім'ї осіб, зниклих безвісти за особливих обставин; по-третє, регулює суспільні відносини у правовідносинах щодо облуку, пошуку та соціального захисту осіб, зниклих безвісти за особливих обставин» [54]. Як бачимо, у Законі чітко закріплено положення про право на інформацію про осіб, зниклих безвісти за особливих обставин.

Питання надання щорічних відпусток членам сім'ї військовослужбовця врегульовано ЗУ «Про відпустки» від 15.11.1996 № 504/96-ВР, в ст. 10 якого закріплено, що «щорічні відпустки за бажанням працівника в зручний для нього час надаються дружинам (чоловікам) військовослужбовців; ветеранам війни, особам, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, а також членам сімей загиблих (померлих) ветеранів війни, членам сімей загиблих (померлих) захисників і захисниць України». Законом також передбачено надання відпустки без збереження заробітної плати працівникові, якого віднесено членів сімей загиблих (померлих) ветеранів війни, членів сімей загиблих (померлих) захисників і захисниць України – тривалістю до 14 календарних днів щорічно [79].

Низку прав для сімей військовослужбовців закріплено й іншими загальними актами, що регулюють окремі види правовідносин. Так, ЖК України від 30.06.1983 № 5464-X урегульовано питання житлових відносин з метою забезпечення гарантованого Конституцією України права громадян на житло, належного використання й схоронності житлового фонду, а також зміцнення законності в галузі житлових відносин [80]. Зокрема, ст. 45 закріплено перелік осіб, які мають право на першочергове надання житлових

приміщень, до яких в тому числі віднесено: «сім'ї осіб, які загинули при виконанні державних або громадських обов'язків, виконанні обов'язку громадянина по рятуванню життя людини», а ст. 71 – право на збереження жилого приміщення за тимчасово відсутніми громадянами, в тому числі й з числа військовослужбовців; ст. 110 – право на надання іншого благоустроеного жилого приміщення для офіцерів, прапорщиків і мічманів, військовослужбовців надстрокової служби Збройних Сил України і прирівняних до них осіб, звільнених з дійсної військової служби у відставку або в запас, а також осіб, які проживають разом з ними у зв'язку із виселенням їх із займаних ними жилих приміщень у військових містечках; ст. 125 передбачено категорії осіб, яких не може бути виселено з службових жилих приміщень без надання іншого жилого приміщення, до числа яких віднесено й сім'ї військовослужбовців.

Питання соціального захисту членів сімей військових закріплено й нормами трудового законодавства, зокрема щодо працевлаштування дружин військовослужбовців (першочерговість їх працевлаштування); надання щорічної відпустки за їх бажанням (одночасно з відпусткою чоловіка); переважного залишення на роботі при скороченні чисельності або штату працівників, ліквідації, реорганізації або перепрофілюванні підприємства, установи, організації; оплата лікарняного листа в 100 % співвідношенні тощо.

Також варто назвати ЗУ «Про пенсійне забезпечення» від 05.11.1991 № 1788-ХІІ, яким у ст. 19 закріплено право на пенсії за віком особам з інвалідністю, учасникам війни, сім'ям загиблих (померлих) військовослужбовців, осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ та поліцейських. Важливим є також п. «з» ст. 56, згідно якого «до стажу роботи зараховується період проживання дружин осіб офіцерського складу, прапорщиків, мічманів і військовослужбовців надстрокової служби з чоловіками в місцевостях, де була відсутня можливість для їх

працевлаштування за спеціальністю, але не більше як 10 років». Також важливою гарантією, передбаченою ст. 77, є право на підвищення пенсій [81].

ЗУ «Про пенсійне забезпечення військовослужбовців, осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ та деяких інших осіб» від 09.04.1992 № 2262-ХІІ закріплено положення, відповідно до якого «члени сімей військовослужбовців, осіб, які мають право на пенсію за цим Законом, які загинули чи померли або пропали безвісти, мають право на пенсію в разі втрати годувальника» [82].

Варто наголосити, що й сьогодні соціальний захист членів сімей військовослужбовців не залишається поза увагою. Так, було прийнято ЗУ «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення права військовослужбовців та інших осіб на біологічне батьківство (материнство)» від 22.11.2023 № 3496-ІХ, яким внесено зміни до ст. 11 ЗУ «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», зокрема закріплено право військовослужбовців на охорону здоров'я, медичну допомогу та біологічне батьківство (материнство) [83].

Проаналізувавши вищезазначені нормативно-правові акти, ми так і не зустріли визначення соціального захисту членів сімей військовослужбовців, завдань такого захисту, лише вказується, що «держава гарантує військовослужбовцям та членам їх сімей соціальний і правовий захист відповідно до законів та прийнятих відповідно до них нормативно-правових актів». Відтак пропонуємо під завданнями соціального захисту членів сімей військовослужбовців розуміти забезпечення для даної категорії осіб достатніх можливостей для нормальної життєдіяльності та надання кожному можливостей втілювати у життя плани. До завдань соціального захисту членів сімей військовослужбовців слід віднести: створення сприятливих соціально-економічних і трудових умов; забезпечення належного матеріального забезпечення, оздоровлення; проведення соціально-орієнтовної житлової політики, охорони здоров'я, освіти, материнства й дитинства [84, с. 282].

4. Нормативно-правові акти КМУ, які, на нашу думку, є одними із найчисельніших у сфері соціального захисту членів сімей військовослужбовців, оскільки саме у постановах КМУ зазвичай здійснюється детальна регламентація та деталізація закріплених у профільних законах норм і положень. Наразі ми не будемо детально розглядати кожен із них, оскільки це буде предметом дослідження в наступному розділі дисертації. Проте в контексті аналізу нормативної бази у сфері забезпечення соціального захисту членів сімей військовослужбовців доцільним буде все ж назвати найбільш важливі. Визначаючи акти КМУ в системі джерел адміністративного права Погорілко В. Ф. й Федоренко В. Л. зазначають, що переважна більшість постанов і розпоряджень уряду стосуються його виконавчої діяльності, яка регламентується переважно нормами адміністративного права [85, с. 51].

Так, у сфері матеріального забезпечення варто згадати постанову КМУ «Про затвердження Порядку виплати грошової компенсації за невикористані дні відпусток членам сімей військовослужбовців та поліцейських у разі їх загибелі (смерті)» від 16.01.2024 № 37 [86], де «визначено механізм виплати грошової компенсації за всі невикористані дні щорічної основної відпустки та додаткових відпусток членам сімей військовослужбовців Збройних Сил (у разі їх загибелі (смерті))».

У сфері житлового забезпечення слід назвати наступні постанови КМУ: Деякі питання будівництва житла для військовослужбовців та членів їх сімей на земельних ділянках, що належать до земель оборони від 06.07.2011 № 715 [87], Деякі питання забезпечення житлом військовослужбовців та інших громадян від 02.09.2015 № 728 [88], Питання забезпечення житлом деяких категорій осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України, а також членів їх сімей від 19.10.2016 № 719 [89], Питання забезпечення житлом деяких категорій осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України, а також членів їх сімей від 19.10.2016 № 719 [90], Про затвердження Порядку забезпечення

військовослужбовців та членів їх сімей житловими приміщеннями від 03.08.2006 № 1081 [91] тощо.

Цілком погоджуємося із Томкіною О. О., що урядові акти характеризуються більшим масштабом дії, ніж аналогічні акти нижчих органів виконавчої влади та виступають юридичною базою для правових актів інших органів виконавчої влади [92, с. 17]. У питанні здійснення соціального захисту членів сімей військовослужбовців постановами КМУ забезпечується деталізація прийнятих у сфері соціального захисту законів, які більш цілеспрямовано уточнюються та конкретизуються по конкретних правовідносинах.

5. Підзаконні нормативно-правові акти органів виконавчої влади. Досліджуючи правову природу підзаконних нормативно-правових актів, Горбунова Л. М. розглядає його як певну «збірну юридичну категорію», що включає в себе акти, які видаються суб'єктами виконавчо-розпорядчої діяльності в Україні [93, с. 13]. До категорії органів, уповноважених приймати відповідні підзаконні нормативно-правові акти віднесено: міністерства, агенства, служби, інспекції, інші центральні органи виконавчої влади. Одним із ключових органів є міністерства, які уповноважені на прийняття наказів, що є обов'язковими для виконання органами виконавчої влади та їх територіальними підрозділами. Так, головним міністерством у сфері соціального захисту членів сімей військовостужбовців є МО України, правотворча діяльність якого спрямована на регулювання конкретних суспільних відносин, що мають загальний і неперсоніфікований характер.

Серед основних актів МО України, які тим чи іншим чином стосуються соціального захисту членів сімей військовослужбовців варто назвати такі накази» Про затвердження Порядку виплати грошового забезпечення військовослужбовцям Збройних Сил України та деяким іншим особам від 07.06.2018 № 260, який «закріплює право членів сім'ї військовослужбовця на виплату грошового забезпечення в разі захоплення в полон чи заручниками,

смерті (загибелі) військовослужбовців або якщо вони визнані безвісно відсутніми чи оголошені померлими» [94]; Про затвердження Порядку і умов призначення та виплати одноразової грошової допомоги у разі загибелі (смерті) військовослужбовців Головного управління розвідки Міністерства оборони України в період дії воєнного стану від 22.02.2023 № 6, яким визначено «механізм оформлення документів, необхідних для призначення одноразової грошової допомоги, передбаченої пунктом 2 постанови Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2022 року № 168 «Питання деяких виплат військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу, поліцейським та їх сім'ям під час дії воєнного стану» (далі – ОГД), умови та алгоритм її призначення і виплати» [95]; Про затвердження Порядку виплати військовослужбовцям Збройних Сил України підйомної допомоги від 05.02.2018 № 45, яким передбачено: «надання підйомної допомоги не тільки для військовослужбовця, а й для членів сім'ї військовослужбовця в розмірі 50 відсотків місячного грошового забезпечення на кожного члена його сім'ї, який переїхав з ним на нове місце військової служби, а також виплату добових, установлених Кабінетом Міністрів України для працівників, які перебувають у відрядженні, за кожний день перебування в дорозі (далі – добові) на військовослужбовця та кожного члена його сім'ї, який переїхав разом з ним» [96]; Про затвердження Інструкції з організації забезпечення військовослужбовців Збройних Сил України та членів їх сімей жилими приміщеннями від 31.07.2018 № 380, якою «визначено зміст та методику забезпечення жилими приміщеннями військовослужбовців Збройних Сил України та членів їх сімей, у тому числі членів сімей військовослужбовців, які загинули (померли), зникли безвісти під час проходження військової служби, що перебувають на обліку осіб, які потребують поліпшення житлових умов (далі – члени їх сімей)» [97].

Важливого значення набуває питання взаємодії органів державної влади із членами сімей військовослужбовців. Тому з метою якнайкращої взаємодії

наказом МВС України 27 грудня 2022 року № 854 було затверджено Порядок роботи із зверненнями, пов'язаними із соціальним захистом ветеранів війни, що надійшли на «телефон довіри» Міністерства внутрішніх справ України, який «визначає організацію роботи зі зверненнями близьких родичів та членів сімей військовослужбовців щодо надання інформації про соціальний захист військовослужбовців, поліцейських, осіб рядового та начальницького складу служби цивільного захисту, які брали (беруть) участь в антитерористичній операції, заходах із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі й стримування збройної агресії Російської Федерації (далі – учасники війни), та членів їх сімей» [98]. Проте вказаний наказ втратив чинність згідно наказу МВС України від 11.03.2024 № 149 «Про визнання таким, що втратив чинність, наказу Міністерства внутрішніх справ України від 27 грудня 2022 року № 854» [99], а тому на сьогодні питання взаємодії залишається відкритим.

6. Постанови Верховного Суду. Сьогодні система соціального захисту членів сімей військовослужбовців перебуває в активній фазі свого формування, відтак постанови Верховного суду є важливими для формування належного рівня соціального захисту членів сімей військовослужбовців. Законодавство у вказаній сфері також не є нормативно-врегульованим у повному обсязі, а отже можемо говорити про певні колізії правових норм, які в цілому можуть впливати на соціальний захист членів сімей військовослужбовців. Тому на етапі нового підходу до здійснення соціального захисту та соціального забезпечення членів сімей військовослужбовців важливим є й формування єдиної практики в тих чи інших правовідносинах, які на законодавчому рівні належним чином не врегульовані чи недостатньо врегульовані.

Основними постановами Верховного Суду у сфері здійснення соціального захисту членів сімей військовослужбовців слід назвати наступні: постанова КАС ВС від 16.11.2022 у справі № 820/3834/18 щодо визначення

права членів сім'ї померлого військовослужбовця на отримання одноразової грошової допомоги [100]; постанова КЦС ВС від 26.04.2023 у справі № 337/3725/22 щодо встановлення факту смерті батька, що настала на тимчасово окупованій території України, в якій ВС зазначив про можливість застосування загальних принципів («намібійські винятки»), сформульованих у рішеннях Міжнародного суду ООН та Європейського суду з прав людини [101], постанова Великої Палати ВС від 18.01.2024 у справі № 560/17953/21, в якій викладено правовий висновок щодо розгляду справ про встановлення факту проживання однією сім'єю без шлюбу із загиблим військовослужбовцем [102]; постанова ВС від 29.11.2021 у справі № 140/3335/19, в якій зроблено висновок про трирічний строк, протягом якого особа повинна звернутися за виплатою одноразової грошової допомоги [103]; постанова ВС від 09.06.2021 у справі № 813/4346/17, в якій зазначено, що статтею 3 ЗУ від 20.12.1991 №2011-ХІІ «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» визначено перелік осіб, які мають право на отримання посвідчень на право користування пільгами членів сімей військовослужбовців, які загинули (померли) чи пропали безвісти під час проходження військової служби, зокрема, до нього відносяться члени сімей військовозобов'язаних і резервістів, призваних на навчальні (або перевірочні) та спеціальні збори. Тому відмова у видачі відповідного посвідчення членам сім'ї військовослужбовця, який загинув (помер) чи пропав безвісти під час проходження військової служби у резерві є протиправною [104] тощо.

7. Рішення Конституційного Суду України, які визначають напрямки роботи органів державної влади та основи соціальної політики у тій чи іншій сфері. Так, наприклад в абз. 2 пп. 2.1 п. 2 мотивувальної частини Рішення КСУ від 25.01.2012 № 3-рп/2012 зазначено, що «основними завданнями соціальної держави є створення умов для реалізації соціальних, культурних та економічних прав людини, сприяння самостійності й відповідальності кожної особи за свої дії, надання соціальної допомоги тим громадянам, які з

незалежних від них обставин не можуть забезпечити достатній рівень життя для себе і своєї сім'ї» [105], а в Рішенні КСУ від 17.03.2005 № 1-рп/2005 зазначено про зобов'язання держави здійснювати регулювання економічних процесів, установлювати та застосовувати справедливі й ефективні форми перерозподілу суспільного доходу з метою забезпечення добробуту всіх громадян [106]. У Рішенні КСУ від 22.05.2018 № 5-р/2018, а саме в абз. 4 пп. 2.3 п. 2 мотивувальної частини зроблено наголос на важливості створити ефективну систему соціального захисту різних категорій осіб шляхом надання відповідного соціального забезпечення, створення заходів соціального захисту» [107]. Як зазначає Буряк М. В, «наявність законодавства з питань соціального захисту військовослужбовців ще не є гарантією його безумовного виконання й належної реалізації його норм. Необхідно запобігти повторенню негативної практики минулого, а саме – відсутності відповідальності за невиконання законів та інших нормативно-правових актів, відсутності зв'язків між різними державними стратегічними і програмними документами» [108, с. 144].

У сфері соціального захисту членів сімей військовослужбовців також варто назвати Рішення КСУ від 06.04.2022 № 1-р(П)/2022, в якому зроблено висновок про те, що «оспорювані приписи Закону, якими встановлено обмеження щодо виплати одноразової грошової допомоги в більшому розмірі за умови встановлення вищої групи інвалідності (або більшого відсотка втрати працездатності) лише протягом двох років, не узгоджуються з засадничими конституційними цінностями, зокрема такими, як принцип поваги до захисту прав людини, принцип верховенства права в аспекті домірності та вимог щодо соціального захисту військовослужбовців (статті 3, 8, 17, 46 Конституції України). Тобто п. 4 ст. 163 Закону є таким, що суперечить статтям 1, 3, частинам 1, 2 ст. 8, ч. 5 ст. 17, ч. 1 ст. 46 Конституції України» [109].

Як бачимо, нормативна база соціального захисту членів сімей військовослужбовців в цілому є досить численною та різноманітною,

складається зі значної кількості законів та нормативно-правових актів різної юридичної сили та соціальної спрямованості. Втім незважаючи, на це значна частина питань у сфері соціального захисту членів сімей військовослужбовців залишається або ж не вирішеною, або ж недостатньо врегульованою. Відтак важливо створити необхідну економічну базу, достатній рівень та обсяг фінансових ресурсів, чіткий механізм реалізації задекларованих гарантій і пільг, а не просто проголосити та закріпити певні пільги та гарантії членів сім'ї військовослужбовця.

Аналізуючи нормативно-правові акти України, які розкривають сутність забезпечення соціальних гарантій членів сімей військовослужбовців, робимо висновок, що «вони не враховують нинішній рівень життя і затрат, на противагу зарубіжним країнам, де цьому питанню приділяється велика увага. Не дивлячись на те, що кожна країна має свої особливості та специфіку забезпечення соціального захисту членів сімей військовослужбовців, у більшості країн світу держава піклується як про якість соціального захисту, так і про реальну можливість отримання ними цих пільг. В Україні ж, незважаючи на ряд заходів, закріплених на нормативно-правовому рівні, питання соціального захисту досліджуваної категорії осіб залишається відкритим, оскільки питанню їх соціального захисту приділено досить мало уваги» [110, с. 347].

Проголиною чинного законодавства є відсутність визначення та закріплення на законодавчому рівні поняття «соціальний захист членів сімей військовослужбовців» та завдань такого захисту, що, на нашу думку, негативно впливає на розуміння соціального захисту членів сімей військовослужбовців.

Висновки до розділу 1

На підставі наведених наукових роздумів у першому розділі цієї дисертації ми дійшли наступних висновків.

1. Соціальний захист членів сімей військовослужбовців запропоновано розуміти як діяльність держави, спрямовану на встановлення системи правових і соціальних гарантій, що забезпечують реалізацію конституційних прав і свобод, задоволення матеріальних і духовних потреб членів сімей військовослужбовців відповідно до особливого виду їх правового статусу в суспільстві.

До ознак соціального захисту членів сімей військовослужбовців віднесено: 1) урахування умов і ситуацій, що сприяють виникненню юридичних фактів для здійснення соціального захисту членів сімей військовослужбовців; 2) наявність спеціального законодавства, яке визначає особливості соціального захисту даної категорії осіб; 3) державна політика щодо соціального захисту військовослужбовців має враховувати також соціальний захист членів їх сім'ї; 4) даний соціальний захист включає в себе пільги, гарантії, а також інші види матеріального забезпечення.

2. Зазначено, що визначення чітких принципів соціального захисту членів сімей військовослужбовців допоможе правильно зрозуміти сутність законодавства про соціальне забезпечення та соціальний захист такої категорії осіб, як члени сім'ї військовослужбовця, визначити основні напрямки роботи щодо здійснення такого захисту, виявити певні прогалини та слабкі місця нормативно-правового регулювання щодо здійснення соціального захисту в указаній сфері.

До основних принципів соціального захисту членів сімей військовослужбовців віднесено: 1) принцип законності та верховенства права; 2) принцип соціальної справедливості; 3) принцип гуманізму, який спрямований не тільки на розуміння людини як найвищої соціальної цінності, а й сприяє створенню умов для гуманного й справедливого ставлення до такої категорії осіб, створення всіх необхідних умов для їх нормальної адаптації в суспільстві після, наприклад, певних негативних подій і життєвих обставин; 4) принцип диференціації умов та рівня соціального захисту, який забезпечує

більш індивідуальний підхід до розуміння соціального захисту тієї чи іншої категорії осіб, визначає, які саме заходи соціального захисту варто застосувати та в якій мірі тощо; 5) принцип динамічності, який забезпечує здійснення певної реакції на відповідні ситуації в державі та конкретні правовідносини по відношенню до членів сімей військовослужбовців; 6) принцип достатності та повноти соціального захисту, суть якого зводиться до того, що держава має забезпечити належний рівень фінансування соціальних гарантій і соціальної підтримки членів сімей військовослужбовців на такому рівні, який є достатнім для життя сім'ї на гідному рівні з урахуванням їх потреб і запитів; 7) принцип всебічності соціального захисту членів сімей військовослужбовців, тобто надання всебічної та різносторонньої допомоги членам сімей військовослужбовців, починаючи від матеріальної й соціальної допомоги, та закінчуючи наданням певної психологічної, юридичної допомоги, допомоги при настанні певних соціальних ризиків тощо; 8) принцип неупередженості (безсторонності) соціального захисту, що означає, як особистий, так і об'єктивний нейтралітет щодо здійснення соціального захисту членів сімей військовослужбовців; 9) принцип невідворотності соціального захисту та соціальної допомоги, який зводиться до того, що рівень соціального захисту членів сімей військовослужбовців не може зменшуватися чи скорочуватися; 10) принцип заборони дискримінації за будь-якими особистісними чи іншими ознаками; 11) принцип наукової й економічної обґрунтованості, тобто чітке розуміння того, що потребує як сім'я військовослужбовця в цілому, так і кожний її окремий член; 12) принцип дотримання найкращих інтересів членів сімей військовослужбовців; 13) принцип забезпечення участі членів сімей військовослужбовців у процесах прийняття рішень та їх урахування при здійсненні соціального захисту; 14) принцип урахування міжнародного нормативно-правового регулювання соціального захисту членів сімей військовослужбовців; 15) принцип фінансово-правового захисту членів сімей військовослужбовців.

Прогалиною чинного законодавства названо відсутність у чинному законодавстві України конкретного й чіткого визначення та розуміння поняття «соціальний захист членів сімей військовослужбовців», його завдань, мети та функцій.

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ЧЛЕНІВ СІМЕЙ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

2.1 Підстави та умови соціального захисту членів сімей військовослужбовців

Привернення уваги суспільства до соціального захисту членів сімей військовослужбовців на сьогодні є одним і найбільш важливих напрямків роботи у сфері соціальної політики держави. Ураховуючи масштаби мобілізації в нашій державі, втрат особового складу на війні, повернення військовослужбовців із численними пораненнями та ампутаціями, нестабільним психологічним станом військовослужбовців після повернення із зони бойових дій можна говорити про те, що соціальний захист як самих військовослужбовців, так і членів їх сімей стає одним із найбільш важливих та найбільш об'ємних напрямків соціальної політики. Соціальний статус таких категорій осіб може змінитися будь-якої миті, й досить часто це здійснюється саме в негативному своєму розумінні, оскільки небезпека для наших хлопців, які перебувають на війні з кожним днем тільки зростає. Ніхто не захищений, ніхто не може гарантувати того, що всі повернуться додому живі та здорові, як фізично, так і психологічно, повернуться до своїх родин, рідних та близьких. І це лякає, як самих військовослужбовців, так і членів їх сім'ї, оскільки немає гарантій спокою, гарантій нормального мирного життя як сьогодні, так і в подальшому. Стреси, порушення психічного здоров'я, постійні переживання, негативні емоції – це все те, що наразі переслідує кожного українця в цілому, а для тих сімей, члени яких мобілізовані та виконують свій конституційний обов'язок перед нашою державою взагалі подвоєні.

Як не парадоксально звучить, але війна на території України змінила своє ставлення до розуміння соціального захисту в цілому. І ми не можемо

говорити вже виключно про тих, які безпосередньо постраждали від воєнних дій, отримали травми та поранення, втратили своїх близьких та рідних, залишилися без житла, роботи, речей домашнього вжитку, стали внутрішньо переміщеними особами тощо. В аспектах соціального захисту вже здійснюється певне умовне розмежування сімей, яких не зачепила мобілізація, сімей, які відправили на війну свою близьку людину, сімей, в яких члени сім'ї є кадровими військовослужбовцями, сімей, які втратили близьку людину чи втратили з нею зв'язок тощо. І це не просто певний поділ таких сімей, а саме розуміння того, що має бути реалізована зважена соціальна політика стосовно тих, чиї рідні захищають нашу державу. Відтак їм має бути приділена особлива увага з боку держави, в тому числі й у питаннях їх соціального захисту. Це обумовлено тим, що на членів таких сімей покладаються певні додаткові обов'язки мобілізованої особи, взяття на себе додаткової відповідальності за дітей, господарство, роботу, побут, обслуговування тощо. І не всі, на жаль, можуть стійко витримати такі умови життя, при цьому розуміючи невідворотність свого становища в найближчому майбутньому. Війна йде, мобілізація не припиняється, а отже і кількість сімей, які мають відправити своїх рідних на фронт тільки зростає. І однією чи не найпершою та найбільшою проблемою є саме визначення умов та підстав здійснення соціального захисту членів сімей військовослужбовців, оскільки ні законодавство, ні практика не визначають чіткості в умовах та підставах соціального захисту членів сімей військовослужбовців, а отже й не дозволяють формувати ефективні механізми правозастосовчої діяльності в указаному процесі.

Варто зазначити, що на сьогодні питання визначення підстав та умов соціального захисту членів сімей військовослужбовців є досить розмитим та в цілому не є належним чином закріпленим у відповідних законах та інших нормативно-правових актах.

Ураховуючи те, що соціально-правовий захист сім'ї, як стверджують Михайлишин Г. Й. і Довга М. М., це: «1) захист щодо створення і функціонування сімейних відносин; 2) захист щодо розвитку кожного з членів сімейних відносин; 3) захист щодо розвитку середовища сімейних відносин, де має панувати порядок та гармонія; 4) захист щодо надання соціальної допомоги та пенсійного забезпечення сім'ї в складних життєвих обставинах; 5) захист прав членів сім'ї, зокрема в кризовій ситуації» [111, с. 50], вважаємо за необхідне більш детально дослідити умови та підстави соціального захисту членів сімей військовослужбовців. Поряд із цим варто окремо наголосити й на тому, що робота в питаннях соціального захисту членів сімей військовослужбовців залежить від характеру та глибини соціальних проблем, які супроводжують сім'ї військовослужбовців: «розбалансування можливостей вдоволення основних соціальних потреб населення, низький рівень та якість життя в цілому тощо» [112, с. 205].

Звичайно, ми не можемо здійснювати диференціацію тих осіб, які мають право на соціальний захист у питання власне отримання такого соціального захисту. Тобто всі ті, хто має право на отримання передбаченого законом соціального захисту має його отримати в установленому законодавством порядку. Проте при реалізації безпосереднього соціального захисту ми вже можемо спробувати говорити про певну конкретизацію того чи іншого напрямку в сфері соціального захисту чи соціального забезпечення, акцентуючи увагу на тому чи іншому напрямку соціальної роботи, враховуючи характер та глибину тих соціальних проблем, які виникають у конкретній сім'ї та родині. Отже, варіювання такого соціального захисту є можливим, наприклад, під час надання певної психологічної допомоги, адресної допомоги, при вирішенні конкретних соціальних проблем конкретної родини. Ми ще раз наголошуємо на тому, що має бути реалізовано індивідуальний, адресний підхід до формування соціальної політики у сфері здійснення захисту членів сімей військовослужбовців. У даному випадку

варто погодитися із думкою Лаврухіна В. В., який говорить про те, що «соціальний захист населення охоплює практично все населення країни, але по відношенню до різних категорій населення можуть бути використані різні форми й механізми соціального захисту» [113, с. 68].

Дослідження підстав та умов соціального захисту членів сімей військовослужбовців розпочнемо із категоріально-понятійного розуміння поняття «умова». Так, у Філософському енциклопедичному словнику зазначено, що «умова – це філософська категорія, в якій відображаються універсальні відношення речі до тих факторів, завдяки яким вона виникає та існує» [114, с. 482]; у Тлумачному словнику сучасної української мови більш конкретизується дане поняття: «умова» – це необхідна обставина, що уможливорює здійснення, створення, утворення чого-небудь або сприяє чомусь» [115, с. 1506]. Як стверджує Тимошенко Д. В., на підставі вивчення філософського розуміння вказаного поняття, «умовою можна назвати будь-яку обставину, від якої так чи інакше залежить щось. Будь-яка обставина є умовою не сама по собі, а лише по відношенню до тієї події, яка від неї залежить» [116, с. 138].

Зазначимо, що розуміння умов соціального захисту членів сімей військовослужбовців є не виключно юридичною категорією. Вона систематизує в собі безліч важливих чинників, які тим чи іншим чином визначають формування державної соціальної політики в указаній сфері, розуміння того, що такий соціальний захист у нашій державі є необхідним чинником формування дійсно високого рівня соціальної держави в цілому. Зазначимо, що на сьогодні чітко не визначено умови соціального захисту членів сімей військовослужбовців, а тому чіткого та конкретного переліку таких умов не має та в принципі не може бути, оскільки розуміння умов є досить оціночним поняттям та може охоплювати досить різні ситуації, які тим чи іншим чином можуть зумовлювати настання права на отримання соціального захисту. Звичайно, із певного переліку ми можемо виділити певні

обов'язкові умови, дотримання яких є необхідними для отримання соціального захисту та створення відповідних умов для отримання такого захисту з боку держави.

Загалом під поняттям «умови соціального захисту членів сімей військовослужбовців» ми пропонуємо розуміти всі ті чинники, які впливають на своєчасність і повноту здійснення реального соціального захисту членів сімей військовослужбовців, а також ті чинники, які мають бути визначені та враховані при здійсненні державної політики в сфері реалізації соціального захисту членів сімей військовослужбовців, та які реально впливають на формування державної політики у сфері такого захисту, а також без яких неможливо забезпечити реальний соціальний захист членів сім'ї військовослужбовця.

До основних умов соціального захисту членів сімей військовослужбовців слід віднести:

1) наявність відповідного законодавства в указаній сфері, його стабільність, динамізм і мобільність. Варто зазначити, що здійснення відповідного соціального захисту не відбувається хаотично, а характеризується своєю врегульованістю, цілеспрямованістю, чітким визначенням норм, які закріплюють основи соціального захисту певної категорії осіб. І в указаному процесі питання соціального захисту членів сімей військовослужбовців не є виключенням.

Детально регламентацію питання законодавчого забезпечення соціального захисту членів сімей військовослужбовців ми розглядали в попередньому розділі дисертації. Зараз же хочемо наголосити на певних окремих чинниках, які є важливою умовою соціального захисту членів сімей військовослужбовців у контексті їх законодавчого закріплення. Чітка регламентація здійснення соціального захисту на законодавчому рівні – це основа для формування правової захищеності членів сім'ї військовослужбовця. Реалізація реального соціального захисту членів сімей

військовослужбовців буде ефективною в тому випадку, коли будуть подолані колізії в нормах соціального захисту членів сімей військовослужбовців, норми, які визначають аспекти соціального захисту діятимуть воедино та спільно. Окремо варто наголосити й на важливості забезпечення реального механізму імплементації норм, які регламентують аспекти соціального захисту членів сім'ї військовослужбовця в суспільне та державне життя з метою досягнення оптимального балансу між їх соціальним захистом та тим соціальним ризиком, який може до них визначатися. І такою умовою є стабільність законодавства. Загалом, стабільність – це характеристика стану політичного життя всередині держави, а також у системі міжнародних відносин;

2) соціальна зумовленість законів, тобто, як стверджує Суходубова І. В, «соціальна зумовленість законів має відповідати реальним умовам життя. Невідповідність соціальної зумовленості законів умовам життя може, навпаки, тільки призвести до порушень встановлених норм, опору закону та як наслідок його відміни» [117, с. 223]. Ми повністю погоджуємося із тим, що закони у сфері соціального права та соціального забезпечення будь-яких осіб в державі мають відповідати тим умовам життя, яке існує у суспільстві. Не будуть ефективними закони, які регламентують одне, а держава може забезпечити зовсім інше, в тому числі зазвичай, менше, ніж це визначено законом. Має бути відповідний баланс, має бути відповідність законів тим умовам та реаліям економічного та соціального життя, яке існує у державі. Закони та нормативно-правові акти, які приймаються у сфері здійснення захисту членів сімей військовослужбовців мають чітко визначати напрямки соціальної підтримки та соціальної спрямованості, які поширюються на членів сімей військовослужбовців у відповідності до тих вимог та спроможностей, які може дозволити собі держава, враховуючи її економічні можливості та спроможності.

3) безумовність здійснення соціального захисту членів сімей військовослужбовців. Про безумовність розуміння соціального захисту членів сімей військовослужбовців ми можемо говорити, аналізуючи норми профільного ЗУ «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», який на законодавчому рівні закріплює положення щодо основ соціального захисту членів сімей військовослужбовців. З цього приводу вважаємо, що варто погодитися з думкою Грень Т. Я., що соціальний захист військовослужбовців та їх сімей є безумовним. Тобто це означає те, що реалізація соціального захисту по відношенню до названих категорій осіб не можуть бути пов'язані з певними умовами, як наприклад, рівнем доходу, фінансуванням соціальних гарантій чи певних компенсацій з державного бюджету. Важливою гарантією є й те, що такі гарантії не мають бути обмежені чи скасовані без будь-яких компенсацій по відношенню до військовослужбовців чи членів їх сімей [118, с. 83]. Фактично, вказане означає, що поширення соціальної політики на членів сімей військовослужбовців не повинно залежати від рівня їх матеріального чи іншого забезпечення. Це є досить важливим та актуальним, оскільки це, беззаперечно, пов'язано із самим статусом особи-військовослужбовця при вступі ним на військову службу, розуміння важливості тих завдань і функцій, які він виконує. Окремо варто зазначити, що у тих випадках, коли стоїть питання скасування певних соціальних гарантій чи соціальних пільг, то це не може здійснюватися просто так, а має бути забезпечено певну компенсаційну складову за скасування того чи іншого соціального захисту або ж прийняття її альтернативної заміни.

4) чітке розуміння чинників, які впливають на формування соціальної політики в сфері соціального захисту членів сімей військовослужбовців. Звичайно, що саме розуміння чинників, які впливають на соціальних захист певної категорії осіб є певною умовою для настання соціальної захищеності особи, проте все ж варто розуміти те, що не кожен конкретний випадок може в подальшому розглядатися як підстава для отримання членом сім'ї

військовослужбовця певного соціального захисту та соціального забезпечення. У даному випадку має місце розуміння такого термінологічного поняття як настання певного соціального ризику для особи. Як стверджує Болотіна Н. Б., соціальні ризики притаманні кожній людині як члену людського суспільства, вони зумовлені її біологічною, фізіологічною й соціальною природою [119, с. 49]. Як зазначає Кривошеїн В. В., у сфері соціального забезпечення зміст соціального ризику є досить об'ємним та може бути обумовлений різноманітними обставинами та умовами, залежатиме не залежати від особи, яка потребує соціального захисту. Так, такими обставинами варто назвати наступні: нещасні випадки; втрата працездатності, втрата роботи та заробітку; безробіття; проблеми та обставини, які пов'язані з медичним забезпеченням, додатковими витратами на задоволення потреб та утримання дітей тощо [120, с. 18]. Під соціальним ризиком Устинов С. О. пропонує розуміти «визнані суспільством і законодавчо закріплені певні життєві події, при настанні яких у особи виникає право на соціальне забезпечення та з якими законодавство пов'язує надання соціальної допомоги» [121, с. 11].

Одним із проявів соціального ризику є втрата годувальника. Як зазначає Стеценко Д. І., соціальний ризик характеризується необхідністю матеріальної підтримки непрацездатних членів сім'ї померлого [122]. Підставами пенсійного забезпечення у зв'язку з втратою годувальника Зіноватна В. І. називає «факт смерті особи, яка йменується годувальником, і обставини його смерті; наявність певних родинних відносин з померлим; непрацездатність членів сім'ї та факт утримання. Чинне законодавство передбачає, що члени померлого вважаються такими, що знаходилися на його утриманні, якщо вони перебували на його повному утриманні або одержували від нього допомогу, що була для них постійним і основним джерелом засобів до існування. Не є утриманцями особи, які одержували від годувальника

допомогу епізодично, а також у розмірах, недостатніх для того, щоб забезпечувати основне джерело засобів до існування» [123, с. 88].

Як стверджує Кучма О. Л., « пропонує здійснювати розмежування між втратою годувальника та смертю особи. Автор зазначає про те, що втрата годувальника є вужчим за змістом ризиком, ніж смерть, оскільки не охоплює весь комплекс соціального забезпечення, пов'язаний зі смертю особи, зокрема й такий вид соціальної виплати, як допомога на поховання (померти може не лише годувальник, що не позбавляє осіб, які здійснили поховання померлого, права на отримання допомоги на поховання). Вчений розмежовує розміння того, що отримання допомоги по втраті годувальник настає по факту смерті особи, тобто це є один з видів соціального забезпечення. В той час як смерть варто розглядати як окремий різновид соціального ризику, який може настати по відношенню до особи» [124, с. 179].

Досить широко поняття соціального ризику характеризує Колодницький Д. С., який, розглядаючи його як: «соціальне явище, що веде до виникнення загрози життю та здоров'ю соціальних суб'єктів у будь-якій сфері життєдіяльності – економічній, політичній, трудовій, соціальній» [125, с. 10]. Ризик настання відповідного соціального ризику стосовно членів сімей військовослужбовців є досить високий, а тому й соціальна політика держави має це враховувати.

У контексті дослідження вказаної умови також варто визначити унікальний соціально-правовий статус членів сімей військовослужбовців;

5) здійснення соціального моніторингу захисту прав членів сімей військовослужбовців на постійній основі. У даному аспекті має місце виявлення членів сімей військовослужбовців, які можна віднести до категорії соціально вразливих осіб, оцінювання реальних потреб членів сімей військовослужбовців, вирішення питання про види допомоги, яка може бути надана таким особам. Суб'єктами виявлення можуть бути посадові особи

військових частин, ТЦК та СП, самі військовослужбовців, члени сімей військовослужбовців тощо.

Погодимось із думкою Горемікіною Ю. В., яка звертає увагу на значення моніторингу. Так, «залежно від ситуації моніторинг може бути як джерелом інформації для проведення динамічних зіставлень характеристик роботи системи надання соціальних послуг стосовно одного об'єкта дослідження [126, с. 123]. Моніторинг є досить важливим для здійснення систематичного спостереження за певними об'єктами у соціальній сфері, здійснення порівняння таких об'єктів з певними ознаками та визначення переваг застосування того чи іншого соціального захисту у конкретних правовідносинах. Моніторинг характеризується відповідним зворотним процесом, який виражається у забезпечення зворотнього зв'язку між тими явищами та чинниками, які досліджуються та тими особами чи органами, яким вказаний моніторинг є потрібним. З огляду на це здійснюється певне виділення моніторингів в залежності від обсягу дослідження конкретних явищ та процесів, а отже можна виділити їх наступні різновиди: локальний, тобто спрямований на розгляд певного вузького явища, спеціальний, або досліджувати широкий спектр явищ і процесів. Отже, сутність моніторингу полягає в отриманні достовірних відомостей про стан певних речей. У даному випадку мовиться про розуміння важливості того, що є необхідним і суттєвим для підвищення рівня соціального становища членів сім'ї військовослужбовця в загальному, розуміння реальних їх потреб у конкретний період часу, необхідність у реалізації певної конкретної соціальної послуги чи наданні соціальної допомоги тощо. За допомогою моніторингу також забезпечується й розуміння певних напрямків реалізації соціальних послуг, визначаються сильні та слабкі сторони соціальних послуг і соціальних допомог, установлюється розуміння ефективності тієї чи іншої соціальної допомоги чи послуги тощо. За загальним правилом проведення моніторингу покладено на відповідні вповноважені органи в указаній сфері, а це дозволяє надання

фахового розуміння потреб членів сімей військовослужбовців, оцінки стану їх соціального забезпечення та визначення тих способів соціального захисту, які є найбільш доцільними. Ці органи оцінюють надання соціальних послуг відповідно до тих правил і норм роботи, які мають змогу визначити орієнтири подальшого розвитку організації, визначити і зрозуміти ступінь задоволення потреб членів сімей військовослужбовців та на основі проведеного аналізу поглибити заходи в сфері соціального захисту в конкретному напрямку;

б) створення ефективного механізму соціального захисту та соціального забезпечення членів сімей військовослужбовців уповноваженими на це органами, органами місцевого самоврядування та державою загалом. Так, аналізуючи роботу соціальних працівників із сім'ями військовослужбовців, Шамрай Б. М. зазначає, про важливість здійснення підготовки саме цієї категорії працівників для роботи з військовослужбовцями та членами їх сімей [127, с. 73]. Водночас Дуля А. В. взагалі наголошує на важливості здійснення спеціальної підготовки соціальних працівників для роботи із військовослужбовцями та членами їх сімей та вважає, що «соціальні працівники повинні бути готовими кваліфіковано здійснювати оцінку потреб військовослужбовців – учасників бойових дій та членів їх сімей; якісно та своєчасно надавати соціальні послуги метою яких є вирішення матеріальних, психологічних, юридичних, медико-соціальних та соціально-педагогічних проблем; розробляти та втілювати у життя відповідні програми соціального захисту та соціальної політики по відношенню до досліджуваної категорії осіб. Особлива увага має бути прикута до застосування відповідних методів та засобів роботи із такою категорією осіб як військовослужбовці та члени їх сімей, оскільки це обумовлено їх психо-фізіологічними особливостями та особливим правовим статусом» [128, с. 194]. Така підготовка соціальних працівників повинна здійснюватися виключно за участю держави, яка в особі її органів має забезпечити реалізацію державної політики щодо підготовки таких працівників до роботи із такою категорією осіб як військовослужбовці

та члени їх сімей. При цьому напрямки розроблених планів підготовки мають включати: (а) урахування всієї специфіки правовідносин у вказаній сфері, (б) розуміння основних проблем роботи із такими особами, (в) застосування теоретичних знань, (г) вміння реалізовувати практичні навички в спілкуванні та застосуванні відповідних форм і методів роботи тощо.

Поряд із цим слід звернути увагу й на питання здійснення такими органами єдиної соціальної політики у сфері здійснення соціального захисту членів сімей військовослужбовців, яка базувалася б не тільки на єдиних законодавчих нормах і стандартах, а й використовувала єдині засоби та механізми підтримки, закріплені на законодавчому та нормативно-правовому рівні соціальних прав і соціальних гарантій. Вважаємо, що на сьогодні недостатньо просто закріпити соціальні права для членів сімей військовослужбовців та визначити механізми їх втілення, варто більш глибоко підійти до проблеми їх соціального захисту та створити всі необхідні умови для їх ефективного та безболісного повернення до нормального життя.

При формуванні державної політики варто розуміти те, що члени сімей військовослужбовців це ті люди, які, передусім отримали певні психологічні травми, які часто носять триваючий характер (переживання, очікування, постійні стреси, часто невизначеність і нерозуміння певної ситуації, а також неможливість нормального існування в окремий період їх життя). Водночас у контексті нашого дослідження ми не будемо детально поглиблюватися в психологічні проблеми, з якими стикаються у своїй життєдіяльності члени сімей військовослужбовців, а лише наголосимо на тому, що вони мають бути вирішені так, щоб такі особи мали змогу повернутися до активного суспільного життя, незважаючи на пережиті життєві обставини. Фактично, ми наголошуємо на тому, що соціальна політика стосовно членів сімей військовослужбовців має базуватися саме на розумінні того, що, в першу чергу, має бути відновлення добробуту людей, їх соціального благополуччя;

7) індивідуальний (адресний) підхід до кожного отримувача соціального захисту з числа членів сімей військовослужбовців. Зокрема, повинно бути забезпечено індивідуальний підхід до їх соціального захисту шляхом формування та реалізації конкретних соціальних напрямків та надання конкретних соціальних послуг. Тобто ми не можемо говорити про те, що соціальний захист для батьків загиблого військовослужбовця та його дітей буде однаковий та полягатиме в наданні рівнозначної соціальної допомоги, оскільки ці особи перебувають у різних площинах соціального захисту. Навіть одноразова грошова допомога, що виплачується у випадку загибелі військовослужбовця розподіляється рівними частками між усіма членами родини, які мають право на цю допомогу;

8) наявність відповідного фінансування соціальних програм та соціального захисту членів сімей військовослужбовців. Звичайно, ми не можемо оминати цю умову, оскільки належний рівень фінансування є прерогативою відповідного рівня соціального захисту та соціального забезпечення. На сьогодні спостерігається тенденція збільшення певних державних соціальних програм, у той час як обсяг фінансування, що виділяється на реалізацію таких програм залишається на попередньому рівні. На сьогодні передбачено певні особливості здійснення фінансування соціальних програм, серед яких можна виділити поступове їх проведення чи соціальних виплат. Наприклад, у контексті вказаної умови окремо наголосимо на тому, що одноразова грошова допомога, що виплачується у випадку загибелі військовослужбовця не виплачується одним платежем. Спочатку держава виплачує 20 % цієї суми, а залишок розбивають щомісячно впродовж 40 наступних місяців.

Не менш важливим є й вивчення підстав здійснення соціального захисту членів сімей військовослужбовців. Слід зазначити, що основний перелік підстав для виникнення права на соціальний захист закладено в Конституції України, зокрема ст. 46 гарантує громадянам «право на соціальний захист, що

включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом. Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних і інших джерел соціального забезпечення; створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними» [29].

Серед підстав соціального захисту членів сімей військовослужбовців варто виокремити наступні:

1) встановлення факту родинних відносин із військовослужбовцем чи перебування конкретних осіб на його утриманні. Тобто однією із перших підстав для визначення соціального захисту членів сімей військовослужбовців варто назвати суб'єктний склад таких правовідносин, зокрема надати визначення таким категоріям як «сім'я військовослужбовця» та «члени сім'ї військовослужбовця». Це є одним із перших чинників правильного застосування правовідносин у вказаній сфері, а отже й визначення того кола осіб, на яких указаний захист поширюється. Таким чином, у першу чергу має бути встановлено власне факт родинних взаємовідносин і, фактично, отримання статусу «член сім'ї військовослужбовця». Тобто однією із підстав соціального захисту членів сімей військовослужбовців також варто назвати й сам статус особи – член сім'ї військовослужбовця, який, ураховуючи родинні відносини із військовослужбовцем, може стати певним об'єктом посягання з боку колаборантів, ворога, інших осіб, які тим чи іншим чином можуть нашкодити таким особам. Відтак у даному аспекті питання соціального захисту членів сімей військовослужбовців варто розглядати досить широко, а саме з точки зору їх безпеки. З цього приводу можемо зазначити, що найбільш уразливим місцем будь-якої людини є її сім'я (діти, батьки, дружина (чоловік), брати, сестри тощо).

За загальним правилом «під членом сім'ї військовослужбовця пропонується розуміти особу, яка перебуває із суб'єктом права на пільги щодо плати за користування житлом і комунальними послугами в правовідносинах, котрі визначаються кровними (родинними) зв'язками або шлюбними відносинами, постійним проживанням з військовослужбовцем, веденням з ним спільного господарства. Такі ознаки (вимоги) застосовуються диференційовано за конкретного визначення членів сім'ї, які мають право на названі пільги» [129]. До членів сім'ї військовослужбовця віднесено дружину (чоловіка), дітей і батьків. Так, аналізуючи норми СК України зазначимо, що цей кодифікований акт не містить визначення родини та родинних відносин, а лише зазначає, що є сім'єю, та які особи її складають. Згідно ст. 3 «сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки» [130]. Водночас ЗУ «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» не дає чіткого та конкретного розуміння поняття «член сім'ї військовослужбовця». Хоча в Інструкції про грошове забезпечення та компенсаційні виплати військовослужбовцям Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, затвердженої наказом Адміністрації Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України від 13.03.2018 № 151 під поняттям «член сім'ї військовослужбовця» прийнято розуміти дружину (чоловіка), їхніх неповнолітніх дітей (до 18 років), неодружені повнолітні діти, які визнані особами з інвалідністю з дитинства I або II групи або особами з інвалідністю I групи, непрацездатні батьки, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням військовослужбовця [131]. У ЗУ «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» від 22.10.1993 № 3551-ХІІ, а саме ст. 10 закріплено, що до членів сімей загиблих (померлих) ветеранів війни, зазначених у цій статті, належать «батьки; один із подружжя, який не одружився вдруге, незалежно від того, виплачується йому пенсія чи ні; діти, які не мають (і не мали) своїх сімей; діти, які мають свої сім'ї, але стали особами з інвалідністю до досягнення

повноліття; діти, обоє з батьків яких загинули або пропали безвісти; утриманці загиблого (померлого), яким у зв'язку з цим виплачується пенсія» [76].

Нормами ЗУ «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20.12.1991 № 2011-ХІІ., а саме ст. 16-1 визначає конкретний перелік осіб, які віднесено до членів сімей військовослужбовця в правовідносинах щодо отримання одноразової грошової допомоги у випадку загибелі (смерті) військовослужбовця. Так, ч. 4 передбачено, що до членів сімей загиблих (померлих) осіб, зазначених у підпунктах 1-3 п. 2 ст. 16 цього Закону, належать: 1) діти, у тому числі усиновлені, зачаті за життя загиблої (померлої) особи та народжені після її смерті, а також діти, стосовно яких загиблу (померлу) особу за її життя було позбавлено батьківських прав; 2) вдова (вдівець); 3) батьки (усиновлювачі) загиблої (померлої) особи, якщо вони не були позбавлені стосовно неї батьківських прав або їхні батьківські права були поновлені на час її загибелі (смерті); 4) внуки загиблої (померлої) особи, якщо на момент її загибелі (смерті) їх батьки загинули (померли); 5) жінка (чоловік), з якою (з яким) загибла (померла) особа проживали однією сім'єю, але не перебували у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі, за умови що цей факт встановлено рішенням суду, яке набрало законної сили; 5) утриманці загиблої (померлої) особи, визначені відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» [19].

Що стосується поняття «утримання», то варто зазначити, що на думку Труби В. І., «термін «утримання» включає в себе взаємний обов'язок доглядати, забезпечувати членів сім'ї засобами до існування, який виконується як добровільно, так і примусово, чи вимушено в разі виникнення права на утримання в когось із учасників сімейних правовідносин, який не здатен утримувати себе через порушення або недостатність особистих здібностей» [132, с. 45]. Як стверджує Кожевнікова В. О., право на утримання виникає на підставі юридичних фактів, таких як: а) непрацездатність чоловіка

або жінки; б) нужденність, потреба в матеріальній допомозі; в) фінансова можливість зобов'язаної до сплати аліментів особи таку допомогу надати [133, с. 36-37]. Утриманцями військовослужбовця вважаються члени сім'ї, які мають право на пенсію у разі втрати годувальника;

2) наявність певних юридичних фактів. Тобто реалізації й отримання права у сфері соціального захисту членів сімей військовослужбовців тісно пов'язано з певною дією чи подією, яка трапилась із самим військовослужбовцем (вступ на військову службу, отримання травми, смерть, полон тощо). Так, підставою виникнення, зміни та припинення правовідносин із соціального захисту є наявність певних юридичних фактів, одним із яких сьогодні є військова агресія російської федерації по відношенню до нашої держави. Як зазначає Одинцова І., «зважаючи на масштаби негативних наслідків збройної агресії як соціального ризику порушується досить значна кількість тих прав, які чітко закріплені на конституційному рівні та стосуються соціального та економічного буття кожної особи. Такими правами варто назвати: право на житло; право на достатній життєвий рівень; охорону здоров'я, безпечне довкілля, право на належну освіту тощо. Фактично у вказаному аспекті мова йде про значну кількість економічних, соціальних, культурних прав людини та громадянина, які можуть бути порушені воєнними діями та збройною агресією в цілому, а отже у вказаному аспекті ми маємо говорити про розуміння соціального захисту в широкому розумінні, тобто як системи, що включає в себе широке коло економічних, юридичних, організаційних заходів» [134, с. 137-138].

До таких юридичних фактів у рамках реалізації державної соціальної політики слід віднести:

а) факт смерті військовослужбовця. Так, наприклад, право на отримання одноразової грошової допомоги у зв'язку зі смертю військовослужбовця у родичів виникає з дати смерті, що зазначена у свідоцтві про смерть;

б) обставини смерті військовослужбовця, так як це безпосередньо впливає на розмір одноразової грошової допомоги. Наприклад, якщо військовослужбовець загинув у бойових діях на фронті, то його рідні мають право на виплату в розмірі 15 млн грн. Якщо ж загинув у період проходження військової служби, але не в бойових діях, то обсяг компенсації буде меншим. Так, у разі загибелі (смерті) військовослужбовця або особи, звільненої з військової служби, смерть якої настала протягом року після звільнення з військової служби, ОGD виплачується в таких розмірах (станом на 2023 рік): «1) у разі, якщо причина смерті пов'язана з виконанням обов'язків військової служби – 750-кратний прожитковий мінімум, установлений законом для працездатних осіб на 1 січня календарного року, в якому настала загибель (смерть); 2) у разі, якщо причина смерті пов'язана з проходженням військової служби – 500-кратний прожитковий мінімум, установлений законом для працездатних осіб на 1 січня календарного року, в якому настала загибель (смерть)» (ст. 16² ЗУ «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей») [19]. Слід зазначити, що важливим є встановлення факту смерті військовослужбовця, яка пов'язана саме зі здійсненням захисту Батьківщини;

в) медико-біологічні факти, які зазвичай пов'язують із настанням певної травми чи інвалідності в особі, яка є військовослужбовцем. У такому випадку весь тягар здійснення догляду за пораненим військовослужбовцем покладається на його сім'ю та родину, що часто тягне здійснення певними членами сім'ї відповідного цілодобового догляду за таким військовослужбовцем. А це, у свою чергу, зумовлює залишення роботи, переформатування всього життя як військовослужбовця, так і членів його сім'ї;

г) зникнення безвісти військовослужбовця. Так, якщо військовослужбовець/військовослужбовиця зникли безвісти, то їх через суд можна визнати загиблими і подавати запит на отримання одноразової

допомоги, але тільки через півроку відтоді як людина зникла. Цей термін відраховується з моменту отримання офіційного документу у військовій частині;

д) втрата годувальника. Ця підстава настання соціального захисту стосується певної чітко визначеної категорії осіб, які мають право на отримання пенсії по втраті годувальника. Правове регулювання пенсійного забезпечення в разі втрати годувальника сім'ям військовослужбовців урегульовано ЗУ «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» від 09.04.1992 № 2262-ХІІ, відповідно до ст. 29 якого «право на пенсію в разі втрати годувальника мають непрацездатні члени сім'ї військовослужбовця, особа, яка має право на пенсію за Законом, померлого у період проходження служби або не пізніше 3 місяців після звільнення зі служби чи пізніше цього строку, але внаслідок поранення, контузії, каліцтва або захворювання, одержаних у період проходження служби, а сім'ї пенсіонерів з числа цих військовослужбовців, осіб, які мають право на пенсію за Законом – якщо годувальник помер у період одержання пенсії або не пізніше 5 років після припинення її виплати. При цьому сім'ї військовослужбовців, які пропали безвісти в період бойових дій, прирівнюються до сімей загиблих на фронті» [82].

Також право на пенсію в разі втрати годувальника мають непрацездатні члени сімей загиблих, померлих або таких, що пропали безвісти військовослужбовців, осіб, які мають право на пенсію за Законом, які перебували на їх утриманні. Відповідно до ч. 1 ст. 36 ЗУ «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09.07.2003 № 1058-ІV дітям пенсія у зв'язку з втратою годувальника призначається незалежно від того, чи були вони на утриманні годувальника. Батьки й чоловік (дружина) померлого, які не були на його утриманні, мають право на пенсію у зв'язку з втратою годувальника, якщо втратили джерело засобів до існування [74]. Деталізації норм щодо пенсійного забезпечення членів сімей

військовослужбовців здійснена в профільному законі. Так, згідно норм ЗУ «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» від 09.04.1992 № 2262-ХІІ «право на пенсію в разі втрати годувальника мають непрацездатні члени сімей загиблих, померлих або таких, що пропали безвісти військовослужбовців, осіб, які мають право на пенсію за цим Законом, які перебували на їх утриманні (ст. 31). Незалежно від перебування на утриманні годувальника пенсія призначається непрацездатним дітям; непрацездатним батькам і дружині (чоловікові), якщо вони після смерті годувальника втратили джерело засобів до існування, а також непрацездатним батькам і дружині (чоловікові) військовослужбовців, осіб, які мають право на пенсію за цим Законом, які загинули чи померли або пропали безвісти в період проходження служби або пізніше внаслідок поранення, контузії, каліцтва чи захворювання, що мали місце під час служби» [82];

3) наявність причинного зв'язку між настанням соціального захисту членом сім'ї військовослужбовця із особою військовослужбовця. Такими причинними зв'язками може бути зникнення безвісти особи військовослужбовця чи настання його смерті, яка пов'язана із виконанням захисту нашої держави. Ця підстава є досить важливою та, вважаємо, ключовою, у питаннях реалізації соціального захисту членів сімей військовослужбовців. Для прикладу зазначимо, що дата смерті військовослужбовця є вирішальною обставиною для визначення дати виникнення у відповідних осіб права на отримання одноразової грошової допомоги та, відповідно, розміру для її нарахування. Встановлення причинного зв'язку між настанням соціального захисту членом сім'ї військовослужбовця із особою військовослужбовця. Обов'язкове підтвердження причин та обставин поранення (контузії, травми або каліцтва та смерті військовослужбовця для реалізації права на соціальний захист та отримання одноразової грошової допомоги;

4) отримання членами сім'ї військовослужбовця певного статусу, наприклад, статусу члену родин загиблих військовослужбовців і відповідного посвідчення. Порядком надання статусу члена сім'ї загиблого (померлого) Захисника чи Захисниці України, затвердженого постановою КМУ від 23.09.2015 № 740 визначено перелік сімей, які мають право претендувати на отримання надання статусу члена сім'ї загиблого (померлого) Захисника чи Захисниці України, а також закріплено ті документи, які ними мають бути подані відповідно до своєї категорії членів сімей військовослужбовців [135]. Надання статусу члена сім'ї загиблого (померлого) Захисника чи Захисниці України здійснюється на підставі заяви та відповідного пакету документів та приймається органами соціального захисту населення за зареєстрованим місцем проживання в місячний строк з дати подання документів.

Постановою КМУ від 12.05.1994 № 302 затверджено Положення про порядок видачі посвідчень і нагрудних знаків ветеранів війни, відповідно до якого членам сімей загиблих (померлих) ветеранів війни, зазначеним у статті 10 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», видаються посвідчення з написом «Посвідчення члена сім'ї загиблого», а членам сімей загиблих (померлих) Захисників і Захисниць України, зазначеним у ст. 10-1 ЗУ «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», видаються посвідчення з написом «Посвідчення члена сім'ї загиблого Захисника чи Захисниці України» [136];

5) дотримання певних процесуальних строків для отримання відповідного соціального захисту. Зазначимо, що за загальним правилом для отримання соціального захисту членами сімей військовослужбовців якихось чітких строків не встановлено. Це обумовлено важливістю здійснення постійної підтримки членів сімей військовослужбовців, індивідуального підходу до розуміння соціального захисту членів сімей військовослужбовців, надання їм адресної допомоги тощо. Проте все ж варто зазначити, що для отримання певних видів соціального захисту строки існують. Загалом ця

підстава стосується права членів сімей військовослужбовців на отримання одноразової грошової допомоги. Здійснюючи деталізацію вказаної підстави варто окрему увагу звернути й на такі чинники як строки, протягом яких у членів сімей військовослужбовців строкової військової служби виникає право на отримання допомоги. Так, реалізувати своє право на допомогу можливо від дати смерті військового, яка зазначена в свідоцтві про смерть, протягом трьох років;

б) умови отримання соціального захисту членами сімей військовослужбовців чітко регламентуються законодавством України та передбачають певну процедуру, в тому числі й конкретні активні дії самих членів сімей військовослужбовців для отримання ними певного соціального захисту. Так, наприклад, для отримання одноразової грошової допомоги у зв'язку із загибеллю військового є чітка процедура, яка передбачає вчинення конкретних дій і збір відповідних документів, які є необхідними для отримання соціального захисту у вигляді отримання соціальної допомоги. Згідно вимог п. 10 Порядку призначення і виплати одноразової грошової допомоги у разі загибелі (смерті), інвалідності або часткової втрати працездатності без установаження інвалідності військовослужбовців, військовозобов'язаних та резервістів, які призвані на навчальні (або перевірочні) та спеціальні збори чи для проходження служби у військовому резерві, затвердженого постановою КМУ від 25.12.2013 № 975, члени сім'ї подають такі документи: – заяву кожного повнолітнього члена сім'ї, батьків та утриманців загиблого (померлого), які мають право на отримання допомоги, заяви іншого з батьків або опікунів чи піклувальників дітей (для малолітніх чи неповнолітніх дітей) про виплату одноразової грошової допомоги; – витяг з наказу про виключення зі списків особового складу військової частини (підрозділу, органу); – витяг з особової справи про склад сім'ї» [137].

До вказаної заяви також подаються певні документи, що є необхідними для підтвердження правового статусу військовослужбовця, конкретних

родинних зв'язків та факту утримання, а саме: документ, що свідчить про причини та обставини загибелі (смерті); свідоцтво про народження (для виплати батькам) загиблого (померлого); свідоцтво про шлюб – для дружини (чоловіка); документи (відповідних сторінок за наявності), що посвідчують особу членів сім'ї; свідоцтво про народження дитини – для виплати одноразової грошової допомоги дитині; документ, що засвідчує реєстрацію фізичної особи в Державному реєстрі фізичних осіб – платників податків; рішення про встановлення над дитиною-сиротою, дитиною, позбавленою батьківського піклування, опіки, піклування; рішення суду або нотаріально посвідченого правочину, що підтверджуватиме факт перебування заявника на утриманні загиблого (померлого) (надають особи, які не були членами сім'ї загиблого (померлого), але перебували на його утриманні); постанова відповідної військово-лікарської комісії щодо встановлення причинного зв'язку смерті (контузії, травми або каліцтва), захворювання;

7) поширення соціального захисту на всіх осіб, які згідно із законодавством віднесено до членів сім'ї військовослужбовця. Одним із найбільш яскравих прикладів варто назвати розподіл грошової допомоги у випадку загибелі (смерті) військовослужбовця на всіх її отримувачів, які за законодавством мають на це право. За загальним правилом одноразова грошова допомога розподіляється рівними частинами між усіма отримувачами. Проте окремий член родини має право відмовитися від своєї частки, після чого сума розподіляється порівну між рештою членів сім'ї. Відмова засвідчується нотаріально (за кордоном – у консульстві України). Передбачено й здійснення перерозподілу вже поділеної грошової допомоги в тому випадку, якщо після її призначення та виплати одноразової грошової допомоги в повному розмірі за її отриманням звертаються інші особи, які мають на неї право. У таких випадках перерозподіл здійснюється за взаємною згодою всіх осіб або ж у судовому порядку;

8) чіткі законодавчі умови, які виключають можливість отримання членами сім'ї військовослужбовця певного соціального захисту. Так, наприклад, ст. 16-4 ЗУ «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» закріплено випадки, які виключають отримання одноразової грошової допомоги у випадку загибелі (смерті) військовослужбовця. Виключення, згідно вказаної статті пов'язані із неправомірною поведінкою військовослужбовця, в тому числі вчинення ним кримінального чи іншого правопорушення; перебування в стані вчинення ним дій у стані алкогольного, наркотичного чи токсичного сп'яніння; навмисного спричинення собі тілесного ушкодження, іншої шкоди своєму здоров'ю або самогубства (крім випадку доведення особи до самогубства, встановленого судом); подання особою завідомо неправдивих відомостей для призначення і виплати одноразової грошової допомоги» [19]. До інших обставин також законодавець відносить факт ухиляння від виконання обов'язку щодо утримання загиблої (померлої) особи за її життя.

Згідно вказаного Закону одноразова грошова допомога не призначається особі, яка умисно позбавила життя чи вчинила замах на особу (осіб), яка (які) має (мають) відповідно до цього Закону право на призначення та отримання одноразової грошової допомоги, або притягалася до адміністративної чи кримінальної відповідальності за вчинення правопорушення щодо загиблої (померлої) особи, за рішенням суду, яке набрало законної сили.

Підсумовуючи зазначимо, що соціальний захист членів сімей військовослужбовців здійснюється із урахуванням певних умов та може бути реалізований за наявності конкретних на те підстав. Не менш важливою є активна діяльність членів сімей військовослужбовців, яка спрямована на отримання певного правового статусу, який у подальшому є основою для отримання відповідного соціального захисту та соціального забезпечення.

2.2 Гарантії захисту права членів сімей військовослужбовців на соціальний захист

Реалізація належного соціального захисту членів сімей військовослужбовців є обов'язком нашої держави. Ризики військової служби в сучасних умовах життя є досить високі й досить високу ціну платить кожна сім'я військовослужбовця, який став на захист нашої країни. Морально-психологічний стан кожного українця в період великомасштабної війни на території нашої держави вже є досить нестабільний, не говорячи про тих, хто чекає вдома своїх рідних та близьких, тих, хто вже ніколи не побачить своїх рідних живими. Це лякає, це бентежить, це суттєво впливає на подальше життя людини, оскільки з'являються нові проблеми, нові виклики часу, з якими досить часто справитися самостійно досить важко, а й інколи просто неможливо. І в таких ситуаціях саме держава має допомогти, спрямувати, вирішити, роз'яснити, забезпечити тощо. Беззаперечно, із становленням незалежності України як самостійної та суверенної держави, певні кроки, як ми вже зазначали, здійснювалися, політика у сфері соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей провадилася, але наголосимо – це було виключно у мирний час. Навіть події 2014 року, на жаль, не спонукали владу до створення реального механізму здійснення соціального захисту членів сімей військовослужбовців та членів їх сімей, створення реального та неупередженого механізму реалізації вже проголошених соціальних гарантій для членів сімей військовослужбовців. З першого погляду можна говорити про те, що механізм гарантування основних прав для військовослужбовців загалом розроблений. Втім є ряд проблем і питань, які стосуються впровадження соціальних пільг і соціальних гарантій у реальне життя кожної сім'ї, де є військовослужбовець, проте це вже більш практичні проблеми, вирішення яких має супроводжуватися детальною регламентацією їх упровадження в співвідношенні з законодавчим регулюванням.

Загалом, досліджуючи питання соціальних гарантій, варто погодитись із думкою Гринько Р. В., Мота А. Ф. й Петреченко С. А., які зазначають, що «засади соціального захисту військовослужбовців зосереджуються на встановленні гарантій, що забезпечують реалізацію конституційних прав і свобод, задоволення матеріальних і духовних потреб військовослужбовців відповідно до особливого виду їх службової діяльності, статусу в суспільстві, підтримання соціальної стабільності у військовому середовищі. Таким чином, чином мжемо говорити про становлення певних зобов'язань держави перед військовослужбовцями [138, с. 163]. Отже, окремо наголосимо на тому, що соціальний захист та соціальне забезпечення військовослужбовців в Україні покладається на державу та її органи, які й уповноважені здійснювати державу політику у соціальній сфері. Проте, аналізуючи норми Конституції України ми не можемо не говорити й про покладення певних обов'язків на саму людину, особливо в тих ситуаціях, коли є певна загроза для держави в цілому. Вчені вірно зазначають про те, що з одного боку варто говорити про невідворотність виконання соціальних норм по відношенню до військовослужбовців з боку держави, а з іншого – необхідності такими особами забезпечувати захист суверенітеру та територіальної цілісності України.

Переходячи безпосередньо до розгляду гарантій захисту права членів сімей військовослужбовців на соціальний захист, коротко визначимось із термінологічним поняттям «гарантія», яке походить від французького «*guarantie*» та означає поруку, забезпечення (чого-небудь) [115, с. 173]. Під юридичними гарантіями Солдатова В. Д. розуміє «певний спосіб захисту законності в державі і, як правило, дані гарантії закріплені в чинних нормативних актах держави і, тим самим створюють правову основу для реалізації встановлених вимог, однак, без відповідної діяльності компетентних органів, дані гарантії не можуть забезпечити збереження встановлених положень у механізмі реалізації права» [139, с. 848]. У свою чергу Даньшина К. Є. пропонує під гарантією розуміти «систему умов і засобів, за допомогою

яких забезпечується додержання прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина. Відносини в суспільстві за своєю сутністю забезпечуються не одним видом гарантій, а значною їх сукупністю, які утворюють відповідну систему умов і засобів (гарантій), що забезпечують задоволення прав та законних інтересів людини» [140, с. 239].

Отже, гарантії визначені як фактори, які забезпечують умови для задоволення потреб суб'єктів соціального забезпечення, створюють умови для їх нормального та комфортного життя. Систематизуючи наукові позиції вчених щодо тлумчення поняття «юридичних гарантій» як правової категорії доцільно погодитися з думкою Малихіною Я. А., яка називає: «загальні та спільні риси всіх формулювань поняття «гарантія», а саме: 1) умови, за яких всебічно реалізуються права і свободи особи; 2) система засобів, за допомогою яких забезпечується охорона прав і свобод особи. Отже, під гарантіями автори розуміють систему умов і засобів, за допомогою яких забезпечується додержання прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина» [141, с. 134].

У цьому дослідженні буде приділена увага саме соціальним гарантіям, тобто сукупності матеріальних і юридичних засобів, які забезпечують реалізацію конституційних соціально-економічних і соціально-політичних прав членів суспільства [142]. Відповідно до ЗУ «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» державні соціальні гарантії – це встановлені законами мінімальні розміри оплати праці, доходів громадян, пенсійного забезпечення, соціальної допомоги, встановлені законами пільги, розміри інших видів соціальних виплат, установлені законами та іншими нормативно-правовими актами, які забезпечують рівень життя не нижчий від прожиткового мінімуму [72]. Основні державні соціальні гарантії встановлюються законами з метою забезпечення конституційного права громадян на достатній життєвий рівень. Щодо гарантій соціального й правового захисту військовослужбовців та членів їх сімей, то

«військовослужбовцям надаються визначені законом пільги, гарантії та компенсації, які обумовлені характером їх військової служби.» [19]. Окремо наголосимо й на тому, що військовослужбовці на рівні із звичайними цивільними особами користуються всіма правами і свободами людини та громадянина, гарантіями цих прав і свобод, закріпленими в Конституції України та законах України.

Що стосується власного розуміння соціальних гарантій членів сімей військовослужбовців, то пропонуємо під цим терміном розуміти: «визначені у чинному законодавстві та підкріплені належною фінансовою базою соціально-забезпечувальні показники, які проявляються як відповідні конструкції суб'єктивних прав у сфері соціального забезпечення, кількісні й якісні характеристики соціальних виплат, допомог, пільг, переваг, що розроблені з урахуванням фактичного стану суспільних відносин та відповідно до вимог міжнародних стандартів з метою забезпечення гідного рівня життя членів сімей військовослужбовців.

Виділяючи соціальні гарантії зазначимо, що «суттєвими правовими ознаками та особливостями соціальних гарантій членів сімей військовослужбовців є: 1) нормативно-правовий характер, тобто мають відповідне нормативне закріплення в конкретних актах; 2) реальність впливу, що полягає у важливості реального фінансування закріплених соціальних гарантій; 3) чітка визначеність соціальних гарантій, тобто конкретний розмір соціальних виплат, допомог; 4) тісний взаємзв'язок соціальних гарантій з реальним життям у суспільстві, тобто соціальні гарантії мають конкретне спрямування - забезпечення гідного життя особи у суспільстві і державі; 5) визначення соціальних гарантій покладає на державу обов'язок щодо їх реалізації та неухильного підвищення» [110, с. 346-347].

У науковій літературі прийнято здійснювати певний поділ та класифікацію соціальних гарантій. Відтак в аспекті дослідження розуміння соціальних гарантій членів сімей військовослужбовців варто також

здійснювати їх поділ на окремі види та проводити їх певну класифікацію. Класифікувати такі соціальні гарантії можна за різними ознаками. Як приклад, Бернацька Н. І. при характеристиці соціальних гарантій публічних службовців виділяє гарантії побутові (забезпечують індивідуальні й особисті потреби), матеріальні (виплата надбавок і премій), пенсійні, реабілітаційні та санаторно-курортні, ритуальні (надаються у разі загибелі публічного службовця членам його сім'ї), охоронні [143, с. 152–154].

Відзначимо, що це не виключний перелік тих соціальних гарантій, які передбачені для членів сімей військовослужбовців. Так, члени сім'ї загиблого військовослужбовця ЗСУ, який загинув (помер) під час проходження військової служби користуються такими пільгами: «поліпшення житлових умов у позачерговому порядку, надання земельних ділянок, допомога в будівництві приватних жилих будинків; медична допомога та санаторно-курортне лікування і відпочинок; пільги у сфері здобуття освіти для дітей військовослужбовців та в дошкільних навчальних закладах; пільги у транспортній сфері, а саме щодо безоплатного проїзду окремими видами транспорту; допомога в проведенні похорону й компенсація матеріальних витрат на ритуальні послуги, на спорудження пам'ятників» [144].

Вважаємо, що з метою детального дослідження гарантій, які стосуються членів сімей військовослужбовців, доцільною є їх класифікація. Так, однією із найбільш досліджуваних груп соціальних гарантій варто назвати матеріальне забезпечення членів сімей військовослужбовців. Варто зазначити, що в період відкритого повномасштабного вторгнення росії на територію України питання матеріального забезпечення членів сімей військовослужбовців стало одним чи не найболючішим питанням, оскільки виплати, які здійснюються членам сімей військовослужбовців часто пов'язані саме із загибеллю військовослужбовця, проте є й ті, які стосуються підтримання нормального матеріального забезпечення для військовослужбовців в особливих випадках. До останнього виду матеріального забезпечення пропонуємо віднести надання

військовослужбовцям та членам їх сімей підйомної допомоги. Так, відповідно до Порядку виплати військовослужбовцям Збройних Сил України підйомної допомоги, затвердженого наказом МО України від 05.02.2018 № 45 [96], підйомна допомога та добові виплачуються на членів сім'ї військовослужбовця, які на дату їх приїзду на нове місце служби військовослужбовця зазначені в його особовій справі, а саме: на дружину (чоловіка) незалежно від віку й працездатності, шлюб з якою (яким) зареєстрований до дати прибуття військовослужбовця на нове місце служби або прийому (призову) на військову службу за контрактом (призовом); на дітей військовослужбовця та його дружини (чоловіка), у тому числі усиновлених, які не досягли повноліття (у тому числі непрацездатних незалежно від віку); на непрацездатних батьків або усиновителів військовослужбовця та його дружини (чоловіка).

Одним із найбільш досліджуваних питань матеріального забезпечення членів сімей військовослужбовців усе ж залишається питання грошових виплат у випадку загибелі (смерті) військовослужбовця. Зазначимо, що питання матеріального забезпечення, в тому числі й виплат одноразової грошової допомоги у зв'язку із загибеллю військовослужбовця, постійно корегується, до актів, які регулюють механізм та порядок здійснення такої виплати постійно вносяться певні зміни, удосконалюється сам механізм і регулюються інші важливі питання в указаних правовідносинах. Одними із останніх змін було те, що розмір виплат членам сім'ї військовослужбовця нині визначається не постановою, а саме ЗУ «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей». Так, у разі загибелі (смерті) військовослужбовця члени його сім'ї мають право на одноразову грошову допомогу відповідно ЗУ «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», постанови КМУ «Питання деяких виплат військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу, поліцейським та їх сім'ям під час дії воєнного стану» від 28.02.2022 № 168

[145]. Деталізація цього права вже здійснюється в наведеній вище постанові, де закріплено, що «сім'ям загиблих осіб, зазначених у пунктах 1, 1-2 цієї Постанови, виплачується одноразова грошова допомога в розмірі 15 000 000 грн, яка розподіляється рівними частками на всіх отримувачів, передбачених у ст. 16-1 ЗУ «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей». Втім є певні обмеження, які застосовуються до отримувачів такої допомоги. Зокрема, така допомога не розподіляється на осіб, які хоча й віднесені до отримувачів, проте є громадянами Російської Федерації або Республіки Беларусь та осіб, які постійно проживають на територіях цих країн, осіб, які засуджені за державну зраду, колабораційну діяльність, пособництво державі-агресору». Важливою гарантією, на нашу думку, є здійснення виплати такої допомоги для сімей осіб, які визначені в указаній постанові, «які померли внаслідок поранення (контузії, травми, каліцтва), отриманого в період дії воєнного стану під час захисту Батьківщини, участі у бойових діях або забезпеченні здійснення заходів з національної безпеки й оборони, відсічі й стримування збройної агресії, перебуваючи безпосередньо в районах їх ведення (здійснення), зокрема на тимчасово окупованій Російською Федерацією території України, на території між позиціями сил оборони та позиціями військ держави-агресора, в період здійснення зазначених заходів, не пізніше ніж через один рік після поранення (контузії, травми, каліцтва)» [145].

Соціальними гарантіями у сфері матеріального забезпечення також є надання компенсацій членам сімей загиблих (померлих) військовослужбовців за не використані ними за час проходження військової служби дні щорічних основної та додаткової відпусток. ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення соціального захисту військовослужбовців, поліцейських та деяких інших осіб» від 06.09.2023 № 3379-ІХ було внесено зміни до ЗУ «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» та ст. 10-1 доповнено п. 22, згідно з

яким передбачено виплату членам сімей загиблих (померлих) військовослужбовців грошова компенсація за всі не використані ними за час проходження військової служби дні відпусток. У випадку відсутності таких осіб, така грошова компенсація входить до складу спадщини [146]. Постановою КМУ від 16.01.2024 № 37 затверджено Порядок виплати грошової компенсації за невикористані дні відпусток членам сімей військовослужбовців та поліцейських у разі їх загибелі (смерті), яким закріплено, що «розрахунок грошової компенсації здійснюється за займаною посадою, на які військовослужбовець, поліцейський мав право на день його загибелі (смерті)» [86].

Соціальними гарантіями у сфері матеріального забезпечення варто також назвати право членів сім'ї військовослужбовця, який загинув (помер) на отримання грошової допомоги для оздоровлення та матеріальної допомоги для вирішення соціально-побутових питань. Така допомога виплачується членам його сім'ї, а в разі їх відсутності – спадкоємцям за їх зверненням на підставі наказу командира військової частини про виплату. На офіційній сторінці МО України визначено порядок виплати матеріальної допомоги для вирішення соціально-побутових питань у 2024 році. Зазначено чіткі підстави виплати такої допомоги, серед яких варто виділити й ті, які безпосередньо пов'язані із сім'єю військовослужбовця, а саме виплачується за наявності таких підстав: смерть військовослужбовця та/або його дружини (чоловіка), дітей, батьків; сім'ям військовослужбовців, які захоплені в полон (крім військовослужбовців, які здалися в полон добровільно) чи заручниками, а також інтернованим у нейтральних державах або визнані безвісно відсутніми [147].

Наступною соціальною гарантією, що виражається у здійсненні певної матеріальної допомоги є право на отримання членами сім'ї військовослужбовця грошового забезпечення військовослужбовця. Правовою основою регулювання виплат у випадку загибелі, полону чи зникнення безвісти військовослужбовця є перш за все постанова КМУ № 884 від

30.11.2016 «Про затвердження Порядку виплати грошового забезпечення сім'ям військовослужбовців захоплених у полон або заручниками, а також інтернованих у нейтральних державах або безвісно відсутніх» [148]. Цим Порядком закріплено, що «грошове забезпечення виплачується дружині (чоловіку), а в разі її (його) відсутності – повнолітнім дітям, які проживають разом з нею (ним), або законним представникам (опікунам, піклувальникам) чи усиновлювачам неповнолітніх дітей (інвалідів із дитинства – незалежно від їх віку), а також особам, які перебувають на утриманні військовослужбовців, або батькам військовослужбовців рівними частками, якщо військовослужбовці не перебувають у шлюбі й не мають дітей» [148].

Відзначимо, що припинення членам сімей військовослужбовців виплат грошового забезпечення здійснюється з дня з'ясування в установленому законодавством порядку обставин щодо добровільної здачі його в полон, самовільного залишення військової частини, місця служби або дезертирування, про що оголошується відповідним наказом та інформується про це заявник. При цьому раніше виплачене членам сімей таких військовослужбовців грошове забезпечення з них не утримується. Не менш важливого значення має право на індексацію грошового забезпечення членам сім'ї військовослужбовця.

Досить важливого значення на сьогодні набуває питання можливості розпорядження військовослужбовцем своїми коштами, а саме визначення отримувачів грошової допомоги на випадок його смерті шляхом складення відповідного особистого розпорядження. Так, ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо призначення і виплати одноразової грошової допомоги» від 09.12.2023 № 3515-IX визначено право для військовослужбовців скласти особисте розпорядження на випадок своєї загибелі (смерті) у зв'язку з виконанням ними обов'язків військової служби про виплату одноразової грошової допомоги [149]. Таке розпорядження здійснюється шляхом складання військовослужбовцем у письмовій формі

особистого розпорядження про виплату одноразової грошової допомоги особі (особам) за їх вибором з визначенням розміру частки таких осіб у відсотках. Справжність підпису військовослужбовця, який склав таке особисте розпорядження посвідчується згідно інформаційного листа Комісії з питань аналітично-методичного забезпечення нотаріальної діяльності № 9/2024, засвідчується: керівником органу чи підрозділу цивільного захисту; командиром військової частини; командиром/керівником підрозділу органу (служби, військового формування); керівником органу (закладу, установи) поліції; командиром/керівником підрозділу/керівником органу, в якому така особа служить/працює; нотаріусом [150]. Указаний лист детально роз'яснює право на складання особистого розпорядження, загальних положень та правил виплати одноразової грошової допомоги за відсутності особистого розпорядження, форми особистого розпорядження, зберігання та посвідчення особистого розпорядження, скасування особистого розпорядження тощо.

У контексті дослідження саме правовідносин, які спрямовані на здійснення соціального захисту членів сімей військовослужбовців, наголосимо на певних важливих аспектах такого особистого розпорядження. Варто зазначити, що воно є досить важливим з точки зору визначення тих осіб, які не віднесені до членів сім'ї військовослужбовця, які мають право на отримання такої грошової допомоги, проте відіграють важливу роль у житті військовослужбовця, є особами, близькими та дорогими йому, за якими він при житті піклується тощо. Ситуації в житті бувають досить різні, а тому обмеження кола осіб, на яких поширюється дія норм щодо отримання грошової допомоги у випадку загибелі військовослужбовця є досить неоднозначною та в цілому не зовсім демократичною. Тому ми підтримуємо прийняті зміни щодо можливості здійснення особистого розпорядження про виплату одноразової грошової допомоги іншим особам, за вибором самого військовослужбовця.

Водночас, досліджуючи питання здійснення особистого розпорядження про виплату одноразової грошової допомоги іншим особам, наголосимо, що все ж з метою реалізації ефективного соціального захисту окремих членів сім'ї військовослужбовця закріплено норми щодо обов'язкової частки одноразової грошової допомоги для певних осіб. Так, незалежно від змісту особистого розпорядження право на одноразову грошову допомогу мають право чітко визначені категорії осіб. До таких осіб віднесено: малолітні, неповнолітні, повнолітні непрацездатні діти, непрацездатна вдова (вдівець) та непрацездатні батьки загиблої (померлої) особи у розмірі 50 % частки, яка належала б кожному з них у разі призначення й виплати одноразової грошової допомоги за відсутності особистого розпорядження, що рекомендується нотаріусом роз'яснювати при вчиненні нотаріальної дії. Вважаємо, що це є досить суттєва гарантія, яка, незважаючи на зміст особистого зобов'язання, здійснює захист найбільш незахищених категорій осіб, тих, хто не може самостійно звернутися за захистом своїх прав та свобод (у даному випадку діти) та осіб, які є непрацездатними, а отже досить часто не можуть в повному обсязі здійснити реалізацію свого права на захист. Вказана гарантія є досить схожою із тією, яка на сьогодні передбачена нормами спадкового права та визнається як особливий вид здійснення захисту окремих категорій осіб, які чітко визначені законодавчими чи нормативно-правовими актами. Фактично, наявність осіб, які мають незалежно від змісту особистого розпорядження право на одноразову грошову допомогу є законодавчою гарантією захисту певних категорій осіб з однієї сторони та з іншої – є безумовним правом таких осіб на отримання допомоги, що настає, фактично без згоди тих осіб, які зазначені у особистому розпорядженні та в цілому не залежить від волі тих осіб, які вже згадані в особистому розпорядженні військовослужбовця та вже мають право на отримання частини грошової допомоги.

Таким чином, дослідивши таку соціальну гарантію як право на отримання одноразової грошової допомоги членами сім'ї

військовослужбовця, варто звернути увагу, що вже певним чином здійснюється співвідношення між особистими інтересами й особистими бажаннями особи військовослужбовця та правом тих осіб, яким на рівні закону гарантовано право на отримання такої одноразової грошової допомоги.

До матеріального забезпечення членів сім'ї військовослужбовця також варто віднести й здійснення виплати допомоги на поховання та забезпечення організації похорону військовослужбовця. Особливого значення для членів сім'ї військовослужбовця є вчинення дій щодо організації похорону зі всіма необхідними військовими почестями. Здійснення допомоги в організації похорону передбачає проведення певних важливих заходів з доставлення тіла військовослужбовця до його рідних, що врегульовано наказом МО України від 05.06.2001 № 185, яким затверджено Інструкцію про організацію поховання військовослужбовців, які загинули (померли) під час проходження військової служби [151]. До вказаної Інструкції прийнято додаткові заходи щодо організації поховання військовослужбовців, які загинули (померли) під час проходження військової служби, де закріплено, що здійснення таких заходів покладається на відповідних командирів військових частин. Цією Інструкцією передбачено заходи щодо доставлення тіла загиблого (померлого) військовослужбовця в патолого-анатомічний (судово-медичний) заклад (відділення) до місця проведення експертизи (дослідження) трупа, зберігання тіла, його бальзамування, отримання всіх необхідних дозволів для перевезення та транспортування тіла для належного поховання [152].

Згідно наведеної вище Інструкції члени сім'ї військовослужбовця мають право на отримання офіційного письмового повідомлення про загибель (смерть) військовослужбовця, інформації щодо пільг, призначення пенсії (допомоги) сім'ї загиблого (померлого) військовослужбовця. Згідно вказаної Інструкції для поховання надається відповідний одяг, взуття, інші необхідні для поховання реквізити. Важливим є й те, що «членам сімей загиблих (померлих) військовослужбовців надається право на проїзд за рахунок

Міністерства оборони України до місця поховання і назад, а також на проїзд і перевезення домашніх речей до вибраного сім'єю нового місця проживання протягом шести місяців від дня загибелі (смерті) військовослужбовця» [151].

Допомога на поховання виплачується одному із членів сім'ї військовослужбовця, які загинули (померли) під час проходження військової служби. Зокрема, така допомога надається для проведення поховання та компенсуються матеріальні витрати на ритуальні послуги й спорудження надгробків у розмірі п'яти прожиткових мінімумів у розрахунку на місяць на одну особу, встановлених законом на дату загибелі (смерті) військовослужбовця. Розмір допомоги визначається виходячи з показника прожиткового мінімуму на дату смерті (загибелі).

До соціальних гарантій у сфері матеріального забезпечення членів сімей військовослужбовців пропонуємо віднести й гарантій щодо врегулювання простроченої заборгованості на період дії воєнного стану в Україні. Розділом IV «Прикінцеві та перехідні положення» ЗУ «Про споживче кредитування» від 15.11.2016 № 1734-VIII визначено певні категорії осіб як захищені. Так, закріплено, що до захищених категорій осіб віднесено поряд з іншими категоріями також і членів сімей військовослужбовців, які загинули чи померли, а також членів сімей осіб, які перебувають у полоні, осіб, з якими втрачено зв'язок, осіб, зниклих безвісти. Цим же Законом надано можливість здійснювати реструктуризацію заборгованості за зобов'язаннями укладеними до 24 лютого 2022 року з фінансовими установами (крім кредитних спілок) договорами про споживчий кредит, які підлягають обов'язковій реструктуризації на вимогу споживача або його представника (за законом або за наявності довіреності на вчинення таких дій) у такому порядку та з дотриманням закріплених у вказаному пункті умов [153]. Пунктом 19 закріплено заборону на здійснення заходів з урегулювання простроченої заборгованості колекторській компанії. Така заборона діє протягом усього періоду воєнного стану та протягом 30 днів після його припинення чи

скасування [153]. Реструктуризація заборгованості є однією із форм домовленостей між кредитором та боржником, яка полягає у зміні за їх взаємною згодою умов договору по споживчому кредиту із врахуванням фінансових можливостей та спроможностей боржника. Відкрите протистояння росії по відношенню до України суттєво вплинуло на важливість оновлення підходів до кредитних зобов'язань перед банками для тих осіб, які були призвані на військову службу за призовом під час мобілізації. Необхідно було шукати певний компроміс між обов'язком сплати кредитних зобов'язань та захистом України, а отже важливого значення набуло питання врегулювання простроченої заборгованості на період дії воєнного стану. Таким компромісом стало визначення конкретних осіб, яких було віднесено до так званих «захищених категорій осіб», про які ми говорили вище.

Наступним видом є гарантії у сфері медичній та оздоровлення. Взагалі медичне забезпечення членів сімей військовослужбовців є важливою складовою їх соціально-правового захисту. Медичне забезпечення членів сімей військовослужбовців пропонуємо розуміти як систему заходів медичного характеру, а також матеріального забезпечення (надання ліків, препаратів тощо), виконання яких спрямоване на всебічну реалізацію права членів сімей військовослужбовців на охорону здоров'я, гарантування їх повного фізичного, психічного й соціального благополуччя.

Члени сімей військовослужбовців можуть отримувати медичну допомогу: а) за місцем їх проживання державних або комунальних закладів охорони здоров'я; б) у військово-медичних закладах охорони здоров'я, якщо за місцем проживання членів сімей військовослужбовців державні або комунальні заклади охорони здоров'я відсутні; в) мають право на медичне обслуговування у закладах МО України; г) можливість направлення на лікування за межі України; д) право на санаторно-курортне лікування та відпочинок у санаторіях, будинках відпочинку, пансіонатах і на туристських

базах МО України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань та правоохоронних органів з пільговою оплатою вартості путівок не більше одного разу на рік.

Втім для отримання права на санаторно-курортне лікування визначено певну умову: розмір середньомісячного сукупного доходу сім'ї в розрахунку на одну особу за попередні шість місяців не має перевищувати трьох прожиткових мінімумів. Більш детально це питання врегульовано в постанові КМУ від 27.04.2011 № 446 «Про затвердження Порядку забезпечення санаторно-курортними путівками до санаторно-курортних закладів військовослужбовців, ветеранів війни, ветеранів військової служби, органів внутрішніх справ та деяких інших категорій осіб і членів їх сімей», відповідно до якого 1) путівками з оплатою 25 % їх вартості забезпечуються члени сімей осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною (дружина (чоловік) і діти віком до 18 років); 2) путівками з оплатою 50 % їх вартості забезпечуються члени сімей військовослужбовців, які загинули (померли) або пропали безвісти під час проходження військової служби (крім військовослужбовців строкової служби). До таких членів сімей належать батьки, дружина (чоловік), неповнолітні діти, а також діти-інваліди та інваліди з дитинства (незалежно від їх віку), які отримують пенсію в разі втрати годувальника відповідно до ЗУ «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб»; члени сімей осіб, на яких поширюється дія ЗУ «Про статус ветеранів військової служби, ветеранів органів внутрішніх справ і деяких інших осіб та їх соціальний захист» [154].

Отже, медичне забезпечення військовослужбовців та членів їх сімей має досить важливе значення, оскільки спрямоване не тільки на збереження їх життя та здоров'я, а й на відновлення їх здоров'я у випадку втрати працездатності, підтримання належного рівня фізичної форми, необхідної для виконання покладених на них завдань і функцій. Фактично медичне забезпечення має чітко виражену соціальну функцію, суть якої зводиться до

розуміння людини як найвищої соціальної цінності в державі, а збереження її життя та здоров'я – пріоритетними напрямками розвитку та функціонування держави та її органів. Тому головним завданням держави є здійснення належного рівня забезпечення військовослужбовців та членів їх сімей належною й своєчасною медичною допомогою, їх оздоровленням і наданням відповідної психологічної реабілітації [155, с. 197].

Важливими також є гарантії у сфері здійснення психологічної допомоги. Слід зазначити, що питання надання психологічної допомоги членам сімей військовослужбовців є досить значимим. Погодимось із думкою Кокун О. М. й Пішко І. О., що «жертвами сучасного військового полону стають не тільки безпосередньо особи, які опинились у силу різних причин у полоні, а й їхні родичі. Близькі родичі військовополонених раптово опиняються в ситуації «психологічного розгойдування»: вони метаються від надії до розпачу. Члени сім'ї також травмовані та не завжди можуть підтримати постраждалого, оскільки, по-перше, вони самі потребують підтримки, а, по-друге, близькі люди, зазвичай, надто сильно переймаються травмівною ситуацією й не завжди можуть допомогти іншому» [156, с. 84-85]. Відповідно до норм абз. 7 п. 1 ст. 11 ЗУ «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» члени сімей загиблих (померлих) Захисників і Захисниць України, визначені ЗУ «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», мають право на безоплатну психологічну допомогу [19].

Особливо гостро питання здійснення психологічної допомоги членів сімей військовослужбовців постає після повернення військовослужбовця до мирного життя. І саме в цей період, вважаємо, має бути забезпечено належний рівень надання комплексної соціально-психологічної допомоги. Погодимося із думкою Орловської О. А., яка зазначає про необхідність здійснення так званої допомоги сім'ї з середини для членів сім'ї військовослужбовця, який повернувся до мирного життя та проходить процес реабілітації. Зокрема, вчена зазначає, що «у ході професійної психологічної допомоги члени сім'ї

учасників бойових дій можуть отримати інформацію про особливості психологічного і психічного стану бійця після травматичного досвіду, різноманітні навички, що допоможуть у реадaptaції бійця в сім'ї, так звані «інструменти» для того, як поводитися в різних ситуаціях. Тому професійна допомога (перша стратегія) може розглядатися як первинна ланка допомоги сім'ям, члени якої можуть використовувати здобуту інформацію вже самостійно в повсякденному житті (друга стратегія)» [157, с. 129].

Надання психологічної допомоги здійснюється відповідними спеціально утвореними установами, Центрами соціально-психологічної реабілітації, безкоштовними психологами, особливо тими, які спеціалізуються на наданні психологічної допомоги військовослужбовцям та членам їх родин, як у період проходження служби, так і під час повернення до сім'ї, адаптації до мирного життя. Держава на практиці має гарантувати надання відповідної та своєчасної психологічної допомоги членам сімей військовослужбовців шляхом забезпечення безперешкодного доступу до відповідних центрів надання психологічної допомоги, доступу до психологів тощо. Реалізація цієї гарантії забезпечується створенням мережі відповідних соціальних центрів, забезпеченням роботи психологів та соціальних працівників, які мають працювати в кожному куточку нашої держави та надавати відповідну психологічну допомогу. Має бути забезпечено саме безперешкодний доступ до психологічної допомоги, а отже мережа закладів психологічної допомоги, психологів, психіатрів, сімейних реабілітологів, спеціалістів, які займаються сімейною терапією та інших спеціалістів має бути досить широкою, відкритою й доступною.

У період відкритої агресії росії по відношенню до України з'явилась одна досить важлива гарантія у сфері репродукції. Як зазначає Мусієнко А. В., «активні бойові дії на території нашої держави спричинили погіршення й демографічної ситуації. Скорочення частки чоловічого населення репродуктивного віку особливо гостро ставить питання можливості реалізації

свого права на батьківство й після смерті, відтворення собі подібних [158, с. 448]. Ми повністю підтримуємо наведене думку та вважаємо, що такий вид гарантій у сфері здійснення соціального захисту членів сімей військовослужбовців є досить важливим і суттєвим, і варто віднести саме до гарантій захисту членів сім'ї військовослужбовця, а не тільки відносно самого військовослужбовця. Ці нововведення були прийняті відповідно до ЗУ «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення права військовослужбовців та інших осіб на біологічне батьківство (материнство)» від 22.11.2023 № 3496-IX. Законом було внесено зміни до ст. 11 ЗУ «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» та закріплено право військовослужбовців на охорону здоров'я, медичну допомогу та біологічне батьківство (материнство). Також було закріплено, право на безоплатне отримання медичної послуги, пов'язаної із забезпеченням реалізації їхнього права на біологічне батьківство (материнство), зокрема на здійснення забору, кріоконсервації та зберігання їхніх репродуктивних клітин на випадок втрати репродуктивної» [83], право на безоплатне зберігання репродуктивних клітин для тих осіб, які здійснювали оплату зберігання своїх репродуктивних клітин самостійно. Втім саме ці гарантії на сьогодні є досить не визначеними, резонансними та потребують подальшого наукового дослідження, законодавчого закріплення й нормативно-правового врегулювання.

Такі гарантії у сфері репродукції, а також прийняття відповідного закону, який урегулює дані правовідносини, на думку Чечерського В. І., «фактично покращують правове положення та гарантують право на продовження роду для дуже вузького кола осіб, а саме тих, хто позбавлений можливості на репродукцію, наприклад унаслідок поранення (однак не загинув, у тому числі й через деякий час після отримання поранення). Адже інші особи не потребуватимуть реалізації права на репродукцію через застосування цієї методики» [159, с. 164]. Отже, гарантії у сфері репродукції

передбачають здійснення державою заходів, спрямованих на забезпечення права на біологічне посттравматичне батьківство (материнство), у період дії воєнного або надзвичайного стану чи в особливий період.

Наступними для розгляду та дослідження є соціальні гарантії для членів сімей військовослужбовців у сфері працевлаштування. Так, для членів сімей загиблих військовослужбовців передбачено наступні гарантії: 1) виплата допомоги по тимчасовій непрацездатності в розмірі 100 % незалежно від стажу; 2) додаткова відпустка без збереження заробітної плати строком до двох тижнів на рік; 3) переважне право на залишення на роботі при скороченні та на працевлаштування в разі ліквідації підприємства, установи, організації; 4) першочергове направлення для професійної підготовки, підвищення кваліфікації й перепідготовки з відривом від виробництва та на виплату на період навчання середньої заробітної плати; 5) виплата грошової допомоги в розмірі середньомісячної заробітної плати при розірванні ними трудового договору у зв'язку з переведенням чоловіка (дружини) на службу в іншу місцевість; 6) зарахування періоду проживання разом з чоловіком (дружиною) у місцевостях, де не було можливості працевлаштування за спеціальністю, для призначення пенсії, але не більше 10 років.

Особливого значення мають також гарантії у сфері освіти, навчання, пільги у навчальних та дошкільних закладах. Зокрема, дітям військовослужбовців у першочерговому порядку надаються місця в загальноосвітніх і дошкільних навчальних закладах та дитячих оздоровчих таборах незалежно від форми власності. Що стосується пільг для студентів державних начальних закладів, то варто звернутися до постанови КМУ від 28.12.2016 № 1045, якою затверджено Порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для виплати соціальних стипендій студентам (курсантам) закладів фахової передвищої та вищої освіти. Зокрема, Порядком закріплено право на соціальні стипендії з числа «осіб з інвалідністю внаслідок війни відповідно до Закону України «Про статус ветеранів війни,

гарантії їх соціального захисту» та їх дітей (до закінчення дітьми навчання у такому закладі, але не довше ніж до досягнення ними 23 років); дітей загиблих, померлих (тих, що пропали безвісти) учасників Революції Гідності, учасників бойових дій, осіб з інвалідністю внаслідок війни або Захисників і Захисниць України (до закінчення дітьми навчання у такому закладі, але не довше ніж до досягнення ними 23 років)» [160].

Особливу увагу на сьогодні приділено також наданню довгострокових кредитів на здобуття освіти для певних категорій дітей, до яких віднесено дітей осіб, визнаних учасниками бойових дій, особами з інвалідністю внаслідок війни, постраждалими учасниками Революції Гідності, та особи, які до досягнення 18 років були віднесені до таких дітей, до закінчення навчання у закладі освіти, але не довше ніж до досягнення ними 23 років; дітей загиблих (пропалих безвісти), померлих Захисників і Захисниць України та особи, які до досягнення 18 років були віднесені до таких дітей, до закінчення навчання у закладі освіти за певним освітньо-кваліфікаційним рівнем, освітньо-професійним ступенем, ступенем вищої освіти, але не довше ніж до досягнення ними 23 років. Таке пільгове кредитування здійснюється відповідно до постанови КМУ від 29.08.2018 № 673 «Про затвердження Порядку пільгового кредитування для здобуття професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти» [161].

Іншими гарантіями у сфері освіти можна назвати й безоплатне забезпечення підручниками; безкоштовний доступ до мережі Інтернет, систем баз даних у державних та комунальних закладах освіти; безоплатне проживання в гуртожитку; переведення на вакантні місця державного або регіонального замовлення, якщо особи, що віднесені до пільгових категорій навчаються за іншими джерелами фінансування, в тому числі й незалежно від конкурсного балу.

Ще однієї важливою групою гарантій є гарантії правового супроводу членів сімей військовослужбовців. Так, згідно ст. 17 Конституції України

«держава забезпечує соціальний захист громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей» [29]. Кожна сім'я військовослужбовців ЗСУ має право на свій правовий та соціальний захист, який на сьогодні забезпечується як за місцем проходження військовим служби, так і за місцем проживання членів сім'ї військовослужбовця. У першому випадку, зазвичай, мовиться про правове забезпечення діяльності власне військовослужбовця, проте ці гарантії поширюються й на членів його сім'ї. Так, під правовим забезпеченням діяльності військ (сил) Карпенко М. І. пропонує розуміти систему заходів, які спрямовані на дотримання особовим складом законності і правопорядку, забезпечення та захист прав і законних інтересів Збройних Сил, соціального і правового захисту військовослужбовців, членів їх сімей та працівників Збройних Сил України [162, с. 111].

Зазначене чітко говорить про поширення гарантій у сфері правового захисту та правового забезпечення на членів сім'ї військовослужбовця. До вказаної групи соціальних гарантій варто також віднести надання безкоштовної правової допомоги членам сімей військовослужбовців, що забезпечується бюро з правової допомоги; регіональними центрами з надання безоплатної вторинної правової допомоги; різноманітними громадськими організаціями, які опікуються питаннями соціального та правового захисту військовослужбовців та членів їх сімей; благодійними та іншими організаціями. Правову допомогу членам сімей військовослужбовців можуть надавати й інші державні органи в межах їх компетенції та правовідносинах, які належать до їх відання. Наприклад, у правових питаннях працевлаштування членів сімей військовослужбовців можна отримати правову консультацію в регіональних центрах зайнятості з приводу оформлення певних пільг і компенсацій – у територіальних центрах комплектування та соціальної підтримки, у питаннях оформлення певних допомог для членів сімей військовослужбовців – у територіальних органах

соціального захисту щодо отримання допомоги на поховання та оформлення пенсії по втраті годувальника – у територіальних органах Пенсійного фонду (відділах обслуговування громадян), у питаннях щодо отримання пільг та допомог, які приймаються на рівні певної територіальної громади – у відповідних органах місцевого самоврядування, центрах з надання адміністративних послуг тощо.

Крім того, сьогодні на різноманітних інформаційних платформах здійснюється постійне інформування членів сімей військовослужбовців про їх соціальні права та гарантії, висвітлюються питання матеріального й іншого забезпечення, проводяться відповідні зустрічі юристів у колах членів сімей військовослужбовців, трудових колективах, реалізуються певні просвітницькі проекти Міністерства юстиції України й системи безоплатної правової допомоги, проведення консультацій по телефону щодо отримання пільг та компенсацій тощо.

До окремої групи гарантій членів сімей військовослужбовців варто віднести й гарантії у сфері пенсійного забезпечення для членів сімей військовослужбовців. За загальним правилом пенсію через втрату годувальника отримують особи, які не мають можливості працювати й бути фінансово залежні від померлого годувальника. Це право гарантується положеннями ЗУ «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», зокрема згідно ст. 36 «непрацездатні члени сім'ї особи, зниклої безвісти, які були на її утриманні, незалежно від тривалості страхового стажу годувальника, мають право на пенсію у зв'язку з втратою годувальника» [74].

Право на оформлення пенсії у зв'язку із втратою годувальника також виникає у родичів особи, яка зникла безвісти. Це право можна реалізувати вже через місяць після зникнення особи-військовослужбовця безвісти та внесення відповідних відомостей про його зникнення до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Пенсія у разі втрати годувальника може бути призначена: 1) дітям до 18 років; 2) дітям від 18 до 23 років, які навчаються за денною формою

навчання, до його закінчення; 3) дітям-сиротам – до 23 років незалежно від факту навчання; 4) чоловіку або дружині, батькам такої особи, якщо вони є особами з інвалідністю або досягли пенсійного віку; 5) чоловіку або дружині, а в разі їх відсутності – одному із батьків, брату або сестрі, дідусеві чи бабусі годувальника незалежно від віку та працездатності, якщо вони не працюють і доглядають за дитиною годувальника до досягнення нею 8 років; 6) батькам і чоловіку або дружині особи, зниклої безвісти, які не були на її утриманні. Такі особи мають право на пенсію у зв'язку з втратою годувальника, якщо внаслідок такого зникнення вони втратили джерело засобів до існування.

Наступні важливі положення у сфері соціального захисту та соціальних гарантій членів сімей військовослужбовців закріплено ЗУ «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», зокрема:

1) сім'ї військовослужбовців, які пропали безвісти в період бойових дій, прирівнюються до сімей загиблих на фронті;

2) встановлення значної відсоткової частини від грошового забезпечення (заробітної плати) загиблого (померлого) годувальника на кожного непрацездатного члена сім'ї, що може встановлюватися в розмірі 70 % членам сімей військовослужбовців, осіб, звільнених з військової служби, інших осіб, які мають право на пенсію за цим Законом, які загинули (померли) внаслідок поранення, контузії або каліцтва, одержаних при захисті Батьківщини, ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи або виконанні інших обов'язків військової служби; у розмірі 50 % грошового забезпечення (заробітної плати) загиблого (померлого) годувальника на кожного непрацездатного члена сім'ї, якщо право на пенсію мають два і більше непрацездатних членів сім'ї (крім батьків, дружини (чоловіка); у розмірі 30 % сім'ям військовослужбовців, осіб, які мають право на пенсію за цим Законом, які померли внаслідок каліцтва, одержаного в результаті нещасного випадку, не пов'язаного з виконанням обов'язків військової служби (службових

обов'язків), або внаслідок захворювання, пов'язаного з проходженням служби;

3) встановлення мінімального розміру пенсії в разі втрати годувальника з розрахунку на кожного непрацездатного члена сім'ї. Так, незалежно від причини смерті годувальника мінімальний (2 прожиткові мінімуми для непрацездатних осіб) та максимальний (10 прожиткових мінімумів для непрацездатних осіб) розміри пенсії в разі втрати годувальника застосовуються до кожного непрацездатного члена сім'ї окремо;

4) право на призначення пенсії в разі втрати годувальника має кожен член сім'ї годувальника;

5) право на отримання пенсії у разі втрати годувальника протягом усього періоду непрацездатності особи, а для членів сім'ї, які досягли пенсійного віку – довічно;

6) право на перерахунок пенсії, якщо один із членів сім'ї або сім'я в цілому втратять право на пенсію;

7) право на підвищення пенсій у разі втрати годувальника. Так, згідно ст. 77 ЗУ «Про пенсійне забезпечення» призначені пенсії підвищуються батькам та дружині, якщо вона не взяла повторний шлюб, військовослужбовців, які загинули на фронті, при виконанні інтернаціонального обов'язку або інших обов'язків військової служби, – на 50 % мінімальної пенсії за віком [81];

8) право на призначення дострокової пенсії для матері та дружини військовослужбовців, які загинули (померли) в період проходження військової служби (виконання службових обов'язків) після досягнення – 50 років, за наявності страхового стажу не менше 20 років. А при досягненні 55 років батькам та дружині (чоловіку) пенсія по втраті годувальника за загиблого військовослужбовця призначається незалежно від тривалості страхового стажу.

Наступна група гарантій, на які слід звернути увагу є гарантії у сфері житлового забезпечення. Так, ст. 47 Конституції України передбачено, що «кожен має право на житло. Громадянам, які потребують соціального захисту, житло надається державою та органами місцевого самоврядування безоплатно або за доступну для них плату відповідно до закону» [29]. Разом з тим ст. 12 ЗУ «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» деталізує коло осіб та правовідносини у сфері житлового забезпечення військовослужбовців. Так, ч. 1 вказаної статті закріплено, що «державою забезпечує військовослужбовців жилими приміщеннями або за їх бажанням грошовою компенсацією за належне їм для отримання жиле приміщення» [19].

Проте, незважаючи на законодавче закріплення права військовослужбовців та членів їх сімей на житлове забезпечення, ця категорія гарантій, на нашу думку, є чи найпроблемнішою та такою, що потребує більш детального регламентування й реалізації. Регулювання цих гарантій здійснюється рядом важливих нормативно-правових актів різної юридичної сили. Так, постанова КМУ від 06.07.2011 № 715 «Деякі питання будівництва житла для військовослужбовців та членів їх сімей на земельних ділянках, що належать до земель оборони» визначає процедуру організації будівництва житла для військовослужбовців та членів їх сімей на земельних ділянках, що належать до земель оборони [87]. Порядок визначення розміру й надання військовослужбовцям та членам їх сімей грошової компенсації за належне їм для отримання жиле приміщення, затверджений постановою КМУ від 02.09.2015 № 728 «Деякі питання забезпечення житлом військовослужбовців та інших громадян» [163], який поширюється на членів сімей військовослужбовців, членів сімей військовослужбовців, які загинули (померли) або пропали безвісти під час проходження військової служби; членів сімей померлих осіб, звільнених з військової служби в запас або у відставку за віком, станом здоров'я та у зв'язку зі скороченням штатів або проведенням інших організаційних заходів, закріплює право на отримання

компенсації для військовослужбовців та членів їх сімей, які відповідно до законодавства потребують поліпшення житлових умов, якщо ними не було використано право на безоплатну приватизацію житла; право на отримання компенсації для військовослужбовців та членів їх сімей, які вже отримували житло.

Реалізація житлової політики для членів сімей військовослужбовців забезпечується й відповідними місцевими органами влади на рівні територіальних громад. Так, постановою КМУ від 24.03.2023 № 265 «Деякі питання забезпечення житлом деяких категорій осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України, а також членів їх сімей» затверджено порядок та умови надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на виплату грошової компенсації за належні для отримання жилі приміщення для деяких категорій осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України, а також членів їх сімей. Зазначено, що структурні підрозділи з питань соціального захисту населення обласних та Київської міської державних адміністрацій (військових адміністрацій) подають Міністерству у справах ветеранів інформацію про «потребу в наданні грошової компенсації за належні для отримання жилі приміщення станом на 1 березня 2023 року щодо членів сімей осіб, які загинули (пропали безвісти), померли, та осіб з інвалідністю – до 25 березня 2023 року; станом на 1 червня 2023 року щодо членів сімей осіб, які загинули (пропали безвісти), померли» [89]. На зазначені у Постанові потреби здійснюється виділення певних бюджетних призначень за відповідною бюджетною програмою.

Постановою КМУ від 21.02.2017 № 119 «Питання забезпечення житлом деяких категорій осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України, а також членів їх сімей» закріплено право на здійснення перерахунку за заявою отримувача такої грошової компенсації у тому випадку, коли така грошова компенсація за належні для отримання жилі

приміщення призначена, але не виплачена чи виплачена не в повному обсязі на момент набрання чинності цією постановою [164].

Наказом МО України від 31.07.2018 № 380 «Про затвердження Інструкції з організації забезпечення військовослужбовців Збройних Сил України та членів їх сімей жилими приміщеннями» визначено зміст і методику забезпечення жилими приміщеннями військовослужбовців ЗСУ, що перебувають на обліку осіб, які потребують поліпшення житлових умов. [97]. Інструкцією також передбачено право участі у вирішенні питань, які стосуються їх житлового забезпечення, зокрема у п. 2 розд. II «Організація роботи житлових комісій військових частин» закріплено, що до складу членів житлової комісії відкритим голосуванням можуть бути включені військовослужбовці, звільнені в запас (члени їх сімей), що стоять на квартирному обліку в військовій частині, у разі їх наявності але не більше 30 % загального складу житлової комісії військової частини [97].

Забезпечення військовослужбовців та членів їх сімей житловими приміщеннями від МО України здійснюється за рахунок: 1) новозбудованого, вивільненого або придбаного житла; 2) надання грошової компенсації за належне для отримання жиле приміщення (за згодою військовослужбовця); 3) переобладнання нежилых приміщень фонду Міноборони у жилі (крім приміщень, розташованих на територіях, які використовуються за призначенням військовими частинами).

Іншими важливими соціальними гарантіям у сфері житлового забезпечення варто назвати наступні:

1) у разі потреби поліпшення житлових умов сім'ям військовослужбовців, які загинули (померли) або пропали безвісти забезпечується надання житлових приміщень у позачерговому порядку;

2) надання 50-відсоткової знижки плати за користування житлом та плати за комунальні послуги у жилих будинках усіх форм власності в межах установлених норм;

3) право для родичів зниклих безвісти на безоплатне одержання в приватну власність жилого приміщення, яке вони займають у будинках державного житлового фонду тощо.

Особливо актуальним є й визначення конкретних гарантій для членів сімей військовослужбовців в інформаційній сфері. Так, ЗУ «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин» від 12.07.2018 № 2505-VIII чітко закріплено право на отримання інформації про своїх близьких осіб, які зникли безвісти за особливих обставин, у тому числі й від Уповноваженого з питань осіб, зниклих безвісти за особливих обставин. Зокрема, п. 12 ст. 11 передбачено, що «вжиття заходів для забезпечення надання близьким родичам та/або членам сім'ї осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, необхідної інформації щодо звіту про ідентифікацію або результати розслідування зникнення особи» [54]. Згідно Закону право на отримання інформації про зниклих безвісти військовослужбовців мають особи, які віднесені до близьких родичів та членів сім'ї зниклої безвісти особи. До цієї категорії осіб віднесено: чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням, а також особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права й обов'язки, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі. З наведеного слідує, що члени сімей військовослужбовця, який зник безвісти мають право на отримання офіційного сповіщення про зникнення безвісти свого родича.

У контексті розгляду гарантій соціального захисту членів сімей військовослужбовців також варто назвати й інші важливі гарантії, які в цілому досить складно віднести до досліджених нами вище категорій гарантій. До них, зокрема, ми можемо віднести ті гарантії, які тим чи іншим чином впливають на членів сім'ї військовослужбовця та зачіпають їх інтереси, сприяють їх захисту тощо. Це, наприклад, стосується надання додаткових

відпусток для військовослужбовців, які пов'язані із сімейними проблемами чи сімейними обов'язками, які тим чи іншим чином усе ж стосуються посилення соціального захисту таких категорій осіб. Як приклад, наведемо ті види відпусток, які передбачені для військовослужбовців у ст. 10-1, які надаються військовослужбовцю за сімейними обставинами, а саме: «1) у випадку тяжкого стану здоров'я або смерті рідних по крові або по шлюбу: а) дружини (чоловіка), батька (матері), вітчима (мачухи), сина (дочки), пасинка (падчерки), рідного брата (рідної сестри) військовослужбовця, батька (матері) подружжя або особи, на вихованні якої перебував військовослужбовець, – тривалістю до 7 календарних днів без урахування часу, необхідного для проїзду до місця проведення відпустки та назад; б) інших рідних – тривалістю до 3 календарних днів без урахування часу, необхідного для проїзду до місця проведення відпустки та назад; 2) пожежі або іншого стихійного лиха, яке спіткало сім'ю військовослужбовця; 3) в інших виняткових випадках, коли присутність військовослужбовця в сім'ї необхідна, за рішенням командира (начальника) військової частини» [19]. Крім того, важливо соціальною гарантією є й законодавче закріплення надання дружині (чоловіку) військовослужбовця щорічної основної відпустки за її бажанням у зручний для неї (нього) час одночасно із щорічною основною відпусткою військовослужбовця. Це право закріплено також у п. 13 ст. 10-1 Закону [19].

Однією із важливих соціальних гарантій також варто назвати вчинення дій щодо безоплатної здачі ДНК тестів для визначення родинних відносин між особою, яка його здала та зниклим безвісти військовослужбовцем. Здачу таких ДНК тестів на сьогодні передбачено й за межами нашої держави.

Підсумовуючи можемо зазначити, що сьогодні соціальний захист членів сімей військовослужбовців в умовах збройної агресії російської федерації проти України набуває особливої уваги. Це пов'язано із тим, що забезпечення посиленого соціального захисту членів сім'ї військовослужбовця сприяє виконанню військовослужбовцями обов'язку щодо захисту України, її

суверенітету, незалежності та територіальної цілісності. На сьогодні Україна все активніше рухається в напрямку розвитку та вдосконалення соціальних гарантій членів сімей військовослужбовців, посилення їх соціального захисту та соціального забезпечення. Рівень соціальних гарантій указаної категорії осіб постійно вдосконалюється у відповідності до розвитку тих суспільних відносин, які розвиваються в суспільстві, що сприяє посиленню соціального захисту із урахуванням соціально-економічної ситуації в державі. Проте під час реалізації вказаної політики варто пам'ятати про те, що важливою є не кількість закріплених соціальних гарантій, а якість їх реалізації та впровадження в суспільне життя, з тим, щоб кожна визначена соціальна гарантія була ефективною та дієвою, такою, яка б сприяла реальному захисту, реальному дотриманню інтересів членів сімей військовослужбовців, була ефективною та забезпечувала гідний рівень життя членів сімей військовослужбовців. Відтак наукові пошуки в указаному напрямку не варто припиняти, а соціальні гарантії необхідно продовжувати досліджувати та формувати ефективні механізми їх упровадження в суспільне та державне життя.

Висновки до розділу 2

На підставі міркувань, висвітлених у другому розділі цієї роботи, ми дійшли нижченаведених висновків.

1. Під умовами соціального захисту членів сімей військовослужбовців запропоновано розуміти всі ті чинники, які впливають на своєчасність і повноту здійснення реального соціального захисту членів сімей військовослужбовців, а також ті чинники, які мають бути визначені та враховані при здійсненні державної політики у сфері реалізації соціального захисту членів сімей військовослужбовців, та які реально впливають на

формування державної політики у сфері такого захисту, а також без яких неможливо забезпечити реальний соціальний захист членів сім'ї військовослужбовця.

2. Виділено основні підстави здійснення соціального захисту членів сімей військовослужбовців, а саме: 1) встановлення факту родинних відносин із військовослужбовцем чи перебування конкретних осіб на його утриманні; 2) наявність певних юридичних фактів, тобто певної дії чи події, яка трапилась із самим військовослужбовцем (вступ на військову службу, отримання травми, смерть, полон тощо). Такими юридичними фактами названо: а) факт смерті військовослужбовця; б) обставини смерті військовослужбовця; в) медико-біологічні факти, які зазвичай пов'язують із настанням певної травми чи інвалідності в особи, яка є військовослужбовцем; г) факт зникнення безвісти військовослужбовця; д) втрата годувальника; 3) наявність причинного зв'язку між настанням соціального захисту члена сім'ї військовослужбовця із особою військовослужбовця; 4) отримання членами сім'ї військовослужбовця певного статусу, наприклад, статусу члену родини загиблих військовослужбовців та відповідного посвідчення; 5) дотримання відповідних процесуальних строків отримання певного соціального захисту; 6) умови отримання соціального захисту членів сімей військовослужбовців чітко регламентуються законодавством України та передбачають відповідну процедуру, в тому числі й конкретні активні дії самих членів сімей військовослужбовців для отримання ними певного соціального захисту; 7) поширення соціального захисту на всіх осіб, які згідно із законодавством віднесено до членів сім'ї військовослужбовця; 8) чіткі законодавчі умови, які виключають можливість отримання членами сім'ї військовослужбовця певного соціального захисту.

3. Під поняттям соціальних гарантій членів сімей військовослужбовців запропоновано розуміти визначені в чинному законодавстві та підкріплені належною фінансовою базою соціально-забезпечувальні показники, які проявляються як відповідні конструкції суб'єктивних прав у сфері соціального

забезпечення, кількісні й якісні характеристики соціальних виплат, допомог, пільг, переваг, що розроблені з урахуванням фактичного стану суспільних відносин та відповідно до вимог міжнародних стандартів з метою забезпечення гідного рівня життя членів сімей військовослужбовців.

4. Основними соціальними гарантіями, які поширюються на членів сім'ї військовослужбовця названо: 1) гарантії в матеріальному забезпеченні членів сімей військовослужбовців, що включає в себе надання військовослужбовцям та членам їх сім'ї підйомної допомоги, одноразової грошової допомоги у зв'язку із загибеллю військовослужбовця, тощо; 2) гарантії у медичній сфері та у сфері оздоровлення; 3) гарантії у сфері здійснення психологічної допомоги; 4) гарантії у сфері репродукції; 5) гарантії для членів сімей військовослужбовців у сфері працевлаштування; 6) гарантії у сфері освіти, навчання, пільги у навчальних та дошкільних закладах; 7) гарантії правового супроводу членів сімей військовослужбовців; 8) гарантії у сфері пенсійного забезпечення; 9) гарантії у сфері житлового забезпечення; 10) гарантії членів сім'ї військовослужбовця в інформаційній сфері; 11) інші важливі гарантії, які не віднесені до наведених вище груп, серед яких: надання відпусток, які передбачені для військовослужбовців; безоплатна здача ДНК тестів для визначення родинних відносин між особою, яка його здала та зниклим безвісти військовослужбовцем тощо.

РОЗДІЛ 3

ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ЧЛЕНІВ СІМЕЙ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

3.1. Правове регулювання соціального захисту членів сімей військовослужбовців у зарубіжних державах

Актуальність соціального захисту членів сімей військовослужбовців обумовлює необхідність поглибленого вивчення такої системи соціального захисту не тільки у відповідності до можливостей та спроможностей національного законодавства, а й необхідність звернення до зарубіжного досвіду закріплення та функціонування системи соціального захисту такої категорії осіб у інших державах, де цьому питанню приділено не меншої уваги. Це є необхідним для подальшого формування національного законодавства в указаній сфері, поглиблення соціальних гарантій і соціального захисту членів сімей військовослужбовців в Україні, формування нового підходу соціального захисту до тих осіб, які залишилися самі через різні обставини: мобілізацію, воєнні дії, смерть військовослужбовця тощо.

На сьогодні ми можемо констатувати той факт, що досвід країн із високим рівнем військової підготовки та військової служби говорить про те, що соціальний захист та соціальна підтримка самих військовослужбовців є однією із тих не багатьох ланок роботи, яку варто проводити стосовно військовослужбовців. Досвід зарубіжних країн свідчить про те, що важливим напрямком соціального захисту військовослужбовців є саме піклування про їх рідних і близьких у той час, поки військовослужбовці виконують покладені на них функції щодо захисту суверенітету та територіальної цілісності своєї держави, боронять її від ворога, забезпечують життя та стабільність у країні.

Варто наголосити на тому, що в зарубіжних країнах соціальний захист членів сімей військовослужбовців здійснюється майже на рівні із соціальним захистом самих військовослужбовців, оскільки такий захист вважається

прерогативою роботи у військових формуваннях, є одним із ключових напрямків соціальної стабільності самих військовослужбовців. І цей процес не має бути здійснений виключно на папері в конкретних нормах та актах, він має бути забезпечений реальним та ефективним механізмом втілення таких норм у суспільне й державне життя, реальним механізмом злагодженої роботи відповідних органів влади, органів місцевого самоврядування та кожним членом нашого суспільства.

Кожного дня, кожної хвилини варто пам'ятати про те, як тяжко нам дається оборона держави, як тяжко виборюється справедливість та життя в мирній, незалежній Україні, суверенній державі із високим рівнем соціальної демократії та незалежності. Тому в державі, яка, незважаючи на ряд досить тяжких перепон, продовжує рухатися вперед, має бути сформований реальний соціальний захист не тільки тих, хто боронить нашу державу, а й тих, хто залишається в тилу, відправивши на фронт своїх рідних і близьких. Це є досить важливим саме для держави, яка має розуміти значущість такого соціального захисту членів сімей військовослужбовців, оскільки такий захист, як ми вже неодноразово наголошували, є певною рушійною силою для самих військовослужбовців, які мають бути впевненими в тому, що їх сім'я, яку вони залишили з незалежних від них обставин, буде соціально та матеріального захищеною й забезпеченою. Відтак питання соціального захисту членів сімей військовослужбовців має досліджуватися комплексно, систематично та на принципі постійного вдосконалення.

Одним із напрямків можливого вдосконалення соціального захисту членів сімей військовослужбовців є й вивчення зарубіжного досвіду в указаній сфері та пошук напрямків не простого копіювання такого досвіду, а саме створення системи реального й ефективного механізму впровадження окремих соціальних гарантій та соціального захисту в національне законодавство та практичну їх реалізацію, враховуючи соціально-економічне становище нашої держави. Оскільки звичайне копіювання досвіду зарубіжних країн не буде

ефективним в Україні, враховуючи ряд важливих чинників економічного, соціального й оборонного характеру. Як зазначають Пінчук Р. С. і Письменна О. П., «наразі є неприпустимим сліпе копіювання досвіду без урахування особливостей (територіальних, економічних, культурних, ментальних тощо) української армії й українського суспільства загалом» [66, с. 88]. Ми повністю солідарні з наведеною позицією вчених. Лише зазначимо, що ситуація в нашій державі є особливою, оскільки сьогодні на її території в активній фазі проходять бойові дії, які суттєво впливають на економічну та соціальну політику України, а тому й питання фінансування соціальних гарантій у нашій державі є одним із ключових напрямків роботи держави. Виключно зважений підхід до розуміння проблем та особливостей військовослужбовців в Україні, що побудований на численних наукових позиціях вчених, аналізі економічної та соціальної спроможності держави, ефективності її органів щодо впровадження певної політики у життя суспільства і держави може синтезуватися із тим зарубіжним досвідом, який на сьогодні існує у тих державах, де питання соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей вирішено на високому рівні. Тобто, ми наголошуємо на тому, що досвід зарубіжних країн буде ефективним тільки в тому випадку, коли буде реально враховано соціально-економічну ситуацію в Україні, а також військово-політичну обстановку в нашій державі. Важливо зазначити, що у більшості зарубіжних країн питання соціального захисту членів сімей військовослужбовців вирішується саме в мирний час, а не в період бойових дій. Тому, вважаємо, що цю обставину варто враховувати, оскільки це впливає на повноту, динамічність і своєчасність здійснення соціального захисту членів сімей військовослужбовців, не типовістю його здійснення порівняно із мирним часом. Крім того, вважаємо, що в період бойових дій потреби військових збільшуються, а отже й збільшується фінансування їх потреб, що, в свою чергу, порушує нормальну життєдіяльність фінансової системи країни,

здійснюється переогляд цінностей та розуміння важливостей та необхідності тих чи інших дій у державі.

Відтак дослідження зарубіжного досвіду є досить важливим, проте варто враховувати ту реальну ситуацію суспільних і державних справ, яка наразі має місце в Україні й тільки на підставі детального аналізу досвіду інших країн у сфері соціального захисту членів сімей військовослужбовців, можна вести мову про впровадження тих чи інших аспектів захисту в національну систему.

Досліджуючи питання здійснення соціального захисту членів сімей військовослужбовців у зарубіжних країнах, варто звернути увагу на одну важливу деталь як комплексність. Погодимося із думкою Мазуренка Л. І., що «у розвинених країнах світу соціальні гарантії військовослужбовців та членів їх сімей забезпечуються шляхом комплексної взаємодії в різних сферах, що забезпечують цим громадянам гідні умови життєдіяльності й якісного виконання їх обов'язків.» [165, с. 227]. Дійсно, комплексність є важливим елементом створення належного рівня соціального захисту членів сімей військовослужбовців, проте передумовою такого підходу до вирішення тих чи інших соціальних проблем є забезпечення комплексного підходу до розуміння самих проблем, які виникають в аспекті соціального захисту членів сімей військовослужбовців, не тільки теоретичних, а й практичних. Комплексність передбачає певну спільність дій у вирішенні тієї чи іншої проблеми, об'єднання органів державної влади у питаннях реалізації соціальної політики щодо військовослужбовців та членів їх сімей, спільне не тільки вирішення тієї чи іншої проблеми, а й її переосмислення, виявлення причин її виникнення тощо. Розуміючи конкретну проблему, можна створити реальні умови для її вирішення, зменшення, усунення тощо. Більш детально про проблеми соціального захисту членів сімей військовослужбовців, які мають місце в Україні ми будемо вести мову в наступному підрозділі дисертації, а зараз лише наголосимо на тому, що проблема соціального захисту членів сімей військовослужбовців має вирішуватися виключно за допомогою комплексних

дій усіх без виключення органів державної влади, органів місцевого самоврядування, самоврядних та інших неурядових організацій, благодійних фондів, бізнесу, членів суспільства загалом.

Варто зазначити, що рух України до міжнародних спільнот підштовхує й до необхідності врахування тих норм і стандартів, які ними визнані, вчинення активних дій до їх упровадження в національне законодавство. Одним із напрямків є вступ до НАТО, що, у свою чергу, зумовлює необхідність здійснювати відповідні заходи із наближення національного законодавства про військову службу та про правовий статус військовослужбовців до відповідних стандартів держав-членів Північноатлантичного альянсу. І одним із таких напрямків варто назвати не тільки соціальний захист військовослужбовців, а саме соціальний захист членів їх сімей, оскільки, як ми вже неодноразово наголошували, це важливий елемент належного рівня функціонування військової служби в цілому, соціального захисту кожного окремого військовослужбовця. Тому в сучасних умовах питання наближення соціального захисту членів сімей військовослужбовців до стандартів такого захисту в державах-учасниках НАТО є досить важливим та актуальним, а зміни законодавства в указаній сфері є одним із подальших кроків для закріплення остаточного наміру України до вступу у Північноатлантичний альянс.

Досліджуючи досвід соціального забезпечення в країнах НАТО зазначимо, що воно здійснюється за наступними напрямками: прямі виплати (забезпечення грошове, квартирне, видача продовольчих товарів), виплати компенсації (це так звані непередбачувані витрати: необхідність зміни місця роботи, високі тарифи на проживання в певних регіонах тощо), пільги для військовослужбовців, для членів сімей військовослужбовців. Тобто у країнах НАТО прямі виплати здійснюються в грошовій і продовольчій формах.

Спеціальні виплати із заохочувального фонду передбачені для окремих категорій військовослужбовців, які працюють в екстремальних або особливих

умовах, основним призначенням яких є заохочення до роботи в складних умовах [166, с. 72]. Про подібні форми соціального забезпечення в своїх наукових працях зазначав і Островерх А. М., зауважуючи, що «в системі соціального захисту військовослужбовців багатьох країн можна виділити кілька базових елементів: – прямі регулярні виплати; – спеціальні та нагородні виплати; – компенсаційні допомоги та доплати; – пільги щодо лінії соціального забезпечення; – інші пільги; – права на пенсію, грошову компенсацію в разі втрати годувальників; – працевлаштування військовослужбовців та членів їх сімей та ін. Фінансовою основою соціального захисту та соціальної адаптації, звільнених у запас військовослужбовців іноземних держав, є військовий бюджет» [167, с. 352].

Також про необхідність дослідження соціального захисту членів сімей військовослужбовців на основі досвіду країн членів НАТО (США, Великобританії, Франції) зазначають і Андрейчук С. К., Морущко О. О. й Гасяк М. С. Так, «у США діє найефективніша система соціальної допомоги, що складається із пільг, гарантій та привілеїв військовослужбовцям і членам їхніх сімей, а також особам, звільнених з військової служби, оскільки цей чинник безпосередньо впливає на бажання американців служити в національних Збройних Силах і сприяє збереженню в них висококваліфікованих фахівців» [22, с. 77]. Ураховуючи те, що соціальний захист членів сімей військовослужбовців є складовою соціального захисту самих військовослужбовців, то з упевненістю можемо говорити про те, що й рівень соціального захисту членів сімей військовослужбовців є досить високим у країнах НАТО. Фактично, у США варто говорити про те, що система соціального захисту військовослужбовці має симулюючу роль, оскільки та система гарантій та пільг, яка існує в цій країні є досить високою та значною, що, в свою чергу, стимулює осіб до несення військової служби на тих зсадах та принципах, які визначені державою, сумлінно, добросовісно та належно. Можна вважати, що кожний військовослужбовець дорожить тим

званням, яке носить, розуміє всю сутність, роль та значення свого призначення як військовослужбовця та в цілому гідно несе звання військовослужбовця. І цьому, на нашу думку, сприяють саме ті соціальні гарантії, які надаються військовослужбовцю та які, фактично, забезпечують його нормальний рівень життя та життя його родини.

Основними аспектами соціальної роботи та соціального захисту членів сімей військовослужбовців у зарубіжних країнах, на яких ми зупинимося більш детально є наступні.

1. Чітка нормативно-правова база в питаннях захисту членів сімей військовослужбовців. Тобто соціальні напрямки роботи із сім'єю військового детально регламентуються нормами законів чи підзаконних нормативно-правових актів, які є досить потужним регулятором суспільних відносин у вказаній сфері. І законодавче закріплення такого соціального захисту варто розглядати у двох основних аспектах: соціальний захист членів сімей військовослужбовців здійснюється без виділення їх в окрему категорію осіб, які підлягають соціальному захисту та соціальний захист членів сімей військовослужбовців як окремої правової категорії, що потребує соціального захисту. Розглянемо їх більш детально.

Більшість зарубіжних країн дотримуються принципу, що соціальний захист членів сімей військовослужбовців здійснюється поряд із соціальним захистом самих військовослужбовців, а тому і в Україні такий соціальний захист не виділяється як окремий напрямок законодавчого чи нормативно-правового регулювання. Тобто мається на увазі, що норми законів, які закріплюють соціальний захист військовослужбовців охоплюють і норми соціального захисту членів їх сімей. Приміром, основним законом, який визначає та закріплює права ветеранів та їх родин у Хорватії, є «Закон про хорватських ветеранів Вітчизняної війни та членів їх сімей» чинний з 31 липня 2021 року [168], в якому чітко регламентується поняття «член сім'ї ветерана», зокрема ними вважаються член подружжя та діти, а також партнер у

фактичних шлюбних відносинах, який до смерті, полону або до зникнення безвісти проживав з хорватським ветераном Вітчизняної війни в спільному домогосподарстві щонайменше три роки або менше, в разі якщо у фактичних шлюбних відносинах народилася спільна дитина (члени вузького кола сім'ї), а також батьки (члени ширшого кола сім'ї). Крім того, на відміну від українського законодавця поняття «один із батьків» є досить розширеним та включає в себе біологічного батька/матір, усиновлювача, вітчима та мачуху. Цим же Законом закріплено, що вітчим або мачуха хорватського ветерана Вітчизняної війни користуються правами, передбаченими цим Законом для батьків: а) якщо немає живого батька або матері хорватського ветерана Вітчизняної війни або вони позбавлені батьківських прав та б) якщо вони утримували хорватського ветерана Вітчизняної війни або їх утримував хорватський ветеран Вітчизняної війни щонайменше п'ять років перед тим, як смертельно постраждав, потрапив у полон або зник (ст. 17) [168].

У Сербії правове регулювання соціального захисту членів сімей військовослужбовців також здійснюється в профільному відносно військовослужбовців Законі «Про права учасників бойових дій, військових з інвалідністю внаслідок війни чи цивільних з інвалідністю внаслідок війни та членів їх сімей» від 23.12.2011 № 134/11 [169].

У Польщі провідним нормативно-правовим актом є Закон «Про забезпечення військових і воєнних інвалідів та членів їх родин», яким регулюються суспільні відносини щодо нарахування пільг, визначення розміру та порядку отримання соціальної допомоги, пільг для військовослужбовців, які отримали інвалідність під час військової служби, та членам родин осіб з інвалідністю та військовослужбовців, які загинули чи пропали безвісти під час виконання військових завдань [170, с. 19].

У США соціальному захисту членів родини військовослужбовців також приділяється значна увага, він забезпечується на досить високому рівні. І це незважаючи на те, що регулювання такого соціального захисту та закріплення

соціальних пільг і гарантій не деталізуються окремими законами. Відтак, характеризуючи нормативно-правове регулювання соціального захисту військовослужбовців зазначимо, що «військові закони, прийняті Конгресом, містять лише загальні положення з питань військового будівництва, які потім деталізуються актами Президента й органів військового управління. Президент видає настанови, положення, виконавчі накази, директиви, які мають таку ж обов'язкову силу, як акти Конгресу. Крім цього, найбільш детально соціально-правовий статус військовослужбовців збройних Сил США регулюється статутами, настановами, положеннями та іншими нормативно-правовими актами. Весь комплекс вищевказаних актів, поряд із загальними засадами і принципами, визначає соціально-правове становище особового складу збройних сил США» [171, с. 7]. В цілому така ж позиція стосується й соціального захисту та соціального забезпечення членів сімей військовослужбовців, тобто конкретних законів та норм щодо захисту даних осіб окремо не має.

Варто зазначити, що в тих країнах, де питання збройного конфлікту стоїть досить гостро, а воєнні дії періодично поновлюються, питання соціального захисту членів сімей військовослужбовців стоїть досить гостро та забезпечується на рівні окремо прийнятих законів. Так, наприклад, в Ізраїлі було прийнято Закон «Про сім'ї солдатів, які загинули під час служби (компенсації та реабілітація)» [172], згідно якого пільги та допомога надається наступним категоріям осіб: для братів/сестер загиблого, вдови/вдівця загиблого, дітей загиблого та батьків загиблого. Найбільший спектр допомоги все ж мають вдови та діти військовослужбовця. Вважаємо, що прийняття окремого закону в сфері соціального захисту членів сімей військовослужбовці в країні, де постійно відбуваються військові сутички та бойові дії є досить важливим напрямком соціального захисту та соціального забезпечення таких категорій осіб.

Іншими важливими нормативно-правовими актами варто назвати Закон про сім'ї загиблих військових (компенсація та реабілітація) (1950) та Закон про військові кладовища (1950), відповідно до яких важливою гарантією соціального захисту членів сімей військових є власне те, що всі пільги, що надаються сім'ям загиблих, закріплюються на законодавчому рівні. Погодимось із думкою Островерх А. М., який, досліджуючи проблему соціального захисту членів сімей військовослужбовців у зарубіжних країнах, зазначає, що «у світовому співтоваристві накопичено значний потенціал створення та функціонування розвиненої системи із соціального захисту та адаптації військовослужбовців, звільнених у запас, та членів їх сімей, який підкріплений відповідним законодавчим забезпеченням: різними законами про військову службу, указами збройних сил, військовими та регулярно поновлюваними інструкціями для різних видів збройних сил» [167, с. 352].

Досліджуючи питання нормативно-правового регулювання захисту членів сімей військовослужбовців відзначимо, що воно є не просто досить важливим для військовослужбовців, а напевно ключовим у розумінні реального та беззаперечного соціального захисту членів сімей військовослужбовців.

2. Поряд із законодавчим регулюванням соціального захисту членів сімей військовослужбовців створено досить потужну базу соціального захисту членів сімей військовослужбовців, яка забезпечується певними урядовими програмами, створенням конкретних спеціалізованих центрів та міжнародних організацій. Так, у більшості зарубіжних країн мають місце особливі програми соціального захисту та соціальної підтримки членів сімей військовослужбовців. Варто зазначити, що досить важливу увагу приділено саме військовослужбовцям як кадровим військовим, як особам, що належать до певного особового складу тієї чи іншої частини. Такі програми досить тісно пов'язані саме із членами сімей військовослужбовців, а ряд важливих заходів, які розроблені в рамках таких програм спрямовані на соціальний захист членів

сімей військовослужбовців, на адаптацію їх до життя із військовослужбовцем після проходження ним військової служби, перебування в зонах бойових дій, після поранення, контузій, у випадках довготривалого відрядження військових, а також у випадках їх смерті.

У зарубіжних країнах активного поширення набувають різноманітні програми захисту родини членів сімей військовослужбовців [173]. Так, у багатьох країнах світу (особливо членах НАТО) на сьогодні сформувалася «*military social work*» (військова соціальна робота), під якою розуміють спеціалізовану практику соціальної роботи, яка забезпечує підтримку військовослужбовцям, ветеранам війни та членам їх сімей. На офіційному сайті Збройних сил США серед функцій соціальних працівників зазначено: «1) консультування, кризове втручання, навчання, тренування, адаптування в питаннях військової служби; 2) забезпечення емоційного благополуччя військовослужбовців та членів їх сімей; 3) медичне забезпечення, медичний нагляд та медичний супровід; 4) здійснення інших заходів підтримки військовослужбовців та їх сімей на всіх рівнях» [174; 175, с. 62].

У Німеччині також існує програма забезпечення членів сімей військовослужбовців, яка має назву «Привабливість військової служби». Також з 2004 року функціонує в системі Збройних Силах ФРН Психосоціальна мережа (*Psychosozialen Netzwerkes*), що представлена наданням послуг з медико-санітарного, психологічного, соціального напрямку служб, а також послуг, що надаються з євангельської та католицької військово-релігійної служби Бундесверу. Ця служба вповноважена на надання консультацій для військовослужбовців та членів їх родин, а також певної практичної, фахової допомоги таких лікарів, як психіатрів і психотерапевтів [176, с. 8].

Досить вагомого значення в зарубіжних країнах приділено програмам запобігання суїцидам серед членів сімей військовослужбовців. Так, у США є програми з навчання членів сімей військовослужбовців, які спрямовані на навчання профілактичних заходів з попередження суїциду серед

військовослужбовців, які повернулися із певних завдань Також, у США розроблено програму психологічної допомоги військовослужбовців, що має назву Програма охорони психічного здоров'я. Крім того, у США було відкрито Національний центр психологічної реабілітації поранених солдатів, де поряд із наданням психологічної допомоги військовослужбовцям також проводяться певні навчання профілактичним заходам з попередження суїциду для членів сімей військовослужбовців.

Досліджуючи вказану систему таких навчань, виділимо наступні рівні проходження навчання, зокрема: «1) підготовчий (період бойового злагодження); 2) в умовах виконання завдань під час ведення бойових дій; 3) в умовах повернення до ППД та повторного направлення військовослужбовців для виконання завдань за призначенням; 4) у період реінтеграції. До навчання мають бути залучені військовослужбовці кожного підрозділу, їх командири, медичні та інші фахівці, які займаються питаннями неадекватної поведінки людини, капелани, а також члени сімей військовослужбовців» [177, с. 32]. Серед програм у сфері запобігання суїцидів варто назвати Програму оцінювання здоров'я після проходження військової служби в розгортанні (*PDHA – The Post-Deployment Health Assessment*), Програму повторного оцінювання здоров'я після проходження військової служби в розгортанні (*PDHRA – Post-Deployment Health Re-Assessment*), що проводилася через 3 та 6 місяців після повернення додому тощо.

В армії Канади основою сімейно-орієнтованого підходу до надання послуг є Програма військових сімейних служб (*Military Family Services Program*). Вказана програма представлена досить розвинутою мережею послуг, надання яких здійснюються через військові сімейні ресурсні центри (сімейні ресурсні центри) [178]. Служба військової сім'ї складається із трьох основних програм: «1) управління освіти дітей, що забезпечують підтримку дітей військових; 2) програма послуг для військових сімей, спрямовані на

забезпечення добробуту сімей військових; 3) ініціативи якості життя - стосується забезпечення сімей військовослужбовців житлом» [179].

Досить широкого значення набувають програми підтримки членів сімей військовослужбовців, які отримали поранення чи ампутації, програми позбавлення від наркотичної та алкогольної залежності. Такі програми більш спрямовані саме на дітей та вразливих членів сім'ї військовослужбовців з метою здійснення їх психологічної допомоги до сприйняття батьків із пораненнями чи ампутаціями.

Також суттєвого розвитку набувають програми розвитку підприємництва серед як колишніх військовослужбовців, так і членів їх родин. Так, наприклад, у США активно розвивається Центр передового досвіду для підприємців-ветеранів, який спрямований на розширення підприємницьких можливостей ветеранів і їх сімей. Окремі напрямки та програми реалізуються й у сфері працевлаштування членів сімей військовослужбовців. Зокрема, такі програми активно впроваджуються в Хорватії, однією з них є «Програма професійної підготовки та працевлаштування хорватських ветеранів та членів їхніх сімей на період з 2021 по 2023 роки», яка спрямована на впровадження заходів активної політики зайнятості та працевлаштування членів сімей військовослужбовців та ветеранів.

3. Широка система структурних підрозділів у системі міністерств та відомств, які опікуються питаннями соціального захисту членів сімей військовослужбовців. Одним із перших, на що варто звернути увагу є те, що соціальний захист як самих військовослужбовців, так і членів їх сімей здійснюється на рівні певного профільного міністерства, до компетенції якого й віднесено формування та реалізацію державної політики в указаній сфері. Так, у США питаннями соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей опікується Міністерство у справах ветеранів США, у Республіці Хорватія – Міністерство у справах ветеранів Республіки Хорватії, у Канаді –

Міністерство у справах ветеранів Канади, в Австралії – Міністерство у справах ветеранів Австралії, у Республіці Корея – Міністерство у справах патріотів та ветеранів Республіки Корея тощо.

Проте поряд із такими профільними міністерствами низку важливих питань вирішують спеціальні підрозділи, які займаються конкретними задачами та реалізують відповідні напрямки роботи. Так, у Міністерстві у справах ветеранів Республіки Хорватії утворено Управління у справах сім'ї, яке опікується сім'єю, дітьми і молоддю, людьми з обмеженими можливостями, яких віднесено до членів сім'ї військовослужбовця. В Ізраїлі утворено Управління по роботі з постраждалими військовослужбовцями та членами їх сімей (*IDF Casualties Department*), яке уповноважене на здійснення соціального, медичного та реабілітаційного забезпечення військовослужбовців та їх сімей у складі Департаменту персоналу Міністерства оборони. У системі Міністерства оборони Ізраїлю також є Відділ реабілітації ветеранів з інвалідністю Міністерства оборони, який в цілому опікується саме інвалідами-військовослужбовцями, проте окремі його структурні підрозділи надають певні послуги та консультації й членам сімей військовослужбовців. Так, наприклад, Відділ сімей та вшанування пам'яті додатково опікується всіма питаннями, які пов'язані з пільгами для родини загиблих воїнів. В Ізраїлі також утворено Департамент у справах сімей і вшанування пам'яті, що є національним органом, уповноваженим вшановувати пам'ять загиблих військовослужбовців Ізраїлю та піклуватися про їх родини. У Великобританії функціонує Управління у справах ветеранів, яке очолює Міністр у справах ветеранів (*Minister of State (Minister for Veterans' Affairs)*), до компетенції якого також віднесено здійснення політики стосовно сімей військовослужбовців. Функціонує Служба соціального забезпечення ветеранів (*Veterans Welfare Service*), до компетенції якої віднесено забезпечення надання індивідуальної підтримки ветеранам, їх сім'ям та утриманцям. Ця служба має досить розгалужену мережу соціальних

менеджерів по всій Великобританії, які й забезпечують надання консультацій членам сімей військових і ветеранів. В уряді Австралії є департамент, який надає інформаційну підтримку військовим ветеранам та їх родинам – *The Department of Veterans' Affairs (DVA)*. Це здійснюється через уповноваженого радника, який консультує членів збройних сил Австралії (*Veteran Support Officers (VSO)*) [180].

Особливого значення набуває здійснення соціальної підтримки у період певного перехідного періоду в сім'ї військовослужбовця, що може бути пов'язано з різними обставинами: зміна місця проходження служби, звільнення зі служби, підтримка сім'ї загиблих тощо. З метою проходження адаптивного періоду та більш м'якого переходу до нових умов життя, забезпечення отримання певної додаткової допомоги та підтримки у Великобританії передбачено функціонування Служби перехідного періоду (*Defence Transition Services, DTS*), яка, зокрема, допомагає в різних напрямках, які стосуються дітей, сім'ї, родини та стосунків. Таким чином, у системі соціального захисту членів сімей військовослужбовців ми бачимо не просто розгалужену систему вповноважених на реалізацію державної соціальної політики органів, а досить специфічні органи, які забезпечують реалізацію соціальної політики в конкретній сфері.

4. Наявність конкретних посадових осіб, уповноважених на здійснення заходів із соціальної підтримки членів сімей військовослужбовців. Важливе значення у сфері здійснення соціальної підтримки покладено саме на соціальних працівників, як ключових суб'єктів у сфері реалізації державної соціальної підтримки. Їх основним призначенням є надання допомоги ветеранам збройних сил та членам їх родини в різноманітних сферах життя. Досліджуючи роботу соціальних працівників стосовно військовослужбовців та членів їх сімей, Беспалько А. й Шумейко А. виділяють наступні напрямки їх соціальної роботи, як спрямована на роботу із поведінковими розладами здоров'я військовослужбовців та членів їх сімей, що включає в себе: лікування

депресивних станів, посттравматичних стресових розладів (ПТСР), алкоголізму і наркоманії, різноманітні психологічних станів, психічних розладів тощо. Крім того, соціальна робота включає в себе також різноманітні напрямки юридичної та інших видів допомог в залежності від потреб військовослужбовців та членів їх сімей. Структуру працівників зі здійснення соціальної роботи складають наступні спеціалісти: психіатри, клінічні психологи, клінічні соціальні працівники, практикуючі психіатричні медсестри та медсестри-психіатри» [181, с. 7]. Служба соціального захисту активно функціонує й у Великій Британії, яка спрямована на підтримку родин та осіб, які перебувають на утриманні ветеранів. Така соціальна підтримка здійснюється в основному шляхом надання відповідних консультацій про пільги та соціальне забезпечення, що здійснюється як у телефонному режимі, так і шляхом відвідин таких сімей соціальними працівниками. Досить суттєвого значення має робота соціальних служб у здійсненні підтримки ветеранам та членам їх сімей щодо надання компенсацій при пораненнях і втратах. Така підтримка надається спеціальною структурною одиницею, яка діє у складі Міністерства оборони Великобританії та має назву *Veterans UK*.

Досліджуючи та аналізуючи досвід зарубіжних країн на прикладі США, директора ГО «Громадський рух «Жіноча Сила України» Умеренкова Н. зазначає, що «у США є конкретна посадова особа, яка відповідає тільки за роботу із сім'ями на рівні батальйону. На рівні роти в них організована структурована системна робота саме серед членів сімей військових. У них це називається «групи сімейної готовності». Характерними рисами таких «груп сімейної готовності» названо: 1) комунікація з командуванням частини; 2) нормативне регулювання діяльності таких груп; 3) проходження спеціального навчання для осіб, які забезпечують координацію між членами сімей військовослужбовця та представниками частин, де особа проходить службу; 4) чітка мета – забезпечення соціальних потреб членів сімей військовослужбовців, надання їм відповідної допомоги; 5) можливість

залучення інших фахівців для роботи з родинами військовослужбовців» [182]. На рівні військової структури основними ланками, які забезпечують підтримку членів сімей військовослужбовців, у тому числі під час циклу розгортання, є: «помічник підтримки сімейної готовності (*Family Readiness Support Assistant*, далі як *FRSA*) та група сімейної готовності (*Family Readiness Groups*, далі *FRG*). *FRSA* – це цивільна посада на рівні батальйону, підпорядковується командирі або заступнику. Група сімейної готовності – це структура, яка функціонує на рівні кожної роти та координується, як правило, однією з дружин військового цієї роти (*FRG-Leader*)» [183].

Також у США є посади військових соціальних працівників (*military social workers*), які є спеціально підготовленими особами для роботи із військовослужбовцями та членами їх родин. Ця спеціальна підготовка виражається в наявності відповідних освітньо-кваліфікаційних вимог до військових соціальних працівників, отриманням ними специфічної професійної підготовки та дотримання етичних принципів спілкування з військовими та членами їх сімей. Також робота військових соціальних працівників має чіткі напрямки реалізації, є нормативно унормованою, а повноваження таких працівників чітко регламентовані у відповідних актах. Ці особи забезпечують професійне втручання та надання професійної допомоги членам сімей військовослужбовців, роботу із сім'ями, забезпечують кризове втручання у сферу сімейного життя тощо. Досліджуючи відмінності між звичайним соціальним працівником і військовим соціальним працівником, Мансон (*C. Munson*) наголошує на «важливості високого професіоналізму військового соціального працівника та виокремлює його наступні особливості: 1) використання всього спектру підходів і технік соціальної роботи; 2) постійність кар'єрного зростання й розвитку, бо кожен випадок не схожий на інший; 3) висока професійна підготовка військових соціальних працівників, які для здійснення практики повинні мати диплом магістра, а деякі посади

вимагають і диплом PhD (наприклад, соціальні працівники при Міністерстві оборони)» [184].

У Хорватії особи, уповноважені на здійснення заходів із соціальної підтримки членів сімей військовослужбовців здійснюють свою діяльність на рівні відповідного фонду. Так, у 2018 році було прийнято Закон про Фонд хорватських ветеранів Вітчизняної війни та членів їхніх сімей. Фонд за своєю природою є відкритим інвестиційним фондом і не має статусу юридичної особи. Управління Фондом здійснює компанія з управління відкритими інвестиційними фондами з публічною офертою [185].

В окремих країнах є посада військового омбудсмена, до компетенції якого віднесено не тільки захист власне самих військовослужбовців, а й членів їх сімей. До таких країн віднесено Швецію, Норвегію, Німеччину, Ізраїль, Швейцарію, Австралію, Боснію і Герцеговину, США. За загальним правилом робота військового омбудсмена спрямована на взаємодію із діючими військовослужбовцями, але до нього в окремих країнах мають право звертатися й ветерани збройних сил. Проте одним із напрямків роботи військового омбудсмена у зарубіжних країнах є прийняття та розгляд скарг від членів сім'ї військовослужбовця.

5. Створення відповідних центрів для надання підтримки членам сімей військовослужбовців. Зокрема, такі центри створені в США, які відповідно мають назву Центр підтримки сімей. До їх компетенції у період довгострокового перебування військового не з своєю сім'єю віднесено надання морально-психологічної, консультативної підтримки членів сімей військовослужбовців, організації дозвілля, у випадку необхідності працевлаштування дружини військовослужбовця за місцем проживання сім'ї, а також у певних випадках і надання також конкретної фінансової допомоги. Також у США було створено Науково-інноваційний центр Міністерства оборони США, до компетенції якого було віднесено вивчення та застосування передових практик охорони психічного здоров'я як військовослужбовців, так

і членів їх родин та Національний центр психологічної реабілітації поранених солдатів (*National Intrepid Center of Excellence*), який був відкритий Департаментом у справах ветеранів війни Міністерства оборони США, та діяльність якого була спрямована на лікування психічних розладів військовослужбовців та допомоги в лікуванні для членів родин військовослужбовців.

У Хорватії створені ветеранські центри – це установи, які надають комплексні послуги догляду захисникам та постраждалим унаслідок Вітчизняної війни та членам їх сімей. Ці центри є державними та діють від Міністерства у справах ветеранів, а основною ціллю їх створення є надання соціальних та інших послуг ветеранам та членам їх сімей в одному місці. Зазначимо, що Хорватський ветеранський центр був задуманий і спроектований як житлово-реабілітаційний центр, в якому будуть розміщені на постійній або тимчасовій основі хорватські ветерани, солдати, які повернулися з миротворчих місій, поранені сапери, жертви громадянської війни та інші особи, які потребують такого роду догляду. Користувачам Центру забезпечено повне залучення спільноти, а також групові консультації, семінари та навчальні курси, семінари з професійної діяльності, психосоціальна підтримка, фізична реабілітація, освітня та трудова терапія, фізична підготовка та спорт, а також відпочинок у приміщенні та на відкритому повітрі [186].

У Данії також, як і в Хорватії передбачено функціонування так званих «Центрів ветеранів», робота яких поширюється й на членів сім'ї військовослужбовця. У рамках Центру передбачено функціонування окремого так званого «сімейного підрозділу», який надає підтримку та лікування родичам ветерана [187]. В Ізраїлі ж діє спеціальний центр кризової допомоги, який надає телефонне консультування з питань, що виникають у членів сімей військовослужбовців.

6. Досить широка система медичного забезпечення членів сімей військовослужбовців. Так, одним із важливих проявів системи медичного забезпечення членів сімей військовослужбовців є страхування військовослужбовця. Досліджуючи аспекти страхування у США Андрейчук С. К., Морущко О. О. й Гасяк М. С. зазначають, що «великим плюсом системи соціального захисту військовослужбовців Сполучених Штатів є програми страхування, що здійснюються з державного бюджету України. Особливого значення набуває саме медичне страхування, яке є довічним та безкоштовним, а в разі настання страхового випадку у вигляді смерті військовослужбовця, внаслідок виконання військового завдання, його родина отримає компенсацію у розмірі 400 тис. доларів» [22, с. 77]. Водночас у Німеччині медичне страхування військовослужбовців забезпечується на рівні держави та гарантується урядом. Тобто члени сім'ї військовослужбовця мають право на отримання відповідних страхових виплат у випадку смерті військовослужбовця, що пов'язано з виконанням ним військових завдань, що на нашу думку, варто розглядати як важливу соціальну гарантію захисту членів сім'ї військовослужбовця.

Також у США основним напрямком медичної допомоги є превентивна, а не лікувальна, яка спрямована на попередження різноманітних хвороб та ускладнень здоров'я як самих військовослужбовців, так і членів їх сімей. Приміром, у Великобританії після звільнення особи з військової служби за нею та її сім'єю зберігається право на безкоштовне медичне обслуговування, безоплатне забезпечення в деяких випадках медикаментами та санаторно-курортне лікування (у разі інвалідності, тощо).

В Ізраїлі на рівні Закону «Про сім'ї солдатів, які загинули під час служби (компенсації та реабілітація)» закріплено ряд досить важливих прав у сфері медичного забезпечення для вдови/вдівця, батьків військовослужбовця та сироти, яка втратила обох батьків унаслідок ворожих дій, а саме: 1) право на фінансову допомогу в покритті витрат на перебування в установі з догляду за

наявності відповідного медичного висновку; 2) право на фінансування допомоги з догляду, що надається фірмами з догляду або отримання грошової надбавки до щомісячної допомоги для осіб, які користуються послугами іноземного працівника з догляду; 3) право на оплату витрат на таксі та/або на евакуацію машиною швидкої допомоги для отримання медичних послуг або проходження перевірок у лікарні або спеціалізованій клініці. Кількість таких поїздок становить 10 разів на місяць, тобто 5 проїздів в обидва кінці. На проїзди з метою проходження курсу хіміотерапії та діалізу немає обмежень у кількості; 4) право на фінансову участь у придбанні або оренді медичного обладнання відповідно до списку, затвердженого Департаментом з реабілітації; 5) право на фінансову допомогу щодо придбання медикаментів для лікування хронічних і нехронічних захворювань; 6) право на відшкодування оплати за консультацію в лікаря-фахівця раз на рік з питань, що стосуються захворювань, які потребують тривалого медичного лікування чи хірургічної операції за умови пред'явлення квитанції про оплату; 7) право на фінансування витрат на придбання певних засобів гігієни, у тому числі підгузків для дорослих, гігієнічних прокладок, ортопедичного взуття, контактних лінз, окулярів та розхідних матеріалів до них; 8) право на участь в оплаті абонементу в фірмі, яка надає послуги з користування кардіофібрилятором, довідковим кардіо-центром, а також послугами карети швидкої допомоги реанімації; 9) право на фінансування витрат із установа та використання тривожної кнопки для осіб, які мають хронічні захворювання (відповідно до висновку лікаря), проживають одні у віці 65 років і старші або подружжя (батьків) у віці 70 років і старше; 10) право на стоматологічну допомогу, в тому числі й на відшкодування певних витрат стоматологічної допомоги за наявності відповідних квитанцій про оплату таких послуг тощо [172].

У Хорватії на рівні закону закріплено наступні права членів сім'ї на медичне забезпечення, а саме на обов'язкове медичне страхування та права, які

виходять за рамки стандартних прав щодо обов'язкового медичного страхування: право на звільнення від участі у витратах на медичну допомогу від обов'язкового медичного страхування; медичну допомогу, яка виходить за рамки права на медичну допомогу з обов'язкового медичного страхування [168].

7. Належний рівень соціально-побутового забезпечення членів сімей військовослужбовців. Так, аналізуючи програми соціально-побутового забезпечення членів сімей військовослужбовців, Шекера О. Г. характеризує його як «важливий елемент підтримки належного рівня морально-психологічного стану Збройних Сил» та зазначає, що «згідно з американськими статутами й настановами, соціально-побутові програми включають: житлове, продовольче забезпечення, речове постачання, оплату транспортних витрат, страхування на випадок травми чи втрати працездатності, медичне забезпечення, організацію дозвілля військовослужбовців, задоволення соціально-побутових і культурних потреб членів їхніх сімей» [188, с. 163].

8. Значна кількість зарубіжних країн намагаються реалізовувати програми соціальної підтримки членів сімей військовослужбовців із залученням міжнародних організацій та установ. Як приклад, «в Ізраїлі здійснюється співпраця уряду та *Beit Halochem* – міжнародної мережі закладів допомоги. Великі центри площею від 5,500 до 10,000 квадратних метрів надають ветеранам та членам їх родин послуги фізіотерапії, гідротерапії та реабілітації. Окрім тренажерних залів і басейнів, такі центри пропонують низку освітніх і культурних заходів, а також творчих майстерень» [189, с. 49].

Також «у армії США особлива увага приділена охороні психічного здоров'я, що включає спеціальні підрозділи й установи контролю бойового оперативного стресу (*Combat and Operational Stress Control, COSC*), армійські структури всіх рівнів (*division mental health, DMH*) та гарнізонні організації членів сімей військовослужбовців» [190, с. 97]. Наприклад, метою служби

охорони психічного здоров'я Збройних сил Великобританії (*DMHS – Defense mental health services*) є забезпечення індивідуального підходу до лікування, питання психологічного здоров'я покладається на структури командування, а не на медичних або допоміжних служб [191, с. 21]. В Ізраїлі підтримка психологічного здоров'я здійснюється за п'ятьма основними напрямками: 1) діагностика, профілізація й профорієнтація; 2) власне система психологічної підтримки військовослужбовців; 3) реабілітація й робота з демобілізованими 4) психологічна робота із цивільним населенням у кризових ситуаціях; 5) психологічна робота з сім'ями потерпілих [190, с. 125].

9. Досить широке залучення до здійснення соціальної підтримки та соціального захисту як самих військовослужбовців, так і членів їх сімей з боку неурядових і благодійних організації. Так, одним із прикладів є функціонування у Великобританії такої організації як *Help for Heroes* – благодійна організація, яка надає всебічну підтримку ветеранам, які були поранені, травмовані внаслідок виконання військової служби шляхом залучення до роботи членів сімей військових. Указана організація навчає членів сімей спілкуватися з тими військовими, які повертаються до цивільного життя. Іншою благодійною організацією, що діє у Великобританії варто назвати благодійну організацію *Combat Stress*, що піклується про психічне здоров'я ветеранів. Понад століття вона допомагає колишнім військовослужбовцям і їх родинам вирішувати такі проблеми як посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), тривога й депресія. Нині *Combat Stress* надає спеціалізоване лікування й підтримку для ветеранів різних служб, конфліктів і миротворчих операцій [180]. У Канаді ж функціонує некомерційна організація *Veterans Transition Network (VTN)*, яка допомагає повернутися до цивільного життя та надає допомогу членам сімей військовослужбовців.

10. Достатньо широка сфера застосування пільг і компенсацій для членів сімей військовослужбовців. У США широко розвиненою є система пільг для

військових пенсіонерів. Так, до пільг для військових-пенсіонерів віднесено право на користування соціальною інфраструктурою військових баз. Тобто, ці особи можуть за необхідністю користуватися військовими спортивними комплексами, готелями для військових, пільговими магазинами тощо. Також, таким особам дозволено за умови наявності вільних місць здійснювати безкоштовні перельоти на рейсах Міністерства оборони США як на території країни, так і за її межами [192]. Також у США досить розвинена система пільг для членів сімей військовослужбовців. Зокрема, такими пільгами є: «1) право під час звільнення, окрім вихідної допомоги, на оплату проїзду в будь-яке місто США разом із членами сім'ї; 2) право сім'ї військовослужбовця на безкоштовне медичне забезпечення; 3) право півроку жити безкоштовно з сім'єю в державних будинках; 4) постійне право на знижки на військових АЗС, знижки на товари й продукти в магазинах військової торгівлі; 4) знижки на оплату дитячих закладів, що становить близько на третину нижче порівняно з цивільними особами» [193].

У Хорватії для членів сімей військовослужбовців також передбачено ряд досить важливих пільг і гарантій, серед яких варто виділити: «1) право на освітні послуги; 2) право на взяття кредиту на житло на більш доступних умовах, ніж ринкові для тих членів сімей військовослужбовців, які загинули чи зникли безвісти, а також інвалідів хорватської Вітчизняної війни; 3) право на безоплатну забудову землі та комунальну інфраструктуру або на звільнення від частини витрат муніципального внеску для членів сімей військовослужбовців, які загинули чи зникли безвісти, а також інвалідів Хорватської Вітчизняної війни; 4) право на звільнення в окремих випадках від сплати певних судових, адміністративних і нотаріальних зборів для членів сімей хорватських ветеранів Хорватської Вітчизняної війни; 5) сприяння в працевлаштуванні членів сімей Хорватської Вітчизняної війни, які загинули, зникли безвісти чи отримали інвалідність; 6) отримання додаткової фінансової допомоги для безробітних ветеранів та членів їх сімей у розмірі 100 євро тощо.

В Ізраїлі має місце також досить потужна база різноманітних виплат та соціальної допомоги для членів сімей військовослужбовців. Так, наприклад, закріплено наступні види пільг і компенсацій для батьків, вдів чи вдовців, які як не мають дітей, так і мають дітей: 1) батьки загиблого можуть отримати допомогу із лікуванням безпліддя, якщо вони хочуть мати іще одну дитину або оплату послуг сурогатної матері; 2) виплата допомоги для батьків, які втратили дітей: для подружжя – в розмірі 80,6 % заробітної плати державного службовця 19-го розряду згідно розрядної сітки управлінського апарату, а для одного з батьків – у розмірі 80 % від допомоги, що виплачується подружній парі батьків; 3) передбачено виплати і для батьків, за наявності у них на утриманні неповнолітніх братів чи сестер загиблого військовослужбовця. Такі виплати передбачені у вигляді надбавки в розмірі 10 % від допомоги, що виплачується подружній парі, яка втратила дітей (навіть якщо один) до 21 року; 4) виплата щомісячної допомоги вдові військовослужбовця без дітей у розмірі 98 % від розміру допомоги, що виплачується вдівцям/-ам, які мають дорослих дітей; 3) виплата щомісячної допомоги вдові з дітьми та вагітним жінкам; 4) виплата вдовам та сиротам, вік яких не перевищує 18 років певних сум для фінансування їх особливих потреб; 5) право на додаткову грошову компенсацію для вдови, яка в силу свого похилого віку чи стану здоров'я потребує особистого догляду з боку іншої особи, або нагляду в спеціалізованій установі, у тому числі в будинку для літніх людей, або придбання медичних допоміжних засобів; 6) право на виплату вдові померлого, крім належної їй щомісячної компенсації, додаткових 10 % після досягнення 60-річного віку; 7) право жінки на доплату за період вагітності з сьомого місяці вагітності й до кінця вагітності в розмірі однієї третини від розміру допомоги, що їй належить та спеціальну допомогу у зв'язку з народженням дитини в розмірі одноразової виплати, що дорівнює потрійній сумі допомоги, що виплачується вдові без дітей; 8) право жінки на спеціальну допомогу на час її вдівства; 9) право подружжя, діти яких старше 21 року, але молодше 24, на виплату допомоги у

розмірі 89 % від розміру базової допомоги, яка виплачується дружині загиблого з однією дитиною. Поряд із цим їм виплачується надбавка на особисті потреби. Після виповнення молодшій дитині 24 років розмір надбавки, що виплачується вдові/цу зменшується. Ця надбавка виплачується з прив'язкою до змін у розмірі допомоги [172].

Аналізуючи бойовий досвід нашої держави, варто наголосити на тому, що за загальним правилом мобілізаційний вік в Україні розпочинається з 25 років. Проте на практиці ми маємо тенденцію, відповідно до якої до бойових дій залучаються більш молодші особи, як чоловічої, так і жіночої статі, у тому числі випускники військових закладів вищої освіти, особи, які за власною згодою підписали контракт тощо. І, на жаль, не кожен із них повертається додому живим. І досить часто батьки втрачають своїх дітей-військовослужбовців у досить молодому віці. У таких батьків, у таких сім'ях після втрати однієї дитини, питання народження ще однієї все ж виникає, проте часто це супроводжується певними проблемами, що пов'язано з віковими особливостями репродуктивних функцій. І підтримка держави в указаному аспекті є досить ваговою. Відтак вважаємо, що для України був би досить позитивний досвід реалізації такого напрямку соціальної підтримки, який наразі існує в Ізраїлі, як отримання допомоги із лікуванням безпліддя, якщо батьки, які втратили дитину-військовослужбовця все ж бажають стати батьками ще однієї дитини.

Крім того, на сьогодні в Україні відповідно до Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні, затвердженого наказом МОЗ України від 09.09.2013 № 787 [194], сурогатне материнство визначено як «одна з допоміжних репродуктивних технологій, що дозволяє подружжю стати біологічними батьками своєї дитини за наявності в одного з них уроджених або ж набутих недуг, що викликають безпліддя». Окрім наведеного Порядку, законодавчими актами у сфері сурогатного материнства є ЦК України [195], СК України [130], ЗУ «Основи законодавства України про

охорону здоров'я» [196]. Тому вважаємо, що не менш позитивним був би досвід Ізраїлю в аспекті надання матеріальної допомоги з боку держави на оплату послуг сурогатного материнства для батьків, чия дитина-військовослужбовець загинула чи пропала безвісти за особливих обставин. Також в аспекті соціального захисту членів сімей військовослужбовців, а саме вагітних дружин доцільним було б запозичення досвіду Ізраїлю щодо надання доплат на період вагітності з сьомого місяця й до кінця в чітко визначеній сумі, наприклад, у розмірі прожиткового мінімуму для непрацевдатних осіб.

В Ізраїлі досить широкий спектр соціальної допомоги надано саме дітям військовослужбовців. Зокрема, на відміну від українського законодавця право на допомогу за дітьми зберігається аж до 21 року, а в окремих випадках і до 24. Розмір такої допомоги за загальним правилом залежить від віку вдови/вдівця, кількості дітей на утриманні, віку дітей, а також розміру заробітної плати військовослужбовця. Зокрема передбачено: 1) право на допомогу для вдів/вдівців, що включає в себе також надбавку на дітей загиблого до досягнення ними віку 21 року; 2) якщо дитині виповнився 21 рік і вона проходить термінову службу в Армії оборони Ізраїлю, надбавка на неї виплачуватиметься протягом усієї служби, але до досягнення 24 років; 3) колишня дружина/чоловік загиблого, під опікою якої залишилася дитина загиблого, отримуватиме щомісячну допомогу як опікуна до досягнення дитиною 21 року; 4) збереження допомоги для вдівця/вдови, які повторно одружилися в повному розмірі. Допомога виплачується в тому ж розмірі, як і до їх одруження, залежно від числа та віку дітей загиблого.

У Польщі також запроваджено досить широку систему пільг і компенсацій для членів сімей військовослужбовців, що включає в себе право на компенсацію вартості наданих медичних послуг та ін., безоплатне отримання необхідних ліків, дофінансування вартості медичних виробів, надання позачергової безкоштовної психологічної допомоги собі та членам родини тощо [176, с. 44]. У Республіці Корея членам сім'ї

військовослужбовців надається допомога в працевлаштуванні, наданні пільгових кредитів, допомоги при похованні військовослужбовця тощо.

У Німеччині має місце здійснення доплат для дітей військовослужбовців, а саме певних надбавок на дітей. Так, «щомісячні дитячі виплати в розмірі 125 доларів (120 євро) за одну дитину, 250 доларів (240 євро) за двох, 565 доларів (550 євро) за трьох, 880 доларів (870 233 євро) за чотирьох і далі по 132 долари (125 євро) за кожну наступну народжену дитину в родині військовослужбовця [197, с. 232-233].

Досить важливого значення в системі соціального захисту приділено житловому забезпеченню військовослужбовців та членів їх сімей. З цією метою запроваджено ряд важливих програм і напрямків довгострокових кредитів із мінімальними відсотками сплати по них. Важлива увага приділена також працевлаштуванню членів сімей військовослужбовців за новим місцем служби військового. В Іспанії, наприклад, держава надає військовим і членам їх сімей житло на пільгових умовах та за мінімальну плату, а також можливість викупити це житло за дуже низькою ціною. Окремі зарубіжні країни впроваджують певні шляхи вирішення цієї проблеми, а саме здійснюють заходи з організації допомоги в здійсненні працевлаштування дружин (чоловіків) військовослужбовця – члена сім'ї. Як зазначає Журавльов М. В., «деякі держави впроваджують такий вид трудового найму, при якому для виконання певних робіт беруться виключно партнери військовослужбовців, або ж встановлюється певий відсоток працівників, які можуть бути прийняті на роботу виключно з числа партнерів військовослужбовців» [198, с. 244].

До позитивного досвіду впровадження соціального захисту та соціальної підтримки також можемо віднести й ряд гарантій у сфері відпусток, зокрема, надання так званої «батьківської відпустки» після дня народження дитини або усиновлення дитини як чоловіком, так і жінкою військовослужбовцем, відкриття доступних дитячих установ у військових частинах, дитячих садків для підтримки сімей військовослужбовців з дітьми у великих гарнізонах тощо.

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що аналіз досвіду країн НАТО щодо забезпечення соціальних гарантій військовослужбовців та членів їх сімей у порівнянні з таким забезпеченням в Україні дає змогу дійти таких висновків:

- більшість нормативно-правових актів України не враховують нинішній рівень життя і затрат, які військовослужбовці віддають, захищаючи свою країну;

- соціальний захист у більшості зарубіжних країн спрямований на забезпечення якості соціального захисту й на реальну можливість отримання ними цих пільг;

- соціальний захист має забезпечити гідний рівень соціальних гарантій військовослужбовців та членів їх сімей;

- соціальний захист у зарубіжних країнах здійснюється комплексно, тобто через реалізацію ряду державних заходів, які спрямовані на забезпечення гідного рівня життя й задовільного самопочуття, як самих військовослужбовців, так і членів їх сімей;

- одним із шляхів покращення забезпечення соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей може бути надання кредиту на житло або самого житла на пільгових умовах.

3.2. Проблеми правового регулювання соціального захисту членів сімей військовослужбовців в Україні та шляхи їх вирішення

Соціальний захист членів сімей військовослужбовців є різновидом загального соціального захисту населення, що є одним із основних напрямів соціальної політики держави. Проте перш ніж розпочати дослідження проблем правового регулювання соціального захисту членів сімей військовослужбовців, варто наголосити на тому, що взагалі проблеми у сфері соціального забезпечення та соціального захисту є не поодинокими та

стосуються всієї системи соціального захисту в нашій державі. Так, Холодніцьким А. М. на державному рівні в системі соціального захисту виділяються такі групи проблем: «недосконалість нормативно-правової бази щодо реформування системи соціального захисту населення; підвищення адресності соціальної допомоги; відсутність взаємоузгодження різних програм соціальної допомоги; складність переходу до єдиної системи грошових трансфертів у рамках мультипрограмної системи соціального захисту населення» [199, с. 1]. Загалом ми погоджуємося із наведеними вище проблемами у системі соціального захисту населення в нашій державі, та на основі наведеного вище зазначимо, що й у реалізації державної соціальної політики щодо здійснення соціального захисту та дотримання соціальних гарантій членів сімей військовослужбовців проблем не менше.

Так, серед найбільш значущих соціальних проблем сімей військовослужбовців Капська А. Й. й Олексюк Н. С. виділяють наступні: «малозабезпеченість; проблеми з житлом; проблеми з працевлаштуванням дружин військовослужбовців, що обумовлено відсутністю роботи за фахом у місцях служби їх чоловіків; напруженість і соціально-психологічний дискомфорт у сім'ї; проблема неадекватної взаємодії сім'ї з соціумом» [16, с. 5]. У свою чергу до основних соціальних проблем військовослужбовців та їх сімей Семигіна Т. відносить: проблеми з роботою та соціальним становищем дружин військовослужбовців через вимушену зміну місця проживання; малозабезпеченість; проблеми з освітою і вихованням дітей; проблеми зі здоров'ям самого військовослужбовця та членів його сім'ї; проблеми з житлом тощо [200, с. 100].

Водночас ураховуючи сучасні суспільні відносини у сфері соціального захисту самих військовослужбовців, відзначимо, що проблем у сфері соціального захисту як самих військовослужбовців, так і членів їх сімей є досить багато й обумовлені вони різними обставинами та причинами, які досить часто пов'язані із особистістю військовослужбовця. Як зазначає

Григоренко Є. І., «окремі проблеми стосуються певних практичних питань урегулювання окремих термінів та понять, зокрема чіткого розуміння терміну «військовослужбовець» та універсальної класифікації категорій військовослужбовців» [37, с. 41].

Отже, ураховуючи відсутність чіткого розуміння поняття «військовослужбовець», не можна й чітко визначити те коло осіб, які відносяться до розуміння поняття «член сім'ї військовослужбовця». Відтак однієї із перших проблем є неоднозначність розуміння поняття «член сім'ї військовослужбовця». Оскільки, сьогодні у різних нормативно-правових актах має місце неоднакове тлумачення вказаного питання, що досить часто просто пов'язано із регулюванням тих чи інших правовідносин. Тобто розуміння поняття «члени сім'ї» наразі часто розглядається в розрізі конкретних суспільних відносин, відтак супроводжується певними непорозуміннями. Разом з тим самого визначення даного поняття на законодавчому рівні не зустрічаємо. Так, ЗУ «Про соціальний і правовий статус військовослужбовців та членів їх сімей» посилається на положення СК України, хоча там також немає конкретного переліку, кого вважати членами родини.

Певну конкретизацію в указаному переліку членів сім'ї військовослужбовців здійснив КСУ, ухваливши відповідне рішення. Так, у Рішенні КСУ у справі за конституційними поданнями Служби безпеки України, Державного комітету нафтової, газової та нафтопереробної промисловості України, Міністерства фінансів України щодо офіційного тлумачення положень пункту 6 статті 12 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», частин четвертої і п'ятої статті 22 Закону України «Про міліцію» та частини шостої статті 22 Закону України «Про пожежну безпеку» (справа про офіційне тлумачення терміна «член сім'ї») від 03.06.1999 № 1-8/99, № 5-рп/99 зазначено, що «під поняттям член сім'ї військовослужбовця треба розуміти особу, що перебуває з суб'єктом права на пільги щодо оплати користування житлом і комунальними

послугами у правовідносинах, природа яких визначається: кровними (родинними) зв'язками або шлюбними відносинами; постійним проживанням з військовослужбовцем, працівником міліції, особового складу державної пожежної охорони; веденням з ним спільного господарства. Такі ознаки (вимоги) застосовуються диференційовано при конкретному визначенні членів сім'ї, які мають право на названі пільги... Згідно вказаного рішення діти вважаються членами сім'ї незалежно від того, чи є це діти будь-кого з подружжя, спільні або усиновлені, народжені в шлюбі або позашлюбні» [201].

Водночас не врегульованим залишається питання отримання певного соціального захисту біологічним батьком військового, який залишив сім'ю, ще коли його син був маленьким, і ніколи не брав участі в його житті. На жаль, сьогодні часто виникають такі ситуації, коли біологічний батько свого часу не був позбавлений батьківських прав, не брав участі в утриманні та вихованні дитини, проте після загибелі військовослужбовця претендує на отримання компенсації у вигляді одноразової грошової допомоги у випадку загибелі військовослужбовця. З юридичної точки зору, це правомірно, оскільки він є біологічним батьком, який вписаний у свідоцтво про народження дитини та не позбавлений батьківських прав. Проте, з погляду моральності, – це звичайний абсурд. Питання усунення від отримання допомоги таких осіб детально не врегульовано, як і право на отримання грошової допомоги у випадку загибелі військовослужбовця для мачухи чи вітчима, які фактично виховували дитину до його повноліття й надалі, дбали про нього життєзабезпечення та благополуччя, проте не реалізували своє право на усиновлення/удочеріння.

У попередньому підрозділі дисертації ми дещо згадували цю проблему на рівні законодавства Хорватії. Зокрема, у цій країні на рівні закону закріплено право на отримання соціального захисту у вигляді соціальної допомоги для біологічного батька/матері, усиновлювача, вітчима та мачухи, оскільки їх віднесено до членів сім'ї військовослужбовця. Закріплено, що вітчим або мачуха хорватського ветерана Вітчизняної війни користуються

Інша проблема – неможливість побудови ефективної системи соціального захисту членів сімей військовослужбовців у період дії воєнного стану на тих принципах та тих нормах законодавства, які приймалися та діяли в мирний час. Ефективне формування законодавства в період активних військових дій, особливо щодо здійснення реального соціального захисту певних категорій осіб, на нашу думку, є неможливим не тільки по відношенню до членів сімей військовослужбовців, а й стосовно інших категорій осіб, та є досить проблематичним. Так, аналізуючи принципи здійснення соціального захисту членів сімей військовослужбовців, ми говоримо про принцип динамічності, який в цілому досить активно застосовується в сучасних суспільних відносинах, оскільки дозволяє швидко реагувати на зміни в соціально-економічному та політичному житті нашої держави. Також ми зазначали про зміни в законодавстві, яке регулює аспекти соціального захисту, як самих військовослужбовців, так і членів їх сімей, що вносяться вже у період воєнних дій на території нашої держави. Так, це все зрозуміло, законодавча робота має проводитися, оскільки цього вимагає розвиток демократичного суспільства та соціальної держави, якою є Україна. Проте часто вказані зміни та доповнення у сфері соціального захисту, які вносяться поспіхом та з метою врегулювання конкретних правовідносин, а тому часто є неефективними та швидко змінюються на нові. Україна перебуває в стані війни вже 10 останніх років і, на жаль, висновки про необхідність посилення соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей законодавець та вищі органи влади зробили тільки після повномасштабного вторгнення росії на територію нашої держави. Вважаємо, що незважаючи на динамічність законодавства у сфері соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей, сформувані ефективне та дієве законодавство у сфері соціального захисту по відношенню до військовослужбовців та членів їх сімей на наявних принципах та нормах законів, прийнятих у мирний час, неможливо.

Ще однією проблемою, на яку варто звернути увагу є недостатній рівень аналізу стану соціального захисту членів сімей військовослужбовців. І в цьому «важливу роль відіграють особисті контакти військового керівництва з представниками місцевої влади, їх взаємне інформування, спільний пошук додаткових джерел вирішення соціальних проблем військовослужбовців, ветеранів військової служби та їхніх сімей» [202, с. 55]. Варто реально розуміти соціальні проблеми членів сімей військовослужбовців, їх потреби, оскільки тільки тоді можна здійснювати планування, методичне забезпечення та координацію зусиль усіх ланок військового управління.

До проблем також варто віднести і відсутність ефективної взаємодії між державними органами та громадськими організаціями з питань реалізації пілг і прав, визначених законодавством України щодо соціального захисту членів сімей військовослужбовців. У контексті даної проблеми слід указати на відсутність раціонального поєднання зусиль роботи в соціальній сфері щодо соціального захисту членів сімей військовослужбовців між державними органами, громадськими організаціями, органами військового управління, органами місцевого самоврядування з членами сімей військовослужбовців. У даному аспекті важливим є забезпечення відповідної комунікаційної роботи, роботи, спрямованої на встановлення реальної взаємодії між наведеними вище інституціями та налагодження їх ділової взаємодії, їх інтеграція до єдиної системи соціальної роботи. Досить важливим є налагодження ефективної взаємодії членів сімей військовослужбовців із військовим керівництвом частин, хоча сьогодні в Україні саме цей рівень взаємодії знаходиться на низькому рівні свого розвитку. Досить часто членам сім'ї військовослужбовця доводиться просто «вибивати» інформацію від військових частин про своїх близьких осіб, про їх правовий статус, місцезнаходження, обставини зникнення чи загибелі.

Однією із ключових проблем соціального захисту членів сімей військовослужбовців в Україні є порушення їх права на інформацію. Одним із

перших, на що варто звернути увагу є вжиття організаційно-методичних і правових заходів, що спрямовані на проведення роз'яснювальної роботи, консультування, інформування, а також надання відповідної консультативної допомоги військовослужбовцям з метою інформування про існуючі можливості та шляхи розв'язання соціальних проблем.

До проблем соціального захисту членів сімей військовослужбовців, на нашу думку, варто також віднести й те, що більшість програм соціального захисту спрямовано саме на надання матеріальної допомоги, пільг і грошового забезпечення, у той час як на задній план відходять питання психологічного та ментального здоров'я, а також відсутність розуміння того, що варто все ж на рівні держави створювати умови для спонукання людей до активних дій і прагнень піклуватися про свій добробут у випадку втрати своїх близьких членів родини, створення реальних і належних умов для самозахисту тощо.

До проблем також варто віднести й те, що питання соціального захисту членів сімей військовослужбовців-іноземців досить довго не було врегульовано. І лише із повномасштабним вторгненням російської федерації та фактичним збільшенням військовослужбовців із числа іноземних громадян це питання, нарешті, зрушило з мертвої точки. Так, до 5 жовтня 2023 року всі питання соціального захисту (зокрема, і щодо матеріального та грошового забезпечення) військовослужбовців-іноземців регулювалося виключно Положенням та контрактом, оскільки норми ЗУ «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20.12.1992 № 2011-ХІІ не розповсюджувалися на військовослужбовців-іноземців. А 5 жовтня 2023 року набув чинності ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення соціального захисту військовослужбовців, поліцейських та деяких інших осіб» від 06.09.2023 №3379-ІХ, яким було внесено зміни до ЗУ «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей». Згідно зі змінами, внесеними до п. 3 ст. 3 Закону, його дія тепер поширюється на іноземців та осіб без громадянства, які проходять військову службу в ЗСУ

в частині положень, що стосуються грошового забезпечення та надання відпусток військовослужбовцям [146]. Вважаємо, що врегулювання соціального захисту військовослужбовців-іноземців позитивно вплине й на реалізацію соціального захисту членів їх сімей, оскільки відтепер вони зможуть отримати відповідні соціальні гарантії.

Дослідження проблем соціального захисту членів сімей військовослужбовців є одним із перших кроків до розуміння необхідності вчинення подальших активних дій, спрямованих на вдосконалення соціального захисту як самих військовослужбовців, так і членів їх сімей. На сьогодні важливо в питанні здійснення вдосконалення соціального захисту членів сімей військовослужбовців застосовувати всі сили та засоби, які наявні в державі. Зокрема, йдеться про органи державної влади, серед яких особливе місце посідають органи законодавчої та виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, які здійснюють формування політики соціального захисту на місцях, неурядові органи та установи, представники різноманітних громадських, благодійних та інших організацій, які здатні надавати правову, інформаційну, практичну й іншу допомогу.

Важливим є формування належного рівня судової практики в тих питаннях та правовідносинах, де мають місце колізії в законодавстві, неточності та неповне правове регулювання.

Залучення науковців до проблеми соціального захисту членів сімей військовослужбовців також може вирішити значну кількість актуальних питань, оскільки вони детально вивчалися та досліджувалися та на їх підставі приймалися б зважені та розумні теорії подальшого розвитку соціального захисту такої категорії осіб як члени сімей військовослужбовців.

Суттєвим є залучення до здійснення соціального захисту членів сімей військовослужбовців міжнародних установ та організацій, представників міжнародних спільнот, які реалізують політику соціального захисту в цілому, міжнародних представників-активістів, які зможуть не тільки виявити

прогалини нашої національної системи соціального захисту досліджуваної нам категорії осіб, а й забезпечити надання теоретичної та практичної допомоги у вирішенні таких проблем та запропонувати шляхи для усунення певних прогалин національного законодавства. Тобто, зважаючи на наведене вище, наголошуємо на важливості комплексного підходу до розуміння необхідності вирішення проблем соціального захисту членів сімей військовослужбовці та спільного пошуку шляхів удосконалення такого захисту.

Отже, основними шляхами вирішення проблем правового регулювання соціального захисту членів сімей військовослужбовців та вдосконалення теоретичних і практичних аспектів такого соціального захисту варто назвати наступні:

1) реформування законодавства у сфері соціального захисту членів сімей військовослужбовців, у тому числі й чітке формулювання термінологічного розуміння поняття «соціальний захист членів сім'ї військовослужбовця» у відповідному законодавчому акті – ЗУ «Про соціальний захист військовослужбовців та членів їх сімей» [19]. В одному із попередніх підрозділів дисертації ми вже зазначали, що під поняттям «соціальний захист членів сімей військовослужбовців» варто розуміти один із важливих напрямків соціальної політики держави, яка має своїм спрямуванням створення умов для соціального захисту членів сім'ї військовослужбовця, що визначається специфікою військової служби, виконує особливе завдання, яке полягає в наданні можливостей для нормальної життєдіяльності особистості, має конкретну мету та ціль, в тому числі й відновлення фізичних і психічних сил таких осіб, створення всіх необхідних умов для їх подальшого нормального життя та є важливим чинником підвищення рівня боєздатності кожного конкретного військовослужбовця.

Зазначимо, що із розумінням термінологічного поняття «соціального захисту членів сімей військовослужбовців» ще можна погодитися й дискусії в

указаному напрямку не є досить поширеними. Більш дискусійним на сьогодні є активна політика щодо реформування законодавства у сфері здійснення соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей шляхом перегляду законодавства в указаній сфері. Особливо актуальним є питання, де закріпити соціальні гарантії членів сімей військовослужбовця – у діючому ЗУ «Про соціальний захист військовослужбовців та членів їх сімей» чи доцільно все ж таки прийняти окремий нормативно-правовий акт, який би врегулював саме питання соціального захисту членів сімей військовослужбовців. Загалом ще в 2020 році поставало питання обговорення нового закону в указаній сфері, а тому було запропоновано до розгляду законопроект «Про Захисників/Захисниць України та членів їх сімей», ціллю якого було визначення гарантій прав на відповідний рівень життя, можливостей для самореалізації, умов для забезпечення фізичного та психічного здоров'я, формування суспільної поваги до Захисників України, Захисників України з інвалідністю, Захисників України з особливими бойовими заслугами, членів сімей загиблих (померлих) Захисників України, та вшанування пам'яті загиблих [203]. Проте його прийняття так і не відбулося.

На нашу думку, доцільно все ж таки прийняти окремий закон у сфері правового регулювання суспільних відносин, які пов'язані зі здійсненням соціального захисту членів сімей військовослужбовців. Водночас поки точаться дискусії щодо прийняття окремого Закону, вважаємо, що для покращення соціального становища членів сімей військовослужбовців, необхідним є вдосконалення їх соціального захисту, а саме: «внесення змін до законів та інших нормативно-правових актів України за різними напрямками, серед яких удосконалення законодавства з питань посилення соціального захисту членів сімей військовослужбовців; приведення рівня матеріального та інших видів забезпечення у відповідність із встановленими для них законодавством правами і свободами. Оскільки соціальний захист, як і військовослужбовців, так і членів їх сімей, підтримання їх життя на належному

рівні є важливою частиною соціальної політики держави, яка відповідальна за добробут, розвиток і безпеку своїх громадян» [42, с. 183];

2) створення спеціального органу, до компетенції якого варто віднести вирішення окремих соціальних питань членів сімей військовослужбовців. Важливим органом у вказаному процесі міг би стати саме військовий омбудсмен як особа, яка була б уповноважена не тільки на здійснення соціального захисту самих військовослужбовців та вирішення їх проблем, а й вирішувала окремі проблеми членів сімей військовослужбовці. На сьогодні в Україні вже діє система парламентського контролю, що представлена Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, проте сучасні умови життя диктують необхідність поглиблення політики у сфері соціального захисту прав військовослужбовців та членів їх сімей. Упровадження інституту військового омбудсмена вже активно обговорюється в нашій державі. Так, наприклад, на офіційному сайті МО України активно обговорюють нову ініціативу із захисту прав військовослужбовців – створення інституту військового омбудсмена. Було зазначено про створення Центрального управління захисту прав військовослужбовців, яке безпосередньо підпорядковується Міністру оборони та відповідатиме за розгляд звернень та скарг військовослужбовців, надання первинної правничої допомоги, проведення перевірок і розслідування порушень прав військовослужбовців та членів їх сімей. Як заявив Міністр оборони України Умеров Р. «Реалізація цієї ініціативи передбачає комплексний підхід до захисту прав воїнів та членів їх сімей, включаючи реагування на конкретні скарги, аналіз конкретних ситуацій, виїзд на місця порушень, проведення перевірок та подальші заходи з відновлення прав» [204]. Як стверджує Майданник О. О., заснування інституту військового омбудсмена сприятиме більш ефективному розв'язанню проблем, що накопичились у сфері захисту прав військовослужбовців, забезпеченню більш дієвого й ефективного контролю за дотриманням тут прав людини [205, с. 15]. Тому вважаємо, що створення

інституту військового омбудсмана є важливим кроком для формування реального та неупередженого забезпечення соціального захисту членів сімей військовослужбовця;

3) здійснення підготовки та інструктування військовослужбовця та членів його сім'ї ще до відправлення на військову службу в зону бойових дій. Важливим є посилення військово-соціальної роботи відносно членів сімей військовослужбовців;

4) посилення впровадження державних, регіональних і місцевих програм соціального захисту членів сімей військовослужбовців. Відзначимо, що значна кількість громад в Україні вже активно впроваджують такі програми соціального захисту для членів сімей військовослужбовців. Як приклад, наведемо місто Дереня Хмельницького району Хмельницької області, де прийнято Програму підтримки членів сімей загиблих військовослужбовців, поранених, зниклих безвісти, які брали участь у захисті України від збройної агресії на 2023–2025 роки. Ця програма є комплексом заходів, що здійснюються на місцевому рівні з метою фінансової підтримки місцевих мешканців – членів сімей загиблих учасників бойових дій, поранених і зниклих безвісти, які брали участь у захисті батьківщини від збройної агресії. У рамках Програми передбачається надання допомоги членам сімей або членам родин загиблих військовослужбовців з метою вирішення питань матеріально-побутового характеру. Очікуваним результатом від упровадження програми названо підвищення рівня соціального захисту, поліпшення соціально-психологічного мікроклімату в родинах сімей загиблих військовослужбовців, а також надання можливості сім'ям отримати додаткові соціальні гарантії й адресні допомоги, сприяння вирішенню інших соціально-побутових питань [206]. Подібна програма має місце й в Уманській громаді. Її існування має свій початок ще задовго до початку повномасштабного вторгнення росії до України та передбачає 4 різновиди соціальних програм. Одна із них містить значну кількість пільг і соціальних гарантій учасникам

АТО/ООС. Зокрема, така підтримка надається учасникам АТО/ООС та їх сім'ям за кошти бюджету Уманської міської територіальної громади відповідно до міської програми соціальної допомоги «Турбота» на 2021–2027 роки. Основними пільгами та соціальними гарантіями для членів сімей військовослужбовців у вказаних програмах є: «1) відшкодування вартості ритуальних послуг на поховання; 2) безкоштовне харчування дітей учасників в дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладах та в літніх оздоровчих таборах санаторного типу «Мрія» Центру комплексної реабілітації дітей з інвалідністю «Пролісок»; 3) оздоровлення дітей учасників АТО/ООС; 5) виплата стипендії дітям загиблих учасників АТО; 6) матеріальна підтримка учасникам АТО/ООС, членам сімей загиблих учасників АТО з нагоди знаменних дат України; 7) придбання подарунків з нагоди знаменних і пам'ятних дат України дітям та членам сімей загиблих учасників АТО; 8) придбання приладів обліку холодної води для встановлення в квартирах (будинках), де зареєстровані та проживають учасники антитерористичної операції, члени сім'ї загиблих учасників АТО; 9) безкоштовне навчання дітей загиблих учасників АТО у школі мистецтв; 10) безкоштовне відвідування дітьми учасників АТО/ООС позашкільних навчальних закладів міста (гуртки); 11) надання соціальної стипендії» [207, с. 200].

Такі програми розвитку на місцевому рівні забезпечують надання саме адресної соціальної допомоги членам сімей військовослужбовців, забезпечують більш злагоджену координацію вповноважених органів щодо надання соціальних послуг і проведення соціальної роботи на відповідній території, більш швидке та динамічне розв'язання проблем соціального захисту членів сімей військовослужбовців. Саме на регіональному рівні є більш краща можливість створити умови для розширення соціальних гарантій, забезпечення державних гарантій щодо рівного доступу до соціальних послуг особам, які їх потребують, забезпечити більш кращу спільну та скоординовану

діяльність органів виконавчої влади з інститутами громадянського суспільства в питаннях соціального захисту членів сімей військовослужбовців;

5) надання додаткових видів матеріального забезпечення на місцевому рівні шляхом реалізації певних місцевих програм соціальної підтримки членів сімей військових. Так, наприклад, у Долинській міській раді діє Програма соціального захисту населення Долинської міської територіальної громади на 2023–2025 роки, відповідно до якої міська рада забезпечує соціальний захист військовослужбовців та членів їх сімей. У ній закріплено наступні види допомоги членам сім'ї військового: 1) щорічно – членам сімей загиблих учасників бойових дій, пов'язаних з військовою агресією рф проти України (війною) до роковин трагедії – 5 тис. грн; 2) щорічно – до Великодня родинам загиблих учасників АТО/ООС та учасників бойових дій, пов'язаних з військовою агресією рф проти України (війною) – 2 тис. грн; 3) щорічно – до Дня матері матерям та дружинам загиблих учасників АТО/ООС та учасників бойових дій, пов'язаних з військовою агресією рф проти України (війною) – 5 тис. грн; 4) одноразова грошова допомога на поховання загиблих учасників бойових дій, пов'язаних з військовою агресією рф проти України (війною) – 25 тис. грн; 5) одноразово – відшкодування за перевезення тіла, похорону та поховання – до 14 тис. грн; 6) щомісячно, грошова матеріальна допомога одному з батьків, дружині (чоловіку) загиблого (загиблої) учасників АТО/ООС та учасників бойових дій, пов'язаних з військовою агресією рф проти України (війною) – 1 тис. грн; 7) щорічно – на придбання твердого палива (дров) членам сімей загиблих учасників АТО/ООС та учасників бойових дій, пов'язаних з військовою агресією рф проти України (війною), а також сім'ям зниклих безвісти – 4 тис. грн [208].

У Полтавській області також прийнято Комплексну програму реабілітації, інтеграції та соціального захисту Захисників та Захисниць України, членів сімей загиблих Полтавської області на 2023–2025 роки, якою передбачено надання доступної й якісної медичної та психосоціальної

реабілітації, створення необхідних умов інтеграції членів сімей загиблих (померлих) Захисників та Захисниць України в суспільне життя, підвищення ефективності використання й адресності спрямування фінансових ресурсів, які залучаються для забезпечення підтримки членів сімей загиблих (померлих) Захисників та Захисниць України тощо [209].

Вважаємо, що саме на місцевому рівні є можливість безперешкодно реалізувати окремі напрямки соціальної підтримки членів сімей військовослужбовців, які на сьогодні не визначено та не передбачено на національному рівні, або ж передбачено, проте не може бути реалізовано в повному обсязі. Зокрема, на місцевому рівні більш можливим є виділення соціальної допомоги у формі грошового чи продовольчого забезпечення, надання продуктів харчування, виділення матеріальної допомоги на лікування, реабілітації, придбання твердого палива тощо. Крім того, завдяки здійсненню комунікації між органами місцевої влади та власне членами сімей військовослужбовців можна досягнути найбільш оптимального дотримання балансу між їх потребами та конкретними напрямками їх фінансування. Тому саме на рівні затвердження місцевих програм соціальної підтримки можна забезпечити надання більш посиленого соціального захисту або ж отримання членами сімей військовослужбовців додаткових видів соціальної допомоги та додаткових соціальних гарантій;

б) посилення військової соціальної роботи в межах окремої сім'ї військовослужбовця. Як зазначає Савицький В. І., «важливим аспектом сімейної політики, є соціальна допомога, спрямована на збереження сім'ї: стабілізація сім'ї; робота щодо розвитку членів сім'ї, вдосконалення сімейних стосунків; може бути й екстрена соціальна робота – термінова, надзвичайна допомога (надання притулку, негайне видалення із сім'ї членів родини, що перебувають у небезпеці, які зазнають насилля тощо)» [7, с. 5]. Варто відзначити, що на сьогодні жодним законом чи нормативно-правовим актом не визначено питання здійснення взаємодії між посадовими особами

військових частин та членами сімей військовослужбовців. Окремі аспекти такої взаємодії визначені певними актами у рамках тих чи інших правовідносин, проте єдиного порядку на сьогодні не визначено та не передбачено. Зокрема, проблемою залишається визначення чітких напрямків взаємодії між військовими формуваннями із членами сімей військовослужбовців, зокрема у різноманітних питаннях надання адресної допомоги. На практиці, на жаль, така взаємодія майже відсутня, що, звичайно, негативно впливає як на членів сім'ї військовослужбовця, так і на власне військовослужбовця, який проходить службу та не може протягом певного періоду часу надати допомогу своїй сім'ї чи членам своєї родини у зв'язу з його фізичною відсутністю.

7) здійснення психологічної та соціальної роботи із членами сім'ї демобілізованих військовослужбовців із зони проведення бойових дій. Зазначимо, що така підготовка має бути, як психологічною, так і фізичною, оскільки значна частина військовослужбовців демобілізуються саме у зв'язку з отриманням певних видів травм, ампутацій тощо. Після проходження відповідного лікування та реабілітації саме на членів сім'ї військовослужбовця покладається обов'язок продовжувати процес його адаптації до умов життя після поранення чи ампутацій і, на жаль, часто самі рідні не готові до цього. Ми не будемо зараз поглиблюватися в цю проблему, проте відзначимо, що цей процес пов'язаний і з психологічними особливостями самого військового, який наразі має прийняти себе новим, з неврівноваженою психікою військового після пережитого, розумінням того, що назад уже нічого не повернеш та не зміниш. Поряд із такими військовими досить важко і його рідним, які часто не знають, які вчинити дій, сказати слова підтримки, зарадити, втішити тощо. Часто самі члени сім'ї не витримують тих мук і страждань, які переносить їх близька людина, не можуть вчасно стримати свої емоції, у тому числі й негативні: біль, сльози, нерозуміння тощо. У такому випадку й необхідною є надання не тільки відповідної психологічної допомоги

перед поверненням демобілізованого військовослужбовця додому, а й надання поточної психологічної допомоги таким сім'ям. Це є можливим завдяки створенню в кожному населеному пункту, наприклад, на базі територіальних центрів комплектування й соціальної підтримки та їх територіальних підрозділах відповідної групи працівників, які б професійно надавали таку необхідну психологічну допомогу. Не лишнім була б і діяльність певних благодійних фондів, які б могли забезпечувати супровід сімей демобілізованих військовослужбовців як психологічно, так і фізично. В указаному аспекті фізичний супровід визначається як навчання членів сімей демобілізованих військовослужбовців із зони проведення військових дій, які отримали травми чи ампутації основам догляду за такими особами, реабілітації таких осіб тощо;

8) посилення захисту трудових відносин членів сімей військовослужбовців, а також праввідносин у сфері працевлаштування. Вважаємо, що мають бути визначені певні трудові гарантії для членів сімей, які, наприклад, доглядають за непрацездатною особою з числа колишніх військовослужбовців, які отримали інвалідність у зв'язку з своєю професійною діяльністю та потребують постійного догляду. У даному випадку та реалізації певних напрямків соціального захисту та соціальної політики в указаній сфері ми можемо провести певну паралель зі здійснення соціальної політики, яка проводиться стосовно тих сімей, де виховуються діти-інваліди. І така паралель є досить тонкою та невпевненою, проте в даних праввідносинах усе ж можна спробувати її провести. По-перше, в обох випадках здійснюється така процедура, як догляд за дитиною-інвалідом в одному випадку та інвалідом з числа військовослужбовців в іншому.

Отже, на основі проведеної паралелі ми можемо говорити про те, що мають бути посилені гарантії для членів сімей таких військовослужбовців у сфері працевлаштування та трудового законодавства, захисту їх трудових прав і законних інтересів. Зокрема, такими гарантіями можуть стати, наприклад: 1)

надання додаткової соціальної відпустки протягом року для здійснення реабілітації особи, яка не може ампостійно пересуватися та потребує сторонньої допомоги до 15 календарних днів; 2) право працювати на умовах неповного робочого дня; 3) гарантії залишення на роботі для тих працівників, чії члени сім'ї загинули при виконанні поклаадених на нього обов'язків; 4) право на дотаткові перерви протягом робочого дн для здійснення догляду за військовослужовцем тощо.

9) посилення роботи у сфері здійснення соціальної реабілітації членів сімей військовослужбовців, як в Україні, так і за її межами. Зокрема, має бути поглиблено комплексний підхід до проблеми соціального захисту членів сімей військовослужбовців. Досліджуючи питання посилення медико-соціальної реабілітації учасників бойових дій і членів їх сімей Колесніченко О. С. наголошує на важливості посилення рівня координації відомств у сфері реабілітації ветеранів бойових дій і членів їхніх сімей, оскільки ефективність проведених реабілітаційних заходів невисока. Також вчєїй говорить й про важливість підвищення професійного рівня фахівців: експертів, лікарів, психологів, соціологів, які беруть участь у процесі реабілітації військовослужбовців» [210, с. 43-44].

Загалом сьогодні можна говорити про активну позицію нашої держави, яка має за мету вчинення дій щодо залучення міжнародної допомоги, ресурсів саме у сфері здійснення соціальної реабілітації військовослужбовців за межами нашої держави. Наразі ми спостерігаємо збільшення кількості осіб, які виїжджають за кордон на лікування та реабілітацію, що звичайно позитивно впливає на весь процес повернення військовослужбовця до цивільного життя. Важливість здійснення соціальної реабілітації за межами нашої країни у тих державах, де рівень розвитку медицини та соціальної реабілітації є вищим, ніж наразі в Україні, є необхідним для відновлення працездатності особи, а отже й можливості обслуговувати себе самостійно. Варто наголосити й на тому, що соціальна реабілітації являє собою відповідний комплекс фізичних вправ, які

поєднуються із відповідним психо-емоційним навантаженням на особу, її психіку, сприйняття ситуації тощо. На сьогодні в Україні досягнути того балансу психо-емоційного стану, необхідного для швидкого фізичного та психологічного відновлення є досить важко, оскільки постійні тривоги, обстріли, боязнь того, чи не «прилетить» у лікарню, соціально-реабілітаційний центр не дають психіці повністю розслабитися та відновитися. Має бути створене відповідне середовище без об'єктивних подразників, оскільки це сприятиме більш швидкому одужанню. І досягнути наразі цього можна, на жаль, не в Україні, а тільки за її межами [211, с. 71];

10) проведення заходів щодо здійснення просвітницької роботи серед військовослужбовців та членів їх сімей, які перебувають чи перебували у зоні бойових дій. Зокрема, про її важливість зазначає Дідик Н. Ф., яка наголошує на важливості своєчасної просвітницької й психосоціальної роботи щодо сімейних проблем, акцентування уваги на особливостях спілкування з військовим телефоном і за допомогою соціальних мереж, надання психосоціальної та психологічної підтримки дружинам, якщо в них виникають складні емоційні стани або якісь проблеми з дітьми» [17, с. 75]. Це є важливим для дотримання балансу врахування інтересів сім'ї військовослужбовця з інтересами служби, розуміння сутності проблем обох сторін, тобто сім'ї, яка перебуває вдома та військовослужбовця, який перебуває на службі чи виконує бойові завдання.

Крім того, важливим є розуміння кожним із членів сім'ї того, що є загальнодоступним, а що має бути обмежено в інформаційному просторі. Про це також варто постійно говорити із членами сімей військовослужбовців особливо в тих випадках, коли виникають якісь проблемні ситуації, у тому числі й щодо отримання інформації про самого військовослужбовця. Кожен із членів сім'ї має розуміти те, що важливо не нашкодити ні власне собі та іншим членам родини, ні своїй близькій особі – військовослужбовцю. Особливо актуальним, на нашу думку, є здійснення певної просвітницької роботи, яка

стосується конкретних ситуацій, оскільки враховуючи сучасне життя в нашій державі, необхідно розуміти певний алгоритм дій у непередбачуваних ситуаціях для членів сімей військовослужбовців, як наприклад, при потраплянні в полон, перебуванні в окупації тощо.

З метою реалізації просвітницької роботи доцільною є й організація спеціальних форм взаємодії із членами сім'ї військовослужбовця. Дослідуючи такий напрямок підтримки членів сім'ї військовослужбовця, варто навести позицію Калініна І. М., який переконаний, що необхідною є організація спеціальних клубів спілкування всередині асоціації й об'єднань, оскільки потреба ветеранів у співчутливому, емпатійному спілкуванні залишається нереалізованою, організація та проведення спеціальної психологічної роботи із сім'ями військовослужбовців (батьками, дружинами, дітьми) у вигляді тренінгів груп спілкування [212, с. 102];

1) проведення активної роботи із сім'єю військовослужбовця в процесі здійснення реабілітації військовослужбовця. До вказаного напрямку варто також віднести й проведення сімейної терапії, спрямованої на корекцію міжособистісних стосунків у родині, що має на меті усунення емоційних розладів [213, с. 290]. Процес реабілітації є досить об'ємним і тривалим, а тому йому має бути приділена досить важлива та суттєва увага, оскільки часто певні проблеми із фізичним та психологічним здоров'ям військовослужбовця виникають не одразу після повернення, а виявляються з часом. Процес реалізації сімей військовослужбовців має бути комплексним та охоплювати значні суспільні відносини.

Досліджуючи питання здійснення реабілітації в зарубіжних країнах, Орловська О. А. пропонує її здійснення на прикладі американського досвіду. Зокрема, науковець зазначає, що американські дослідники виділяють такі завдання: 1) подолання у ветерана ідентифікації з образом «пацієнта» у сім'ї; 2) подолання випадків насильства у сім'ї, зловживання алкоголем і наркотиками, прагнення до тривалої відсутності в сім'ї; 3) подолання

небажання розповідати про свій військовий досвід, зменшення психологічної дистанції між ветераном і дітьми, поліпшення відносин між подружжям; 4) психологічна допомога жінкам ветеранів, надання взаємопідтримки у сім'ї [157, с. 129].

Підсумовуючи варто зазначити, що покращення соціального захисту членів сімей військовослужбовців має здійснюватися за різноманітними напрямками, серед яких важливе місце займає подальша законотворча діяльність, зокрема внесення змін до законів та інших підзаконних нормативно-правових актів, які стосуються соціального захисту членів сімей військовослужбовців [214]. Особливе місце у питанні реалізації державної соціальної підтримки членів сімей військовослужбовців має займати матеріальна, а саме: надання матеріальних і соціальних пільг, допомог, грошових виплат тощо, що має не тільки забезпечити надання певної матеріальної підтримки та стати складовою певних компенсаційних виплат, а стати важливою гарантією гідного життя членів сімей військовослужбовців, забезпечити їх добробут, розвиток та безпеку.

Висновки до розділу 3

На підставі висловлених у третьому розділі цієї роботи міркувань, ми дійшли наступних висновків.

1. Основними аспектами соціальної роботи та соціального захисту членів сімей військовослужбовців у зарубіжних країнах названо наступні:

1) чітка нормативно-правова база в питаннях захисту членів сімей військовослужбовців. Більшість зарубіжних країн (Хорватія, Сербія, Польща, США) дотримуються принципу того, що соціальний захист членів сімей військовослужбовців здійснюється поряд із соціальним захистом самих військовослужбовців, а тому, як і в Україні, такий соціальний захист не

виділяється як окремий напрямок законодавчого чи нормативно-правового регулювання. Проте у тих країнах, де питання збройного конфлікту стоїть гостро (Ізраїль), а воєнні дії періодично поновлюються, питання соціального захисту членів сімей військовослужбовців стоїть досить гостро та забезпечується на рівні окремо прийнятих законів;

2) поряд із законодавчим регулюванням соціального захисту членів сімей військовослужбовців створено досить потужну базу соціального захисту членів сімей військовослужбовців, яка забезпечується певними урядовими програмами, створенням конкретних спеціалізованих центрів та міжнародних організацій (країни НАТО, США, Німеччина, Канада);

3) соціальний захист як самих військовослужбовців, так і членів їх сімей здійснюється на рівні певного профільного міністерства, до компетенції якого й віднесено формування та реалізацію державної політики в указаній сфері, які мають широку систему структурних підрозділів, які опікуються питаннями соціального захисту членів сімей військовослужбовців (США, Хорватія, Канада, Австралія, Корея, Ізраїль, Великобританія);

4) наявність конкретних посадових осіб, уповноважених на здійснення заходів із соціальної підтримки членів сімей військовослужбовців, у тому числі й військових омбудсменів (Великобританія, США, Швеція, Норвегія, Німеччина, Ізраїль, Швейцарія, Австралія, Боснія і Герцеговина);

5) створення відповідних центрів для надання підтримки членам сімей військовослужбовців (США, Хорватія, Данія, Ізраїль);

6) досить широка система медичного забезпечення членів сімей військовослужбовців, у тому числі страхування та здійснення страхових виплат (США, Німеччина, Великобританія, Ізраїль, Хорватія);

7) належний рівень соціально-побутового забезпечення членів сімей військовослужбовців, що включає в себе різні види допомог, пільг та забезпечення;

8) реалізація програм соціальної підтримки членів сімей військовослужбовців із залученням міжнародних організацій та установ (Ізраїль, США);

9) широке залучення до здійснення соціальної підтримки та соціального захисту як самих військовослужбовців, так і членів їх сімей з боку неурядових та благодійних організацій (Великобританія);

10) широка сфера застосування пільг та компенсацій для членів сімей військовослужбовців (США, Хорватія, Ізраїль).

2. До основних проблем у сфері соціального захисту членів сімей військовослужбовців в Україні віднесено:

1) невизначеність та неточність розуміння поняття «член сім'ї військовослужбовців»;

2) члени сім'ї військовослужбовців не виділені в окрему правову категорію осіб, які потребують соціального захисту;

3) неможливість побудови ефективної системи соціального захисту членів сімей військовослужбовців у період дії воєнного стану на тих принципах та нормах законодавства, які приймалися та діяли в мирний час;

4) недостатній рівень аналізу стану соціального захисту членів сімей військовослужбовців;

5) відсутність ефективної взаємодії між державними органами та громадськими організаціями з питань реалізації пільг і прав, визначених законодавством України щодо соціального захисту членів сімей військовослужбовців;

6) порушення прав членів сімей військовослужбовців на інформацію;

7) приділення більшої уваги програмам соціального захисту, які спрямовані на надання матеріальної допомоги, пільг і грошового забезпечення, а не на розвиток психологічного та ментального здоров'я;

8) проблеми щодо соціального захисту членів сімей військовослужбовців-іноземців.

3. Основними шляхам вирішення проблем правового регулювання соціального захисту членів сімей військовослужбовців та вдосконалення теоретичних і практичних аспектів такого соціального захисту названо:

1) реформування законодавства у сфері соціального захисту членів сімей військовослужбовців, у тому числі й чітке формулювання термінологічного розуміння поняття «соціальний захист членів сім'ї військовослужбовця» у відповідному законодавчому акті;

2) створення спеціального органу, до компетенції якого варто віднести вирішення окремих соціальних питань членів сімей військовослужбовців на прикладі військового омбудсмена;

3) здійснення підготовки та інструктаж військовослужбовця та членів його сім'ї ще до відправлення на військову службу в зону бойових дій;

4) посилення впровадження державних, регіональних і місцевих програм соціального захисту членів сімей військовослужбовців;

5) надання додаткових видів матеріального забезпечення на місцевому рівні шляхом реалізації певних місцевих програм соціальної підтримки членів сімей військових;

6) посилення військової соціальної роботи в межах окремої сім'ї військовослужбовця;

7) здійснення психологічної й соціальної роботи з членами сім'ї демобілізованих військовослужбовців із зони проведення бойових дій;

8) посилення захисту трудових відносин членів сімей військовослужбовців, а також правовідносин у сфері працевлаштування;

9) посилення роботи у сфері здійснення соціальної реабілітації членів сімей військовослужбовців, як в Україні, так і за її межами;

10) проведення заходів щодо здійснення просвітницької роботи серед військовослужбовців та членів їх сімей, які перебувають чи перебували в зоні бойових дій;

11) проведення активної роботи із сім'єю військовослужбовця в процесі здійснення реабілітації військовослужбовця.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення й вирішення наукового завдання, яке полягає у визначенні поняття та сутності соціального захисту членів сімей військовослужбовців, його принципів та нормативно-правової бази, а також з'ясуванні проблем правового регулювання у зазначеній сфері та внесення пропозицій щодо шляхів їх усунення. Проведене дослідження дало можливість сформулювати такі висновки і пропозиції.

1. Сутність соціального захисту членів сімей військовослужбовців виражається в наступному: а) соціальний захист членів сімей військовослужбовців – це важлива складова соціальної держави та її соціальної політики в цілому; б) соціальний захист членів сімей військовослужбовців є одним із різновидів соціального захисту населення в цілому та державної соціальної підтримки; в) соціальний захист членів сімей військовослужбовців варто розглядати як функцію держави у сфері соціального захисту; г) аспекти та напрямки соціального захисту членів сімей військовослужбовців визначаються специфікою військової служби; д) особливе завдання здійснення соціального захисту членів сімей військовослужбовців. До завдань соціального захисту членів сімей військовослужбовців слід віднести: створення сприятливих соціально-економічних та трудових умов; забезпечення належного матеріального забезпечення, оздоровлення; проведення соціально-орієнтовної житлової політики, охорони здоров'я, освіти, материнства й дитинства; е) особлива мета соціального захисту членів сімей військовослужбовців: надання матеріального забезпечення, надання соціальних гарантій та допомог, підвищення привабливості та престижності військової служби в Збройних Силах України; є) різновид соціально-захисної діяльності держави, яка спрямована на запобігання негативних наслідків стосовно членів сімей військовослужбовців; ж) соціальний захист членів сімей військовослужбовців також варто розглядати як важливий чинник підвищення рівня боєздатності

кожного із військовослужбовців; з) особливий суб'єкт отримання соціального захисту – члени сім'ї військовослужбовця, в якого виникає право на отримання соціального захисту, соціального забезпечення, пільг і відповідних державних гарантій; и) головна ціль здійснення соціальної роботи стосовно членів сімей військовослужбовців – відновлення фізичних і психічних сил таких осіб, створення всіх необхідних умов для їх подальшого нормального життя.

2. Зазначено, що визначення чітких принципів соціального захисту членів сімей військовослужбовців допоможе правильно зрозуміти сутність законодавства про соціальне забезпечення та соціальний захист такої категорії осіб, як члени сім'ї військовослужбовця, визначити основні напрямки роботи щодо здійснення такого захисту, виявити певні прогалини та слабкі місця нормативно-правового регулювання щодо здійснення соціального захисту в указаній сфері.

До основних принципів соціального захисту членів сімей військовослужбовців віднесено: 1) принцип законності та верховенства права; 2) принцип соціальної справедливості; 3) принцип гуманізму, який спрямований не тільки на розуміння людини як найвищої соціальної цінності, а й сприяє створенню умов для гуманного й справедливого ставлення до такої категорії осіб, створення всіх необхідних умов для їх нормальної адаптації в суспільстві після, наприклад, певних негативних подій і життєвих обставин; 4) принцип диференціації умов та рівня соціального захисту, який забезпечує більш індивідуальний підхід до розуміння соціального захисту тієї чи іншої категорії осіб, визначає, які саме заходи соціального захисту варто застосувати та в якій мірі тощо; 5) принцип динамічності, який забезпечує здійснення певної реакції на відповідні ситуації в державі та конкретні правовідносини по відношенню до членів сімей військовослужбовців; 6) принцип достатності та повноти соціального захисту, суть якого зводиться до того, що держава має забезпечити належний рівень фінансування соціальних гарантій і соціальної підтримки членів сімей військовослужбовців на такому рівні, який є достатнім

для життя сім'ї на гідному рівні з урахуванням їх потреб і запитів; 7) принцип всебічності соціального захисту членів сімей військовослужбовців, тобто надання всебічної та різносторонньої допомоги членам сімей військовослужбовців, починаючи від матеріальної й соціальної допомоги, та закінчуючи наданням певної психологічної, юридичної допомоги, допомоги при настанні певних соціальних ризиків тощо; 8) принцип неупередженості (безсторонності) соціального захисту, що означає, як особистий, так і об'єктивний нейтралітет щодо здійснення соціального захисту членів сімей військовослужбовців; 9) принцип невідворотності соціального захисту та соціальної допомоги, який зводиться до того, що рівень соціального захисту членів сімей військовослужбовців не може зменшуватися чи скорочуватися; 10) принцип заборони дискримінації за будь-якими особистісними чи іншими ознаками; 11) принцип наукової й економічної обґрунтованості, тобто чітке розуміння того, що потребує як сім'я військовослужбовця в цілому, так і кожний її окремий член; 12) принцип дотримання найкращих інтересів членів сімей військовослужбовців; 13) принцип забезпечення участі членів сімей військовослужбовців у процесах прийняття рішень та їх урахування при здійсненні соціального захисту; 14) принцип урахування міжнародного нормативно-правового регулювання соціального захисту членів сімей військовослужбовців; 15) принцип фінансово-правового захисту членів сімей військовослужбовців.

Проголиною чинного законодавства названо відсутність у чинному законодавстві України конкретного й чіткого визначення та розуміння поняття «соціальний захист членів сімей військовослужбовців», його завдань, мети та функцій.

3. Під умовами соціального захисту членів сімей військовослужбовців запропоновано розуміти всі ті чинники, які впливають на своєчасність і повноту здійснення реального соціального захисту членів сімей військовослужбовців, а також ті чинники, які мають бути визначені та

враховані при здійсненні державної політики у сфері реалізації соціального захисту членів сімей військовослужбовців, та які реально впливають на формування державної політики у сфері такого захисту, а також без яких неможливо забезпечити реальний соціальний захист членів сім'ї військовослужбовця.

Виділено основні підстави здійснення соціального захисту членів сімей військовослужбовців, а саме: 1) встановлення факту родинних відносин із військовослужбовцем чи перебування конкретних осіб на його утриманні; 2) наявність певних юридичних фактів, тобто певної дії чи події, яка трапилась із самим військовослужбовцем (вступ на військову службу, отримання травми, смерть, полон тощо). Такими юридичними фактами названо: а) факт смерті військовослужбовця; б) обставини смерті військовослужбовця; в) медико-біологічні факти, які зазвичай пов'язують із настанням певної травми чи інвалідності в особі, яка є військовослужбовцем; г) факт зникнення безвісти військовослужбовця; д) втрата годувальника; 3) наявність причинного зв'язку між настанням соціального захисту члена сім'ї військовослужбовця із особою військовослужбовця; 4) отримання членами сім'ї військовослужбовця певного статусу, наприклад, статусу члену родини загиблих військовослужбовців та відповідного посвідчення; 5) дотримання відповідних процесуальних строків отримання певного соціального захисту; 6) умови отримання соціального захисту членів сімей військовослужбовців чітко регламентуються законодавством України та передбачають відповідну процедуру, в тому числі й конкретні активні дії самих членів сімей військовослужбовців для отримання ними певного соціального захисту; 7) поширення соціального захисту на всіх осіб, які згідно із законодавством віднесено до членів сім'ї військовослужбовця; 8) чіткі законодавчі умови, які виключають можливість отримання членами сім'ї військовослужбовця певного соціального захисту.

4. Основними соціальними гарантіями, які поширюються на членів сім'ї військовослужбовця названо: 1) гарантії в матеріальному забезпеченні членів

сімей військовослужбовців, що включає в себе надання військовослужбовцям та членам їх сім'ї підйомної допомоги, одноразової грошової допомоги у зв'язку із загибеллю військовослужбовця, тощо; 2) гарантії у медичній сфері та у сфері оздоровлення; 3) гарантії у сфері здійснення психологічної допомоги; 4) гарантії у сфері репродукції; 5) гарантії для членів сімей військовослужбовців у сфері працевлаштування; 6) гарантії у сфері освіти, навчання, пільги у навчальних та дошкільних закладах; 7) гарантії правового супроводу членів сімей військовослужбовців; 8) гарантії у сфері пенсійного забезпечення; 9) гарантії у сфері житлового забезпечення; 10) гарантії членів сім'ї військовослужбовця в інформаційній сфері; 11) інші важливі гарантії, які не віднесені до наведених вище груп, серед яких: надання відпусток, які передбачені для військовослужбовців; безоплатна здача ДНК тестів для визначення родинних відносин між особою, яка його здала та зниклим безвісти військовослужбовцем тощо.

5. Основними аспектами соціальної роботи та соціального захисту членів сімей військовослужбовців у зарубіжних країнах названо наступні:

1) чітка нормативно-правова база в питаннях захисту членів сімей військовослужбовців. Більшість зарубіжних країн (Хорватія, Сербія, Польща, США) дотримуються принципу того, що соціальний захист членів сімей військовослужбовців здійснюється поряд із соціальним захистом самих військовослужбовців, а тому, як і в Україні, такий соціальний захист не виділяється як окремий напрямок законодавчого чи нормативно-правового регулювання. Проте у тих країнах, де питання збройного конфлікту стоїть гостро (Ізраїль), а воєнні дії періодично поновлюються, питання соціального захисту членів сімей військовослужбовців стоїть досить гостро та забезпечується на рівні окремо прийнятих законів;

2) поряд із законодавчим регулюванням соціального захисту членів сімей військовослужбовців створено досить потужну базу соціального захисту членів сімей військовослужбовців, яка забезпечується певними урядовими

програмами, створенням конкретних спеціалізованих центрів та міжнародних організацій (країни НАТО, США, Німеччина, Канада);

3) соціальний захист як самих військовослужбовців, так і членів їх сімей здійснюється на рівні певного профільного міністерства, до компетенції якого й віднесено формування та реалізацію державної політики в указаній сфері, які мають широку систему структурних підрозділів, які опікуються питаннями соціального захисту членів сімей військовослужбовців (США, Хорватія, Канада, Австралія, Корея, Ізраїль, Великобританія);

4) наявність конкретних посадових осіб, уповноважених на здійснення заходів із соціальної підтримки членів сімей військовослужбовців, у тому числі й військових омбудсменів (Великобританія, США, Швеція, Норвегія, Німеччина, Ізраїль, Швейцарія, Австралія, Боснія і Герцеговина);

5) створення відповідних центрів для надання підтримки членам сімей військовослужбовців (США, Хорватія, Данія, Ізраїль);

6) досить широка система медичного забезпечення членів сімей військовослужбовців, у тому числі страхування та здійснення страхових виплат (США, Німеччина, Великобританія, Ізраїль, Хорватія);

7) належний рівень соціально-побутового забезпечення членів сімей військовослужбовців, що включає в себе різні види допомог, пільг та забезпечення;

8) реалізація програм соціальної підтримки членів сімей військовослужбовців із залученням міжнародних організацій та установ (Ізраїль, США);

9) широке залучення до здійснення соціальної підтримки та соціального захисту як самих військовослужбовців, так і членів їх сімей з боку неурядових та благодійних організації (Великобританія);

10) широка сфера застосування пільг та компенсацій для членів сімей військовослужбовців (США, Хорватія, Ізраїль).

6. До основних проблем у сфері соціального захисту членів сімей військовослужбовців в Україні віднесено: 1) невизначеність та неточність розуміння поняття «член сім'ї військовослужбовців»; 2) члени сім'ї військовослужбовців не виділені в окрему правову категорію осіб, які потребують соціального захисту; 3) неможливість побудови ефективної системи соціального захисту членів сімей військовослужбовців у період дії воєнного стану на тих принципах та нормах законодавства, які приймалися та діяли в мирний час; 4) недостатній рівень аналізу стану соціального захисту членів сімей військовослужбовців; 5) відсутність ефективної взаємодії між державними органами та громадськими організаціями з питань реалізації пільг і прав, визначених законодавством України щодо соціального захисту членів сімей військовослужбовців; 6) порушення прав членів сімей військовослужбовців на інформацію; 7) приділення більшої уваги програмам соціального захисту, які спрямовані на надання матеріальної допомоги, пільг і грошового забезпечення, а не на розвиток психологічного та ментального здоров'я; а також 8) проблеми щодо соціального захисту членів сімей військовослужбовців-іноземців.

Основними шляхам вирішення проблем правового регулювання соціального захисту членів сімей військовослужбовців та вдосконалення теоретичних і практичних аспектів такого соціального захисту названо:

1) реформування законодавства у сфері соціального захисту членів сімей військовослужбовців, у тому числі й чітке формулювання термінологічного розуміння поняття «соціальний захист членів сім'ї військовослужбовця» у відповідному законодавчому акті;

2) створення спеціального органу, до компетенції якого варто віднести вирішення окремих соціальних питань членів сімей військовослужбовців на прикладі військового омбудсмена;

3) здійснення підготовки та інструктаж військовослужбовця та членів його сім'ї ще до відправлення на військову службу в зону бойових дій;

4) посилення впровадження державних, регіональних і місцевих програм соціального захисту членів сімей військовослужбовців;

5) надання додаткових видів матеріального забезпечення на місцевому рівні шляхом реалізації певних місцевих програм соціальної підтримки членів сімей військових;

6) посилення військової соціальної роботи в межах окремої сім'ї військовослужбовця;

7) здійснення психологічної й соціальної роботи з членами сім'ї демобілізованих військовослужбовців із зони проведення бойових дій;

8) посилення захисту трудових відносин членів сімей військовослужбовців, а також правовідносин у сфері працевлаштування;

9) посилення роботи у сфері здійснення соціальної реабілітації членів сімей військовослужбовців, як в Україні, так і за її межами;

10) проведення заходів щодо здійснення просвітницької роботи серед військовослужбовців та членів їх сімей, які перебувають чи перебували в зоні бойових дій;

11) проведення активної роботи із сім'єю військовослужбовця в процесі здійснення реабілітації військовослужбовця.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Збройним силам довіряють 95 % українців. *Укрінформ*. 10 березня 2024. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3824049-zbrojnim-silam-doviraut-95-ukrainciv.html>
2. Сайнецький О. П. Зміст та особливості соціального забезпечення військовослужбовців як правового явища. *Митна справа*. 2013. № 5 (89). С. 204–209.
3. Пасіка С. П. Деякі питання регулювання соціального забезпечення військовослужбовців. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Право*. 2011. Вип. 15. С. 162–166.
4. Коропатнік І. М. Адміністративно-правові засади взаємодії громадянського суспільства і Збройних сил України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2016. 519 с.
5. Шолудько Ю. О., Потопахіна О. М. Соціальний захист військовослужбовців за законодавством України. *Актуальні проблеми сучасного права*. URL: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/20122/1/55-68.pdf>
6. Правовий аналіз еволюції поняття та змісту військової служби. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 2. С. 374–378.
7. Савицький В. І. Особливості військової соціальної роботи з різними категоріями клієнтів. URL: <https://ela.kpi.ua/server/api/core/bitstreams/765a8efe-8af6-4fd8-adf4-40c12e7696f0/content>
8. Рошканюк В. М. Категорія «соціальний захист» в праві соціального забезпечення України. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Право*. 2012. Вип. 18. С. 108–111.
9. Бориченко К. В. Поняття права на соціальний захист. *Університетські наукові записки*. 2016. № 59. С. 301–309.
10. Гончаров А. Поняття соціального захисту. *Право соціального забезпечення*. 2009. № 10. С. 126–129.

11. Жук О. Б. До питання дискусії: соціальний захист, соціальне страхування чи соціальне забезпечення. URL: https://financial.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/05/%D0%96%D1%83%D0%BA_%D0%9E.%D0%91._%D1%82%D0%B5%D0%B7%D0%B8.pdf

12. Яригіна Є. П. Місце і значення соціального забезпечення сімей з дітьми в системі права соціального захисту. *Проблеми законності*. 2011. Вип. 116. С. 80–86.

13. Рабінович П. М., Панкевич О. З. Соціальне право: деякі питання загальної теорії. *Право України*. 2003. № 1. С. 104–107.

14. Копетюк М. І. Нормативно-правові аспекти визначення понять «соціальний захист» та «соціальне забезпечення». *Історико-правовий часопис*. 2019. № 1(13). С. 66–69.

15. Пасіка С. П. Адміністративно-правове регулювання соціального забезпечення військовослужбовців Збройних Сил України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2011. 21 с.

16. Капська А. Й., Олексюк Н. С. Організаційно-педагогічне забезпечення позитивної життєдіяльності сім'ї військовослужбовця. URL : <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/15742/Kapska.pdf?sequence=1>

17. Дідик Н. Ф. Вплив сімейних проблем на психологічний стан військовослужбовців під час АТО. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. Вип. 41 (44). С. 68–80.

18. Карпенко М. І. Кримінальна відповідальність за порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості (кримінально-правове та кримінологічне дослідження) : монографія / за заг. ред. Матвійчука В. К. Київ : КНТ, 2007. 232 с.

19. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20.12.1991 № 2011-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 15. Ст. 190.

20. Павленко В. С. Захист прав військовослужбовців та їх сімей: міжнародно-правовий аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 7. С. 131–133. URL: http://lsej.org.ua/7_2020/34.pdf.

21. Умаєв Б. Б. Особливості соціального захисту військовослужбовців і працівників Служби безпеки України. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2022. Вип. 70. С. 248–252.

22. Андрейчук С. К., Морушко О. О., Гасяк М. С. Стан пенсійного забезпечення військовослужбовців та членів їх сімей. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2021. Т. 31. № 2. С. 75–80.

23. Крачун А. А. Механізм соціального захисту учасників АТО (на прикладі органів місцевого самоврядування) : автореф. ... магістра / Чорноморський нац. ун-т ім. Петра Могили. Миколаїв, 2019. 19 с.

24. Державні гарантії захисту соціальних прав військовослужбовців і членів їх сімей: загальний соціальний захист військовослужбовців і членів їх сімей; соціальний захист військовослужбовців і членів їх сімей в особливий період (зокрема під час воєнного стану); міжнародний аспект соціального захисту військовослужбовців (стандарти НАТО) / укл. : О. А. Джус та ін. Київ : ВД «Професіонал», 2023. 594 с.

25. Сидоренко А. О. Соціальний захист членів сімей військовослужбовців в Україні: проблеми та шлях їх вирішення. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 6. С. 151–155. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/273625/269003>

26. Тихий В. П. Безпека людини: поняття, правове забезпечення, значення, види. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 2 (85). С. 31–46.

27. Сидоренко А. О. Щодо сутності соціального захисту членів сімей військовослужбовців. Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса,

19 трав. 2023 р.) / за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса : Вид-во «Юридика», 2023. Т. 1. С. 525–527.

28. Москаленко В. В. Сутність соціального захисту та його місце в політиці соціальної держави. *Наукові записки*. Т. 21. Політичні науки. С. 41–44.

29. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Офіційний вісник України*. 2010. № 72/1 Спец. випуск. Ст. 15.

30. Бондаренко С. М., Бугас Н. В. Соціальна політика держави як основа забезпечення соціального розвитку. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. URL: http://www.dy.nauka.com.ua/pdf/2_2021/42.pdf

31. Сімкіна О. В. Змістовний аспект поняття «соціальний захист» а основні засади його втілення на європейському просторі. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2012. № 7. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=438>

32. Приходько С. Держава і соціальний захист громадян. *Право України*. 1999. № 2. С. 22–26.

33. Гончаренко Л. О. Професіоналізація військової діяльності в сучасному суспільстві (соціально-філософський аналіз) : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03. Харків, 1998. 16 с.

34. Мазовецький Р. І. Основні напрямки вдосконалення системи соціального захисту військовослужбовців. URL: <http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/16043/1/Mazovetskyi1019.pdf>

35. Корж І. Ф. Військова служба в Україні: вступ, просування, припинення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2004. 20 с.

36. Бейкун А. Л., Клячко А. О. Соціальний захист військовослужбовців: нормативно-правове забезпечення та сутність. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 6. С. 90–94.

37. Григоренко Є. І. Конституційні засади проходження військової служби громадянами України: проблеми теорії та практики : монографія. Харків : Право, 2010. 281 с.

38. Даниїлов В. В. Особливості формування іміджу Збройних сил України. *Політичний менеджмент*. 2009 № 5. С. 88–95.

39. Єрмоловська О. Ю. Соціальний захист як фактор стабілізації життєвого рівня населення в умовах трансформаційної економіки : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.09.03. Харків, 1996. 32 с.

40. Бєлай С. В., Васищев В. С., Ліпатов І. І. Особливості організації соціального захисту сімей військовослужбовців в умовах виникнення надзвичайних ситуацій. *Військові науки*. 2021. № 4(86). С. 22–35.

41. Андрєїв Т. С., Суліцький В. В. Соціально-правовий захист військовослужбовців та їх сімей. *Prospects of modern science and education : The 5th International scientific and practical conference (February 07 – 10, 2023) Stockholm, Sweden. International Science Group. 2023. С. 377–382.*

42. Сидоренко А. О. До питання соціального захисту членів сімей військовослужбовців в Україні. *Сталий розвиток суспільства та держави: сучасні виклики та напрямки розвитку* : матеріали Всеукр. наук. конф. молодих вчених (м. Одеса, 18 листоп. 2022 р.). уклад. : В. С. Кучерявенко, Л. С. Бондарчук. І. С. Радковська [та ін.] ; за ред. : М. Р. Аракеяна, К. І. Спасової. Одеса, 2022. С. 180–183. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/23909>.

43. Довідник з питань соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей, ветеранів Великої Вітчизняної війни, військової служби і військових пенсіонерів та інших громадян похилого віку в Україні / під ред. В. І. Собкова. Київ, 2006. 540 с.

44. Загальна теорія держави і права : підручник / за ред. : М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків : Право, 2009. 584 с.

45. Анпілогова Б. Ю. Основні принципи соціального захисту в контексті соціального ризику. *Аналітично-порівняльне правознавство*. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/290689/284308> С. 271-275

46. Клименко А. Л. До питання принципів організації соціального захисту. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2016. Вип. 38. С 112–118.

47. Яковлєв О. А. Значення принципів соціального забезпечення у сфері соціального захисту населення. *Право і суспільство*. 2020. № 6. С. 101–106.

48. Сташків Б. І. Принципи права соціального забезпечення в контексті природного та позитивного права. *Актуальні проблеми юридичної науки на шляху сучасної розбудови держави і суспільства* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Суми, 5-7 черв. 2014 р.) / ред. кол. : В. С. Венедіктов, А. М. Куліш, М. М. Бурбика ; за ред. : В. С. Венедіктова, А. М. Куліша. Суми : СумДУ, 2014. С. 324–327.

49. Суходольська Н. П. Удосконалення системи соціального захисту населення в Україні. *Спеціальність 051 «Економіка», Освітня програма «Управління персоналом та економіка праці»*. Вінниця : Донецький нац. ун-т ім. Василя Стуса, 2020. 76 с.

50. Корольов С. С. Нормативно-правове забезпечення державних гарантій соціального захисту військовослужбовців в період реформування Збройних Сил України: історичний аспект. *Збірник наукових праць Харківського університету Повітряних сил*. 2010. Вип. 4. С. 264–268. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ZKhUPS_2010_4_60

51. Чепульченко Т. О. Верховенство права як основоположний принцип сучасного правотворення. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Серія «Політологія. Соціологія. Право». 2012. № 3. С. 185–188.

52. Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (гол. ред.). Київ : Абрис, 2002. 742 с.

53. Гнатчук О. С., Шестакова К. Ю., Яремчук С. С. Використання принципів гуманізму в соціальній роботі. *Social Work and Education*. 2022. Vol. 9. № 2. Р. 188–196.

54. Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин : Закон України від 12.07.2018 № 2505-VIII. *Офіційний вісник України*. 2018. № 62. Ст. 61.

55. Балтачаєва Н. А. Напрямки системної трансформації соціальної підтримки в Україні. *Економіст*. 2012. № 8. С. 29–32.

56. Залужний В. Ф. Концепт військово-дисциплінарної відповідальності у контексті викликів воєнного часу. *Juris Europensis Scientia*. 2023. Вип. 2. С. 85–91.

57. Загальна Декларація прав людини : міжнар. документ ООН від 10.12.1948. *Офіційний вісник України*. 2008. № 93. Ст. 89.

58. Конвенція ООН про права дитини від 20.11.1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

59. Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю від 13.12.2006. *Офіційний вісник України*. 2010. № 17. Ст. 93.

60. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : міжнар. документ ООН від 16.12.1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text

61. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права : міжнар. документ ООН від 16.12.1966. *Офіційний вісник України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text

62. Конвенція ООН про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях від 12.08.1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151#Text

63. Женевська конвенція ООН про поліпшення участі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі від 12.08.1949. *Офіційний вісник України*. 2010. № 62. Ст. 193.

64. Женевська конвенція ООН про поводження з військовополоненими від 12.08.1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153/conv#n310

65. Крет Ю. М. Принципи фінансово-правового захисту військовослужбовців в умовах воєнного стану в Україні. *Південноукраїнський правничий правопис.* 2023. № 1. С. 194–199.

66. Пінчук Р. С., Письменна О. П. Покращення соціального і правового захисту військовослужбовців Збройних Сил України як запорука формування професійного війська. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО.* 2020. Вип. 60. С. 83–89.

67. Конвенція РЄ про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) від 04.11.1950. *Офіційний вісник України.* 1998. № 13. Ст. 270.

68. Декларація ООН про права дитини від 20.11.1959. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text

69. Питання визначення повноважень деяких органів у сфері дотримання норм міжнародного гуманітарного права на всій території України : постанова Каб. Міністрів України від 12.09.2023 № 975. *Офіційний вісник України.* 2023. № 88. Ст. 94.

70. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від 14.01.1998 № 16/98-ВР. *Офіційний вісник України.* 1998. № 6. Ст. 72.

71. Про прожитковий мінімум : Закон України від 15.07.1999 № 966-XIV. *Офіційний вісник України.* 1999. № 33. Ст. 55.

72. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії : Закон України від 05.10.2000 № 2017-III. *Офіційний вісник України.* 2000. № 44. Ст. 1.

73. Про соціальні послуги : Закон України від 17.01.2019 № 2671-VIII. *Офіційний вісник України.* 2019. № 34. Ст. 107.

74. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 09.07.2003 № 1058-IV. *Офіційний вісник України*. 2003. № 33. Ст. 126.

75. Автушенко І. Б. Державний соціально-правовий захист військовослужбовців Збройних сил України та членів їх сімей у 1997–2011 році. С. 121–139 URL: <https://czasopisma.marszalek.com.pl/images/pliki/pomi/02/pomi201608.pdf>

76. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 22.10.1993 № 3551-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 45. Ст. 425.

77. Про соціальний і правовий захист осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, та членів їхніх сімей : Закон України від 26.01.2022 № 2010-ІХ. *Офіційний вісник України*. 2022. № 42. Ст. 7.

78. Про державні гарантії соціального захисту військовослужбовців, які звільняються із служби у зв'язку з реформуванням Збройних Сил України, та членів їхніх сімей : Закон України від 15.06.2004 № 1763-ІV. *Офіційний вісник України*. 2004. № 27. Т. 1. Ст. 15.

79. Про відпустки : Закон України від 15.11.1996 № 504/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 2. Ст. 4.

80. Житловий Кодекс України від 30.06.1983 № 5464-Х. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1983. № 28. Ст. 573.

81. Про пенсійне забезпечення : Закон України від 05.11.1991 № 1788-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 3. Ст. 10.

82. Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб : Закон України від 09.04.1992 № 2262-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 29. Ст. 399.

83. Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення права військовослужбовців та інших осіб на біологічне батьківство

(материнство) : Закон України від 22.11.2023 № 3496-IX. *Офіційний вісник України*. 2024. № 9. Ст. 61.

84. Сидоренко А. О. Соціальний захист членів сімей військовослужбовців: нормативно-правове забезпечення. *Правове забезпечення соціальної сфери* : матеріали XIII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 28 квіт. 2023 р.) / укл. А. А. Сірякова ; за заг. ред. Г.І. Чанишевої ; Нац. ун-т «Одеська юрид. академія». Одеса : Фенікс, 2023. С. 280–283.

85. Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. Конституційне право України. Академічний курс : підручник : у 2 т. / за ред. В. Ф. Погорілка. Київ : Юрид. думка, 2006. Т. 1. 544 с.

86. Про затвердження Порядку виплати грошової компенсації за невикористані дні відпусток членам сімей військовослужбовців та поліцейських у разі їх загибелі (смерті) : постанова Каб. Міністрів України від 16.01.2024 № 37. *Офіційний вісник України*. 2024. № 15. Ст. 15.

87. Деякі питання будівництва житла для військовослужбовців та членів їх сімей на земельних ділянках, що належать до земель оборони : постанова Каб. Міністрів України від 06.07.2011 № 715. *Офіційний вісник України*. 2011. № 53. Ст. 97.

88. Порядок визначення розміру і надання військовослужбовцям та членам їх сімей грошової компенсації за належне їм для отримання жиле приміщення : постанова Каб. Міністрів України від 02.09.2015 № 728. *Офіційний вісник України*. 2015. № 76. Ст. 247.

89. Деякі питання забезпечення житлом деяких категорій осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України, а також членів їх сімей : постанова Каб. Міністрів України від 19.10.2016. № 719. *Офіційний вісник України*. 2016. № 83. Ст. 278.

90. Порядок та умови надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на виплату грошової компенсації за належні для отримання жилі приміщення для деяких категорій осіб, які захищали незалежність, суверенітет

та територіальну цілісність України, а також членів їх сімей : постанова Каб. Міністрів України від 19.10.2016 № 719. *Офіційний вісник України*. 2016. № 83. Ст. 278.

91. Про затвердження Порядку забезпечення військовослужбовців та членів їх сімей житловими приміщеннями : постанова Каб. Міністрів України від 03.08.2006 № 1081. *Офіційний вісник України*. 2006. № 31. Ст. 142.

92. Томкіна О. О. Акти Кабінету Міністрів України: теоретичні засади видання та реалізації : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2005. 25 с.

93. Горбунова Л. М. Підзаконні нормативно-правові акти: організаційно-правові питання забезпечення законності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Київ. нац. екон. ун-т. Київ, 2005. 21 с.

94. Про затвердження Порядку виплати грошового забезпечення військовослужбовцям Збройних Сил України та деяким іншим особам : наказ М-ва оборони України від 07.06.2018 № 260. *Офіційний вісник України*. 2018. № 55. Ст. 225.

95. Про затвердження Порядку і умов призначення та виплати одноразової грошової допомоги у разі загибелі (смерті) військовослужбовців Головного управління розвідки Міністерства оборони України в період дії воєнного стану : наказ Головного управління розвідки М-ва оборони України від 22.02.2023 № 6. *Офіційний вісник України*. 2023. № 20. Ст. 172.

96. Про затвердження Порядку виплати військовослужбовцям Збройних Сил України підйомної допомоги : наказ М-ва оборони України 05.02.2018 № 45. *Офіційний вісник України*. 2018. № 25. Ст. 182.

97. Про затвердження Інструкції з організації забезпечення військовослужбовців Збройних Сил України та членів їх сімей жилими приміщеннями : наказ М-ва оборони України від 31.07.2018 № 380. *Офіційний вісник України*. 2018. № 79. Ст. 323.

98. Про затвердження Порядку роботи із зверненнями, пов'язаними із соціальним захистом ветеранів війни, що надійшли на «телефон довіри» Міністерства внутрішніх справ України : наказ М-ва внутрішніх справ України від 27.12.2022 № 854. *Офіційний вісник України*. 2023. № 24. Ст. 363. (*втратив чинність*).

99. Про визнання таким, що втратив чинність, наказу Міністерства внутрішніх справ України від 27 грудня 2022 року № 854 : наказ М-ва внутрішніх справ від 11.03.2024 № 149. *Офіційний вісник України*. 2024. № 32. Ст. 161.

100. Постанова Касаційного адміністративного суду Верховного Суду від 16.11.2022 у справі № 820/3834/18 щодо визначення права членів сім'ї померлого військовослужбовця на отримання одноразової грошової допомоги.

URL:

<http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=107354321&red=10000326ca5094414d318f412112249156d544&d=5>

101. Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 26.04.2023 у справі № 337/3725/22. URL:

https://protocol.ua/ua/postanova_ktss_vp_vid_26_04_2023_roku_u_spravi_337_3725_22/

102. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 18.01.2024 у справі № 560/17953/21. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/spravi-pro-vstanovlennia-faktu-prozivannia-odnijeiu-simjeiu-bez-sliubu-iz-zagiblim-viiskovosluzbovcem>

103. Постанова Верховного Суду від 29.11.2021 у справі № 140/3335/19.

URL:

<http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=101502197&red=100003a1c36d58b3aa487c6539ca5dc13c20bd&d=5>

104. Постанова Верховного Суду України від 09.06.2021 у справі № 813/4346/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97533334>

105. Рішення Конституційного Суду України від 25.01.2012 № 3-рп/2012 у справі за конституційним поданням правління Пенсійного фонду України щодо офіційного тлумачення положень статті 1, частин першої, другої, третьої статті 95, частини другої статті 96, пунктів 2, 3, 6 статті 116, частини другої статті 124, частини першої статті 129 Конституції України, пункту 5 частини першої статті 4 Бюджетного кодексу України, пункту 2 частини першої статті 9 Кодексу адміністративного судочинства України в системному зв'язку з окремими положеннями Конституції України. *Офіційний вісник України*. 2012. № 11. Ст. 135.

106. Рішення Конституційного Суду України від 17.03.2005 № 1-рп/2005 справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частин першої, другої статті 2 Закону України «Про розмір внесків на деякі види загальнообов'язкового державного соціального страхування» (справа про надання допомоги по тимчасовій непрацездатності). *Офіційний вісник України*. 2005. № 13. Ст. 290.

107. Рішення Конституційного Суду України від 22.05.2018 № 5-р/2018 у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 12 розділу I Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 28.12.2014 № 76-VIII. *Офіційний вісник України*. 2018. № 51. Ст. 42.

108. Буряк М. В. Незадовільний рівень соціального захисту військовослужбовців як загроза національній безпеці України. *Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України*. Харків, 2018. С. 142–145.

109. Рішення Конституційного Суду України від 06.04.2022 № 1-р(П)/2022 у справі за конституційною скаргою Поліщука Сергія Олексійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 статті

16-3 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» (справа про посилений соціальний захист військовослужбовців). *Офіційний вісник України*. 2022. № 35. Ст. 66.

110. Сидоренко А. О До питання соціальних гарантій членів сімей військовослужбовців у сфері соціального захисту. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2023. Вип. 79(1). С. 343–347.

111. Михайлишин Г. Й., Довга М. М. Категорія соціально-правового захисту у соціальному забезпечення сім'ї. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/14838/1/Mykhailyshyn.pdf> с. 48-51

112. Смирнова І. І., Лихошва О. Ю., Рак Н. В., Горієва Л. А. Соціальний захист населення на сучасному етапі: стан і проблеми в Україні. *Економічний вісник Донбасу*. 2020. № 3(61). С. 205–212.

113. Лаврухін В. В. Державне управління у сфері соціального захисту населення: теоретичні аспекти. *Аспекти публічного управління*. 2015. №1–2 (15–16). С. 66–72.

114. Філософський енциклопедичний словник / наук. ред. : Л. В. Озадовська, Н. П. Поліщук. Київ : Абрис, 2002. 751 с.

115. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ-Перун, 2009. 1736 с.

116. Тимошенко Д. В. Зміст і значення понять «причина», «умова» і «випадковість» для дослідження причинно-наслідкового зв'язку в трудовому праві. *Конституційне та трудове право*. URL: https://www.researchgate.net/publication/311957462_The_content_and_meaning_of_cause_condition_and_chance_for_research_of_cause-effect_relation_in_labour_law/fulltext/58797ef108ae9275d4d94c1c/The-content-and-meaning-of-cause-condition-and-chance-for-research-of-cause-effect-relation-in-labour-law.pdf

117. Суходубова І. В. Ознаки стабільності законодавства. С. 221–226. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/8668/1/Suhodubova.pdf>.
118. Грень Т. Я. Особливості реалізації політики соціального захисту територій в умовах війни. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування*. 2022. № 6. С. 80–84.
119. Болотіна Н. Б. Право людини на соціальне забезпечення в Україні: проблема термінів і понять. *Право України*. 2000. № 4. С. 35–39.
120. Кривошеїн В. В. Соціальні ризики постсучасності: сутність та класифікація. *Epistemological studies in Philosophy, Social and Political Sciences*. 2018. № 1 (1-2). С. 16–28.
121. Устинов С. О. Зміст правовідносин у сфері соціального забезпечення в умовах ринкової економіки : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Луганськ, 2011. 20 с.
122. Стеценко Д. І. Сучасні соціальні ризики, їх сутність та види. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/84593414.pdf>
123. Зіноватна В. І. Пенсія у зв'язку із втратою годувальника в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування. *Право та інновації*. 2017. № 2 (18). С. 86–91.
124. Кучма О. Л. Інноваційні аспекти класифікації страхових соціальних ризиків. *Вісник Запорізького національного університету*. 2015. № 4 (1). С. 177–181.
125. Колодницький С. Д. Механізм управління соціальними ризиками в діяльності організації публічної сфери : кваліфікаційна робота. спец. : 281 – «Публічне управління та адміністрування освітньо-професійна програма». *Західноукраїнський національний університет*. Тернопіль. 2022. 66 с.
126. Горемікіна Ю. В. Моніторинг і оцінювання якості та ефективності соціальних послуг: прикладний аспект. *Demography and Social Economy*. 2016. № 3(28). С. 122–132.

127. Шамрай Б. М. Правові аспекти обмеження конституційних прав та свобод військовослужбовців під час дії правового режиму воєнного стану. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. № 28. С. 70–73.

128. Дуля А. В. Підготовка майбутніх працівників до здійснення соціальної роботи з військовослужбовцями та їх сім'ями. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2020. Вип 27. Т. 2. С. 193–198.

129. Хто із сімей військовослужбовців за Законом «Про статус ветеранів військової служби» є «членом їх сімей»? URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/p0290697-02#Text>

130. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 № 2947-III. *Офіційний вісник України*. 2002. № 7. Ст. 1.

131. Про затвердження Інструкції про грошове забезпечення та компенсаційні виплати військовослужбовцям Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України : наказ Адміністрації Держ. служби спец. зв'язку та захисту інформації України від 13.03.2018 № 151. *Офіційний вісник України*. 2018. № 36. Ст. 70.

132. Труба В. І. Аліментні правовідносини: види та правова природа. *Вісник ОНУ ім. І.І. Мечнікова. Правознавство*. 2014. Т. 19. Вип. 3(24). С. 44–49.

133. Кожевнікова В. О. Правове регулювання здійснення та обмеження права на утримання одного з подружжя. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 12. С. 35–39.

134. Одинцова І. Особливості соціального захисту науково-педагогічних працівників в умовах воєнного стану: правовий аспект. *Юридичний вісник*. 2022. № 5. С. 135–144.

135. Про затвердження Порядку надання статусу члена сім'ї загиблого (померлого) Захисника чи Захисниці України : постанова Каб. Міністрів України від 23.09.2015 № 740. *Офіційний вісник України*. 2015. № 78. Ст. 195.

136. Положення про порядок видачі посвідчень і нагрудних знаків ветеранів війни : постанова Каб. Міністрів України від 12.05.1994 № 302. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/302-94-%D0%BF#n24>

137. Про затвердження Порядку призначення і виплати одноразової грошової допомоги у разі загибелі (смерті), інвалідності або часткової втрати працездатності без встановлення інвалідності військовослужбовців, військовозобов'язаних та резервістів, які призвані на навчальні (або перевірочні) та спеціальні збори чи для проходження служби у військовому резерві : постанова Каб. Міністрів України від 25.12.2013 № 975. *Офіційний вісник України*. 2014. № 6. Ст. 18.

138. Гринько Р. В., Мот А. Ф., Петреченко С. А. Соціальний захист військовослужбовців в умовах воєнного стану. *Право і суспільство*. 2022. № 3. С. 161–166.

139. Солдатова В. Д. Сутність та загальна характеристика юридичних гарантій законності в адміністративній діяльності ОВС України. *Форум права*. 2010. № 4. С. 846–852. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/8bfc9fe5-8aef-4f36-abf1-6c0204b1a60a/content>

140. Даньшина К. Є. Юридичні гарантії реалізації прав працівників фермерських господарств в Україні. *Вісник Харківського Національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2015. Вип. 20. С. 238–240.

141. Малихіна Я. А. Юридичні гарантії за трудовим законодавством України. *Форум права*. 2007. № 2. С. 133–138. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/15d6390c-cbe8-44e6-afd6-d58e16f44228/content>

142. Баранова Н. П., Новікова Т. В. Соціальні стандарти та соціальні гарантії в системі соціальної політики України. 2010. URL: http://cpsr.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=42:2010-06-13-21-23-&catid=20:2010-06-13-21-06-26&Itemid=27.

143. Бернацька Н. І. Система гарантій правового регулювання соціального забезпечення публічної служби в Україні. *Публічне право*. 2018. № 1. С. 151–157.

144. Які пільги та соціальні гарантії передбачені законодавством для членів сімей загиблих військовослужбовців: роз'яснення від Омбудсмана
URL: https://www.ombudsman.gov.ua/news_details/yaki-pilgi-ta-socialni-garantiyi-peredbacheni-zakonodavstvom-dlya-chleniv-simej-zagiblih-vijskovosluzhbovciv-rozyasnennya-vid-ombudsmana

145. Питання деяких виплат військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу, поліцейським та їх сім'ям під час дії воєнного стану : постанова Каб. Міністрів України від 28.02.2022 № 168. *Офіційний вісник України*. 2022. № 25. Ст. 92.

146. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення соціального захисту військовослужбовців, поліцейських та деяких інших осіб : Закон України від 06.09.2023 № 3379-IX. *Офіційний вісник України*. 2023. № 93. Ст. 13.

147. Порядок виплати матеріальної допомоги для вирішення соціально-побутових питань в 2024 році. URL: <https://www.mil.gov.ua/zvernennya-gromadyan/vidpovid-na-aktualni-pitannya/poryadok-viplati-materialnoi-dopomogi-dlya-virishennya-soczialno-pobutovih-pitan-v-2024-roczy.html>

148. Про затвердження Порядку виплати грошового забезпечення сім'ям військовослужбовців захоплених у полон або заручниками, а також інтернованих у нейтральних державах або безвісно відсутніх : постанова Каб. Міністрів України від 30.11.2016 № 884. *Офіційний вісник України*. 2016. № 97. Ст. 64.

149. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо призначення і виплати одноразової грошової допомоги : Закон України від 09.12.2023 № 3515-IX. *Офіційний вісник України*. 2024. № 10. Ст. 29.

150. Щодо засвідчення справжності підпису на особистих розпорядженнях на випадок загибелі (смерті) осіб, визначених Законом України № 3515-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо призначення і виплати одноразової грошової допомоги». *Інформаційний лист Нотаріальної палати України*. 2024. № 9.

151. Інструкція про організацію поховання військовослужбовців, які загинули (померли) під час проходження військової служби : наказ М-ва оборони України від 05.06.2001 № 185. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/REG5715?an=4>

152. Про додаткові заходи щодо організації поховання військовослужбовців, які загинули (померли) під час проходження військової служби : наказ М-ва оборони України від 05.06.2001 № 185. *Офіційний вісник України*. 2001. № 25. Ст. 154.

153. Про споживче кредитування : Закон України від 15.11.2016 № 1734-VIII. *Офіційний вісник України*. 2016. № 98. Ст. 10.

154. Про затвердження Порядку забезпечення санаторно-курортними путівками до санаторно-курортних закладів військовослужбовців, ветеранів війни, ветеранів військової служби, органів внутрішніх справ та деяких інших категорій осіб і членів їх сімей : постанова Каб. Міністрів України від 27.04.2011 № 446. *Офіційний вісник України*. 2011. № 32. Ст. 38.

155. Сидоренко А. О. До питання медичного забезпечення членів сімей військовослужбовців в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 3. С. 194–198.

156. Коkun О. М., Пішко І. О., Лозінська Н. С., Олійник В. О., Хоружий С. М., Ларіонов С. О., Сириця М. В. Особливості надання психологічної допомоги військовослужбовцям, ветеранам та членам їхніх сімей цивільними психологами : метод. посіб. Київ : 7БЦ, 2023. 175 с.

157. Орловська О. А. Стратегії подолання проблем адаптації у сім'ї учасника бойових дій після повернення до цивільного життя. *Вчені записки*

ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Психологія. 2020. Т. 31(70). № 4. С. 127–132.

158. Мусієнко А. В., Мусієнко М. А. До проблеми нормативно-правового забезпечення постмортальної репродукції: Україна та зарубіжний досвід. *Юридичний науковий електронний журнал. 2020. № 10. С. 448–450.*

159. Чечерський В. І. Постмортальна репродукція як гарантія реалізації права на репродукцію для військовослужбовців та інших осіб. *Аналітично-порівняльне правознавство. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/299839/292348>*

160. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для виплати соціальних стипендій студентам (курсантам) закладів фахової передвищої та вищої освіти : постанова Каб. Міністрів України від 28.12.2016 № 1045. *Офіційний вісник України. 2017. № 4. Ст. 517.*

161. Про затвердження Порядку пільгового кредитування для здобуття професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти : постанова Каб. Міністрів України від 29.08.2018 № 673. *Офіційний вісник України. 2018. № 70. Ст. 29.*

162. Карпенко М. І. Роль правової роботи в забезпеченні законності і правопорядку у Збройних Силах України. *Філософсько-соціологічні та психолого-педагогічні проблеми підготовки особистості до виконання завдань в особливих умовах* : матеріали наук.-практ. конф. (м. Київ, 5 листоп. 2020 р.). Київ : НУОУ, 2020. С 108–113.

163. Деякі питання забезпечення житлом військовослужбовців та інших громадян : постанова Каб. Міністрів України від 02.09.2015 № 728. *Офіційний вісник України. 2015. № 76. Ст. 247.*

164. Питання забезпечення житлом деяких категорій осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України, а також членів

їх сімей : постанова Каб. Міністрів України від 21.02.2017 № 119. *Офіційний вісник України*. 2017. № 22. Ст. 105.

165. Мазуренко Л. І. Основні засади державної політики у сфері соціального захисту військовослужбовців: нормативно-правове забезпечення. *Актуальні проблеми політики*. 2023. Вип. 71. С. 223–231.

166. Sydorenko A. O. Legal regulation of social protection of military family members: experience of foreign countries. *The scientific heritage*. 2022. № 107(107). P. 70–73.

167. Островерх А. М. Світовий та вітчизняний досвід вирішення проблем соціального захисту військовослужбовців. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 11. С. 351–352.

168. Zakon o pravima hrvatskih branitelja iz Domovinskog rata i članova njihovih obitelji. URL: <https://www.zakon.hr/z/973/Zakon-o-hrvatskim-braniteljima-iz-Domovinskog-rata-i-članovima-njihovih-obitelji>

169. Закон о правима бораца, војних инвалида и породица погинулих бораца Одбрамбено-отаџбинског рата Републике Српске. URL: <https://www.vladars.net/sr-SP-Cyrl/Vlada/Ministarstva/mpb/DJEL/Documents/broj%20134-11.pdf>

170. Сухарев С., Васильев Д. Гарантії соціального захисту і соціального забезпечення військовослужбовців та інших осіб, які беруть участь у захисті державного суверенітету України. Київ. 2015. 56 с.

171. Інформаційна довідка щодо функціонування у різних державах Міністерства у справах ветеранів до відання яких належать питання статусу, пенсійного та соціального забезпечення ветеранів, ветеранів інвалідів та членів їх сімей. URL: <https://komviti.rada.gov.ua/uploads/documents/33160.pdf>

172. Про сім'ї солдатів, які загинули під час служби (компенсації та реабілітація) : Закон Ізраїля. URL: https://www.nevo.co.il/law_html/law01/151_005.htm#Seif72

173. Чи зможе Україна впровадити успішний закордонний досвід із адаптації ветеранів. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/06/29/chy-zmozhederzhava-vprovadyty-uspishnyj-dosvid-z-adaptacziyiveteraniv-ta-yihnih-rodyn/>

174. Social worker in the U. S. Army. URL: <http://www.goarmy.com/careers-andjobs/amedd-categories/medical-service-corps-jobs/socialworker.html>.

175. Гусак Н. Є., Нескородяна О. П. Військові соціальні працівники в Сполучених Штатах Америки. *Наукові записки НаУКМА*. 2016. Т. 188. *Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота*. С. 61–65.

176. Басараб С. Обличчям до військових. *Військо України*. 2014. № 12. С. 6–11.

177. Агаєв Н. А., Кокун О. М., Герасименко М. В., Пішко І. О., Лозінська Н. С. Досвід роботи в армії США та арміях інших країн щодо недопущення втрат особового складу з причин, не пов'язаних із виконанням завдань за призначенням : метод. посіб. Київ : НДЦ ГП ЗСУ, 2018. 156 с.

178. Military Family Services. A Family Guide To The Military Experience. 2016. URL: https://cfmws.ca/getattachment/ec7354a9-d19a-4179-9c06-8bdcee93323d/EN-WorkingWithKidsGuide_web.pdf

179. Дідик Н. Ф. Система роботи із сім'ями військовослужбовців: порівняльний аналіз досвіду США, Канади, Великої Британії. *Scientific Studios on Social and Political Psychology*. December 2019. URL: https://www.researchgate.net/publication/342952462_Sistema_roboti_iz_sim'ami_vijskovosluzbovciv_porivnalnij_analiz_dosvidu_SSA_Kanadi_Velikoi_Britanii

180. Як у світі висловлюють шану військовим і ветеранам війни. URL: <https://www.ukrainer.net/shana-viyskovym/>

181. Беспалько А., Шумейко А. Основи військово-соціальної роботи у Збройних Силах України та арміях провідних країн світу. *Соціальна робота*. 2019. № 1(5). С. 6–10.

182. Умеренкова Н. В армії США є посадова особа, яка на рівні батальйону відповідає тільки за роботу із сім'ями військовослужбовців. URL: <https://armyinform.com.ua/2021/06/14/v-armiyi-ssha-ye-posadova-osoba-yaka-na-rivni-bataljonu-vidpovidaye-tilky-za-robotu-iz-simyamy-vijskovosluzhbovcziv/>

183. United States Department of Army Family and MWR Command, Family Programs Directorate. Family Readiness Support Assistant [FRSA] Resource Guide. Edition 1. 2007. URL: <http://bit.ly/384Ujt0>

184. Munson C., Daley J. Social work practice in the military. London and New York : Routledge, 1999. 358 p.

185. Zakon o fondu hrvatskih Branitelja iz domovinskog rata I članova Njihovih Obitelji. URL: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2018_11_99_1914.html

186. Реконструкція центру ветеранів. URL: <https://gin.hr/en/veteran-center-reconstruction/>

187. The Veteran Centre. URL: <https://www.veterancentret.dk/en/>

188. Шекера О. Г. Військово-медичні служби зарубіжних армій та Збройних сил України. *Спеціальний випуск з військової медицини. Здоров'я суспільства*. 2021. Т. 10. № 5. С. 157–172.

189. Бойко-Бузиль Ю. Ю., Пампура І. І. Психологічні аспекти реінтеграції учасників бойових дій. С. 47–49.

190. Морально-психологічне забезпечення у Збройних Силах України : підручник : у 2 ч. Вид. 2-е, перероб. зі змін. та допов. / за заг. ред. Стасюка В. В. Бровари : ТОВ-7БЦ, 2020. Ч. 1. 754 с.

191. Агаєв Н. А., Дикун В. Г., Стасюк В. В. Особливості організації морально-психологічного супроводу в арміях зарубіжних країн : навч. посіб. Бровари : ТОВ-7БЦ, 2020. 136 с.

192. Veterans can now get exclusive travel deals and discounted rates through American Forces Travel. URL: <https://news.va.gov/97057/veterans-travel-deals/>

193. Збройні сили США: бюджет, структура, відбір, зарплата. URL: <https://armyinform.com.ua/2020/05/13/zbrojni-sily-ssha-byudzhet-struktura-vidbir-zarplata/>

194. Про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні : наказ М-ва охорони здоров'я від 09.09.2013 № 787. *Офіційний вісник України*. 2013. № 82. Ст. 446.

195. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. *Офіційний вісник України*. 2003. № 11. Ст. 7.

196. Основи законодавства про охорону здоров'я від 19.11.1992 № 2801-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 4. Ст. 19.

197. Журавльов М. В. Соціальний захист військовослужбовців Збройних Сил України (2014-2018 рр): історико-правовий аспект : дис. ... д-ра філософії : 253 «Військове управління (за видами збройних сил)» / Національний університет оборони України. Київ. 2024. 309 с.

198. Журавльов М. В., Іваненко С. М. Соціальні гарантії як чинник забезпечення військовослужбовців Збройних Сил України під час відсічі збройної агресії. *Збройний конфлікт на Сході України: воєнно-історичний аспект. Ч. V. 2018 : монографія* / кол. авторів ; за заг. ред. М. В. Ковалю. Київ : НУОУ, 2023. С. 141–162.

199. Холодніцький А. М. Сучасний стан соціального захисту в Україні. URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/06/233.pdf>

200. Семигіна Т. Сучасна соціальна робота. Київ : *Академія праці, соціальних відносин і туризму*. Київ, 2020. 275 с.

201. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Служби безпеки України, Державного комітету нафтової, газової та нафтопереробної промисловості України, Міністерства фінансів України щодо офіційного тлумачення положень пункту 6 статті 12 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», частин четвертої і п'ятої статті 22 Закону України «Про

міліцію» та частини шостої статті 22 Закону України «Про пожежну безпеку» (справа про офіційне тлумачення терміна «член сім'ї») від 03.06.1999. Справа N 1-8/99 N 5-рп/99. *Офіційний вісник України*. 1999. № 24. Ст. 180.

202. Правдивець Н. О. Порівняльний аналіз структурних компонентів ціннісних орієнтацій жінок-військовослужбовців та жінок цивільних професі. *Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти*. 2015. С. 163–171.

203. Про Захисників/Захисниць України та членів їх сімей : законопроект № 4389 від 17.11.2020. URL: [blob:https://itd.rada.gov.ua/e3343449-6034-4eca-8d89-4d0da96ec3fc](https://itd.rada.gov.ua/e3343449-6034-4eca-8d89-4d0da96ec3fc)

204. Міноборони започатковує нову ініціативу з захисту прав військовослужбовців. URL: <https://www.mil.gov.ua/news/2024/04/03/minoboroni-zapochatkovue-novu-inicziativu-z-zahistu-prav-vijskovosluzhbovcziv/>

205. Майданник О. О. Інститут омбудсмана у механізмі забезпечення прав людини в Україні. *Адвокат*. 2010. № 7(118). С. 12–16.

206. Програма підтримки членів сімей загиблих військовослужбовців, поранених, зниклих безвісти, які брали участь у захисті України від збройної агресії на 2023–2025 рік : рішення Деражнянської міської ради від 13.01.2023 № 6. URL: <https://der.org.ua/wp-content/uploads/6.-Programa-ATO-nova-1.pdf>

207. Кравченко О. О., Кучер Г. М. Соціальний захист учасників АТО/ОСС та їхніх сімей на рівні громади. *Social Work and Education*. Vol. 9. No. 2. P. 197–209.

208. Долинська міська рада допомагає військовослужбовцям та сім'ям загиблих Героїв: хто може отримати виплати. URL:

<https://firtka.if.ua/blog/view/dolinska-miska-rada-dopomagaie->

[viiskovoslužbivtsiam-ta-simiam-zagiblikh-geroyiv-khto-mozhe-otrimati-viplati](#)

209. Комплексна програма реабілітації, інтеграції та соціального захисту Захисників та Захисниць України, членів сімей загиблих Полтавської області на 2023–2025 роки. URL: http://plsz.gov.ua/pub_doc/prog230711.pdf

210. Колесніченко О. С. Засади бойової психологічної травматизації військовослужбовців : монографія. Харків : ФОП Бровін О.В., 2018. 488 с.

211. Ярошенко О. М., Серeda О. Г., Яковлева Г. О., Луценко О. Є., Удовенко О. В., Яригіна Є. П. Справедливе грошове забезпечення як основна форма соціального захисту військовослужбовців України: монографія / за заг. ред. О. М. Ярошенка. Харків : Юрайт, 2022. 352 с.

212. Калінін І. М. Актуальні проблеми психологічної допомоги та реабілітації учасників операцій об'єднаних сил. *Філософсько-соціологічні та психолого-педагогічні проблеми підготовки особистості до виконання завдань в особливих умовах* : матеріали наук.-практ. конф. (м. Київ, 5 листоп. 2020 р.). Київ : НУОУ, 2020. С. 108–113.

213. Ткаченко А. В. Актуальні проблеми психологічної допомоги та реабілітації учасників операції об'єднаних сил. *Філософсько-соціологічні та психолого-педагогічні проблеми підготовки особистості до виконання завдань в особливих умовах* : матеріали наук.-практ. конф. (м. Київ, 5 листоп. 2020 р.). Київ : НУОУ, 2020. С. 289–292.

214. Yaroshenko O. M., Lutsenko O. Ye. Working in war: the main changes in labour relations and working Conditions under martial law in Ukraine. Access to Justice in Eastern Europe, 2022, 4-2(17), Special Issue. P. 139–155. URL: https://ajee-journal.com/upload/attaches/att_1671006792.pdf

215. Ярошенко О. М., Яковлева Г. О. Право на соціальне забезпечення. *Велика українська юридична енциклопедія. Київ : «Видавництво Людмила», 2020: Право соціального забезпечення* / редкол. : М. І. Іншин (гол.), О. М.

Ярошенко (заст. гол.), Н. М. Хуторян, Г. І. Чанишева, Н. М. Вапнярчук, 2020.
С. 597–603.

216. Право соціального забезпечення : підручник / [О. М. Ярошенко, А. М. Слюсар, І. А. Вєтухова та ін.] ; за заг. ред. О. М. Ярошенка. Харків : Право, 2019. 376 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ ТА ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких відображені основні результати дослідження:

1. Сидоренко А. О. Соціальний захист членів сімей військовослужбовців в Україні: проблеми та шляхи їх вирішення. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 6. С. 151–155.

2. Sydorenko A. O. Legal regulation of social protection of military family members: experience of foreign countries. *The scientific heritage*. 2022. № 107(107). P. 70–73.

3. Сидоренко А. О. До питання медичного забезпечення членів сімей військовослужбовців в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 3. С. 194–198.

4. Сидоренко О. А. До питання соціальних гарантій членів сімей військовослужбовців у сфері соціального захисту. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія “Право”*. 2023. Вип. 79(1). С. 343–347.

Наукові праці, в яких засвідчено апробацію матеріалів дослідження:

1. Сидоренко А. О. До питання соціального захисту членів сімей військовослужбовців в Україні. *Сталий розвиток суспільства та держави: сучасні виклики та напрямки розвитку* : матеріали Всеукр. наук. конф. молодих вчених (м. Одеса, 18 листоп. 2022 р.) / за ред. : М. Р. Аракеляна, К. І. Спасової. Одеса, 2022. С. 180–183.

2. Сидоренко А. О. Соціальний захист членів сімей військовослужбовців: нормативно-правове забезпечення. *Правове*

забезпечення соціальної сфери : матеріали XIII міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 28 квіт. 2023 р.) / за заг. ред. Г.І. Чанишевої ; Нац. ун-т «Одеська юрид. академія». Одеса : Фенікс, 2023. С. 280–283.

3. Сидоренко А. О. Щодо сутності соціального захисту членів сімей військовослужбовців. *Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень* : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 трав. 2023 р.) / за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса : Вид-во «Юридика», 2023. Т. 1. С. 525–527.